

ISSN 2310–2896

ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД
«ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені К. Д. УШИНСЬКОГО»

ПЕРСПЕКТИВИ. СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

ВИПУСК № 4, 2025

Видавничий дім
«Гельветика»
2025

Засновник – Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

ПЕРСПЕКТИВИ. СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ № 4, 2025

ISSN 2310–2896

*Реєстрація суб'єкта
у сфері друкованих медіа:
Рішення Національної
ради України з питань
телебачення і радіомовлення
№ 225 від 01.02.2024 року.
Ідентифікатор медіа:
R30-02646.*

*Суб'єкт у сфері друкованих
медіа – Державний заклад
«Південноукраїнський
національний
педагогічний університет
імені К.Д. Ушинського»
(вул. Старопортофранківська,
26, 65020, м. Одеса,
e-mail: pdri@pdri.edu.ua,
Тел.: +38-048-752-98-10;
+38-048-731-62-91).*

*Журнал виходить 4 рази на рік
і включений до Переліку
наукових фахових видань
України (категорія «Б»)
зі спеціальностей
В10 Філософія та
С5 Соціологія відповідно до
Наказу МОН України від
02.07.2020 № 886 (додаток 4).*

*Рекомендовано
до друку вченою радою
Університету Ушинського,
протокол № 8 від 25.12.2025.*

*Друковані матеріали
виражають позицію автора,
яка не завжди поділяється
редакційною колегією.*

*Передрук матеріалів
здійснюється за умови
обов'язкового посилання на
«Перспективи. Соціально-
політичний журнал».*

*Статті у виданні
перевірені на наявність
плагіату за допомогою
програмного забезпечення
StrikePlagiarism.com від
польської компанії Plagiat.pl.*

Редакційна колегія

Борінштейн Євген Руславович – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності (Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»).

Атаманюк Зоя Миколаївна – заступник головного редактора, доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності (Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»).

Балашенко Інна Валеріївна – кандидат філософських наук, доцент, завідувач кафедри філософії освіти (Комунальний заклад вищої освіти «Одеська академія неперервної освіти Одеської обласної ради»).

Бліхар В'ячеслав Степанович – доктор філософських наук, професор, директор Інституту управління, психології та безпеки (Львівський державний університет внутрішніх справ).

Добролюбська Юлія Андріївна – доктор філософських наук, професор, професор кафедри всесвітньої історії та методики її навчання (Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»).

Єременко Олександр Михайлович – доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії (Національний університет «Одеська юридична академія»).

Златіца Плашієнкова – PhD, доктор філософії, філософський факультет (Університет Каменського в Братиславі, Словаччина).

Кіссе Антон Іванович – доктор політичних наук, доцент, народний депутат України.

Лісенко Олена Василівна – доктор соціологічних наук, професор, професор кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності (Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»).

Давидович Ніцца – доктор педагогічних наук, професор, Аріельський університет (Ізраїль).

Очеретная Анастасія Миколаївна – кандидат соціологічних наук, доцент (Державний університет Молдови).

Окорокова Віра Вікторівна – доктор філософських наук, професор, професор кафедри всесвітньої історії та методики її навчання (Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»).

Орленко Ірина Миколаївна – PhD, доктор філософії в галузі філософії, доцент кафедри спеціальної та інклюзивної освіти і реабілітації (Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»).

Петінова Оксана Борисівна – доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності (Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»).

Романенко Сергій Степанович – доктор економічних наук, кандидат філософських наук, професор, професор кафедри спортивних ігор і менеджменту фізичної культури (Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»).

Халапсіс Олексій Владиславович – доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії і педагогіки (Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»).

Юшкевич Юлія Сергіївна – кандидат філософських наук, старший викладач кафедри філософії, історії та політології (Одеський національний економічний університет).

**Вимоги до статей, які подаються до наукового журналу
«ПЕРСПЕКТИВИ. СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ЖУРНАЛ»**

ПОРЯДОК ПОДАВАННЯ МАТЕРІАЛІВ

Для опублікування статті в науковому журналі «Перспективи. Соціально-політичний журнал» необхідно надіслати на електронну пошту editor@perspektyvy.pdpu.od.ua такі матеріали:

- 1) статтю;
- 2) заповнити на сайті довідку про автора (прізвище, ім'я, по батькові автора, місце роботи (навчання), адреса місця роботи, контактний телефон, адреса електронної пошти, поштова адреса для відправки друкованого примірника);
- 3) рецензію-відгук на статтю від доктора наук у відповідній галузі науки (за винятком кандидатів та докторів наук).

Редакція журналу здійснює внутрішнє рецензування статті – розгляд статті одним із членів редакційної колегії (single-blind review – рецензент знає автора, але автор не знає рецензента). На підставі проведеного рецензування автор може отримати одну з таких відповідей: – статтю прийнято до друку, – доопрацювати статтю, – автору відмовлено в публікації.

Оплата статті здійснюється тільки після офіційного підтвердження та надання реквізитів від редакції журналу (офіційний e-mail: editor@perspektyvy.pdpu.od.ua).

Матеріали, подані з порушенням вимог стандартів, не приймаються до редагування і публікації. Редакція зберігає право на редагування матеріалів, їх скорочення й уточнення найменування. Опубліковані матеріали виражають позицію автора, що може не збігатися з думкою редакції. За вірогідність фактів, статистичних даних та інших матеріалів відповідальність несе автор.

ТЕМАТИЧНІ РОЗДІЛИ ЖУРНАЛУ

1. Філософська онтологія	6. Філософія освіти	11. Методологія та методи
2. Гносеологія	7. Філософія синергетики	соціологічних досліджень
3. Філософська антропологія	8. Етика та естетика	12. Соціальна структура,
4. Соціальна філософія	9. Філософія релігії	соціальні інститути та процеси
5. Філософія історії	10. Теорія та історія соціології	13. Спеціальні та галузеві
		соціології

ТЕХНІЧНІ ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТТІ

Формат А 4; поля – 2 см (нижнє) × 2 см (верхнє), 3 см (ліве) × 1,5 см (праве); абзац – 1,25 см; міжрядковий інтервал – 1,5 см; шрифт – Times New Roman; кегль – 14.

Обсяг статті – від 10 до 20 сторінок.

У тексті слід використовувати символи за зразком: лапки «...», дефіс (-), тире (–), апостроф (').

СТРУКТУРА СТАТТІ

1. Ліворуч вказується **УДК** та **тематичний розділ журналу**.
2. Ім'я, прізвище, по батькові, інформація про автора(ів) (науковий ступінь, вчене звання, посада, назва та адреса організації, у якій працює(ють) автор(и)) **мовою статті**. Максимальна кількість авторів у статті – три особи.
3. Назва статті. Має містити не більше 10 слів, розкривати сутність проблеми та бути цікавою широкому загалу науковців.
4. Резюме (від 250 до 300 слів) та ключові слова українською мовою (5–10 слів). Резюме має містити такі **обов'язкові** елементи: **актуальність проблеми, мета, методи та результати дослідження**.
5. Наукова стаття обов'язково має містити такі структурні елементи:

Вступ.

Мета та завдання.

Методи дослідження.

Результати.

Висновки. Висновки не повинні містити дані, яких немає в основному тексті статті.

Література завершує статтю і публікується під заголовком «**Список використаних джерел**». Бібліографічний опис списку оформлюється в порядку згадування з урахуванням розробленого у 2015 році Національного стандарту України *ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання»*. У статті мають бути посилання на іншомовні джерела (не менше 25% від загальної кількості посилань).

References. Оформлюється відповідно до стандарту **APA (APA Style Reference Citations)**. Автор (трансліт), назва статті (трансліт), назва статті (у квадратних дужках переклад англійською мовою), назва джерела (трансліт), вихідні дані з позначеннями англійською мовою. Наприклад:

Terepyshchyi S. O. (2019) Tendentsii rozvytku osvitytnikh landshaftiv v epokhu industrialnoho suspilstva [Trends in the development of educational landscapes in the era of industrial society]. *Visnyk KhNPU imeni H. S. Skovorody «Filosofia»*, 2 (45), S. 139–150 [in Ukrainian]

6. Ім'я, прізвище, по батькові, інформація про автора(ів) (науковий ступінь, вчене звання, посада, назва та адреса організації, у якій працює(ють) автор(и)) англійською мовою.

7. Назва статті англійською мовою.

8. Резюме (від 250 до 300 слів) та ключові слова англійською мовою (5–10 слів).

Транслітерація імен та прізвищ здійснюється відповідно до вимог *Постанови Кабінету Міністрів України «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею» від 27 січня 2010 р. № 55. Переклад засобами онлайн-сервісів є неприпустимим.*

ГНОСЕОЛОГІЯ

UDC 101

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2025.4.1>**Izuita Petro Oleksandrovych**

Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor,
Honored Lawyer of Ukraine,
Professor at the Department of Industry Law and General Legal Disciplines
Institute of Law and Public Relations of the Open International University
of Human Development «Ukraine»
23, Lvivska str., Kyiv, Ukraine
orcid.org/0000-0001-9851-3434

Zhenzhera Serhij Volodymyrovych

Candidate of Philosophical Sciences,
Associate Professor at the Department of International Relations and Political Consulting
Institute of Law and Public Relations of the Open International University
of Human Development «Ukraine»,
23, Lvivska str., Kyiv, Ukraine
orcid.org/0009-0000-8154-1164

PHILOSOPHY AS A TECHNIQUE OF THINKING

Relevance of the study. *The article analyzes the possibility and some advantages of the approach to philosophy as a technique of thinking. The relevance of the problem lies in refuting the tendency of a simplified view of philosophy as one of the humanitarian disciplines, as well as its depreciation against the background of the popularization of the scientific worldview. The positive side of such an approach is the emphasis on one of the options for organizing philosophical thinking according to a logical model with algorithms of an engineering and technical nature.*

The study aims: *to show the advantages of the development of modern philosophy by training the technique of thinking, to emphasize the importance of cooperation with thinking technology, Artificial Intelligence, and such trends as clip thinking.*

The following research methods are involved: analytical, heuristic, modeling and analogy methods, activity approach. First of all, an analogy is made with the epistemological model of John Locke.

As a research result, an algorithm for presenting philosophical material with the disclosure of the technique of heuristic thinking in the following aspects was proposed: through a clip presentation of the material, a methodological and applied emphasis, the maximum possible formalization, the use of analogies, and the improvement of heuristic techniques. It is noted that the practical orientation of philosophical research through the development of creative thinking additionally continues the tradition of an activity approach in domestic philosophy, in particular in four aspects of the functions of practice. Special attention is paid to the fact that the technique of a certain style of thinking regularly affects practice; therefore, the method of conducting philosophical research transforms the philosopher himself, and this point is worthy of theoretical research and applied use. From this point of view, the technical understanding of philosophy does not look paradoxical, but practical and creative. It leads to the awareness, analysis, accumulation and polishing of methods of creative thinking, allows you to differentiate the intellectual flow into separate complex ideas,

and to give each of them an applied aspect. In modern realities, the strengthening of these practices is the synergy with Artificial Intelligence and the presentation of research results in the style of the so-called «clip thinking».

Key words: *technique of thinking, worldview, clip thinking, model, synergistic, heuristics, creative thinking, analogy.*

The introduction. There is a widespread idea of philosophy as the main or typical humanitarian discipline. It is often perceived as a model of humanitarian knowledge. In this regard, the expression «to engage in philosophy» or «to philosophize» can be used in an ironic sense to denote a type of research that is not accurate, does not oblige to formulate specific conclusions, is a deeply subjective one, and, even for its own author, does not act as a necessary truth because it could be rejected the next minute under the influence of new information, a volatile mood, emotional experiences, etc.

The objective source of such an understanding of philosophy is the sharp rise in the role of science and technology in the era of the so-called Modern Age. In a historical and philosophical sense, the announcement of this type of knowledge's beginning can be called the publication of Francis Bacon's «New Organon» [4], as well as the methodological searches of Rene Descartes [6], [7]. The practical consequence of the development of theology-independent natural sciences and their application in the engineering and technical sense had led to such results that shocked the society of their time. And as we can see now, the scientific project of the New Age gave us the evolutionary progress not only on the social or pan-European, but planetary civilization's level. A completely logical consequence was the desire to emphasize the positive features of natural sciences, mathematics, and engineering and technical disciplines (that in the older medieval and early university terminology were called «arts»).

Besides that, technology and engineering favorably distinguished the science of the Renaissance from Antiquity. A revival and addition of speculative philosophy and theoretical science with practical application took place. From that moment, a scientist who conducted experiments and crafted devices and mechanisms was not equated with an artisan who shared labor with slaves (as it was in Aristotle's times and was reflected in the «Metaphysics» [2] and the first «Organon» [3]; it is considered as part of his Logic [11], while the so-called «Metaphysics» should be perceived as the general philosophical basis).

Thus, a kind of illusion arose regarding the limitation of the competences of philosophical knowledge; its purely humanitarian orientation, subordination to «modern science and technology», even inferiority. Such a prejudice should be refuted in a constructive way, in particular, by showing philosophizing as a process of acquiring, improving, and honing the technique of thinking.

The purpose of the study is to show the advantages of the development of modern philosophy through training in thinking techniques, to emphasize the importance of cooperation with thinking techniques, AI, and such trends as clip thinking. Specific tasks are to use and offer visual models of philosophical thinking in a creative aspect, to take into account the advantages of some modern trends, in particular clip thinking and AI, to compile a philosophical algorithm for the heuristic thinking technique.

Methods of research: analytical, heuristic, modeling and analogy methods, activity approach.

Results and discussion. 1. We must not forget that a science, like one of the types of worldview, was and remains a type of philosophy. Purely methodologically (or from the technique of our worldview), humanity knows three approaches. First, this is faith in the word, that is, myth. At the modern level, it exists both in a negative sense («ideological myths», «propaganda myths», «historical myths», etc.), and at a common routine level (when we listen and believe to some experienced person, a news anchor, just somebody whom we trust, and take information from them uncritically, without the desire or real possibility of verification). Myth, oddly enough, is responsible for most of the information we operate with, except for that where we ourselves are real experts. Secondly, there is a religious version of perception, when we believe that certain information is verified through something otherworldly; the general plan is guided by another supernatural being, and only there could be found the deepest causes of everything. Thirdly, we can think critically, relying on the formula «I will not believe until I check», which is the basis of philosophizing (it can begin with such radical positions as «I know that

I know nothing» by Socrates or «Ego cogito ergo sum» by René Descartes). Science does not go beyond this third type of worldview; it only specifies it and occupies a specific place within philosophy. The scientific worldview actually joins additional formula «science begins where measurement occurs».

This picture can be figuratively compared to a beautiful castle with complex architecture, each tower of which corresponds to a separate science. In the windows there are calibration devices. Thus, each inhabitant has standards and a scale through which he looks outside. However, this is a view from a certain window, from a certain angle, from a certain specific point of view, a view that is accurate to the extent that it is limited. If you want to see the overall picture, to examine the castle itself, you should leave it, to step aside, to look around. At the same time, it may turn out that the soil on which this beautiful castle stands is very unstable; in places it turns into a swamp, and danger lurks under it. But if it is taken away, the castle will fall. In addition, from time to time some smart researcher extracts new building material from this soil and completes the next tower.

So it is absolutely absurd to say that philosophy is a humanitarian science, since these sciences are varieties of philosophy, including exact (mathematical and logical), humanitarian, natural, and technical. Similarly, it is not worth trying to achieve objectivity by limiting philosophical research to analytical philosophy, logical studies of language, etc., replacing philosophy with logic.

Therefore, it is not the attempts to liken philosophy to science would be interesting. It is worth paying attention to bringing the achievements of certain sciences to the surface, making the entire philosophical soil more fertile; for example, to use the advantages of technology-technique at the philosophical level. To do this, one should first characterize «technology-technique in general» or, in Plato's terminology, the «idea» of it.

2. When talking about technology-technique as an idea, one should decide on the terminology. The phrase «technique of thinking» does not combine very elegantly with words from the group «Engineering»: «machinery», «mechanism», «equipment», etc. They can be spoken of in the sense of «philosophy of machinery-technology». But philosophy as a technique of thinking should be called using the terms «Technology» (in the shade of a social phenomenon, the activity of a group of philosophers in specific cultural and historical conditions) and «Technics» in general. «Technique» is especially suitable for individual turns, tricks, techniques, methods of thinking.

However, the analysis of «philosophy of technology» in the sense of a certain equipment that mediates the influence of man on nature is more widespread. In the Ukrainian tradition, one can refer to the definition of Mykhailo Bulatov, who calls technology as «... a set of means and methods of activity.... 1) things or complexes of things that a person places between himself and the subject of labor as a conductor of influences on this subject; at the early stages domesticated animals; 2) in a broader sense... all material conditions of activity» [1, P. 504].

And it is also necessary to note the aspect of the negative correlation between technology and nature (in the sense of a more general opposition of culture and nature). Technical is perceived as something different, inanimate, unnatural, artificial in a negative connotation, even destructive: «A characteristic feature of [technics] and technology is not only the difference between nature (its expediency) and them, but also an antagonistic attitude towards the latter: they break and destroy any expediency and nature as a whole, a manifestation of which are global ecological problems» [1, P. 505].

However, in a positive sense, artificiality leads to an interesting discussion about the correlation of the concepts of art, technology, craftsmanship, the understanding of which has repeatedly changed in the history of mankind in general and the history of philosophy in particular [also see 1, P. 504-505]. This problem goes beyond the scope of our study, but we want to emphasize that the very fact of artificiality makes sense to state and rely on its possibilities, rather than abstractly call for a return to nature in everything. In this case, the technique of thinking should obviously be defined as something artificial, something that does not claim to be a guaranteed true reflection of certain natural processes, a direct solution to ontological issues, or the disclosure of a «black box».

Rather, it is about a clear algorithm, the construction of a transparent «white box» commensurate with human cognition. A figurative example can be a pixel drawing that conveys a real landscape. If the eye is unable to distinguish them, then the technique has achieved coincidence with nature on

a subjective level (for a person). If it has not, then this is not a reason for accusations. You will still have to work with a «white box».

In a pedagogical sense, orientation to the technique of thinking means the ability (1) to understand some kind of intellectual technique and (2) to give completely understandable advice to another, explain the method of action, the particular method with clarity and obviousness (which Rene Descartes called for).

It would seem that everyone does this from time to time: some person has awareness, another can explain well. But systematic practice of the technique of thinking forms the corresponding intellectual culture. This allows you to see, search, find orderliness (or its individual blocks, elements) commensurate for a person in natural objects and ancient or unusual artifacts. Philosophy, as a technique of thinking, is oriented not only to understanding, but to creating on the basis of any successful activity (both cognitive and practical) small methods, peculiar «mechanisms of information», immediately oriented to adequate perception and use by other subjects.

3. If we liken the work with information as a whole to a technical process, it may seem that philosophy is threatened with disintegration into separate techniques, methods, intellectual tricks. But in fact, this process takes place. And it is better to realize it and manage it than to pretend that a modern person has the time and desire to perceive large texts, think through them, etc.

The view of a human, a person as a text [5] has recently been an interesting metaphor in the conditions of postmodern and hermeneutic issues. But the excess of information has led to the fact that humanity has moved to the level of clip thinking. Instead of continuous texts' reading, it is related to clarifying the content of the topic sentences (first or last, as a rule) of each paragraph at best, but more often to familiarization with the initial «hit phrase» of the entire text. And it is desirable that the text does not stretch over several pages. In the electronic version, a significant advantage has begun to be given to pages that do not need to be sprinkled. The same applies to the perception of information by ear: audio and video clips on various platforms are already being compiled in such a way as not to exceed 10-15 minutes. Everything else remains exclusively for the target audience, personal fans, sponsors, and active visitors of the relevant channels.

So, purely technical presentation of information has taken the form of one-time perception (catching) of a separate portion on a certain topic. Adding a second idea makes no sense, since the perception process will be interrupted. The question is only in a clear choice, a conscious topic and determining the atomic-extent of its detailing. We can say that the speaker has the audience's trust to share one complex idea. And it should inspire listeners, become a reason for reflection or, the best, an instruction for action.

With this understanding, an idea is not a separate perfect thought on a certain occasion (as was the case in the Platonic and Neoplatonic traditions), but an idea-method. This is a particular piece of information that the reader or listener (like Socrates' eye-to-eye interlocutor) understands in the sense that it inspires him, allows him to do something in this style, in a similar way, by a certain analogy. This is not obviously an applied consequence, but an intellectual experiment, about acquiring skills in understanding something (when the author's idea for life «opens our eyes» to a certain question), etc. But in any case, it is a technique of thinking. This is the same situation when a master explains to a student, a young trainer, a not very experienced apprentice how to do something in a certain way, in his understanding, from the standpoint of his life and professional experience. If this generates a similar (or slightly different) understanding, then the elementary, atomic technological goal has been achieved.

An additional consequence of such an understanding of the text with its technical division into clip ideas is the ability to quantitatively assess the benefits of a certain classical philosophical text for an individual person. The reader should record how many ideas, which he received during the corresponding reading, would become his or her own useful thoughts and inspirations. Their number can grow in the process of in-depth understanding, repeated rereading (which, for example, is characteristic of Georg Hegel's texts, which assume prior knowledge of the author's general intention, and therefore each subsequent reading significantly increases the list of ideas received).

Of course, the claim to a universal objective calculation of ideas-methods for a separate philosophical work is incorrect. But general statistics for a large number of readers can allow us to determine, no matter how strange it may sound, his average interest, the level of creative inspiration that he produces.

From this point of view, it is interesting to compare books that are a detailed presentation of a single thought (with a corresponding long list of examples) and relatively small essays or even philosophical-literature stories that inspire a whole list of questions, ideas, methods.

4. In our opinion, the heuristic aspect is of greatest interest to the reader of any text, particularly a philosophical one. This is a situation when the information received is not simply perceived and entered into memory, but inspires, provokes certain reflections, ideas, and actions. In other words, an idea becomes a method, launches a certain mechanism. This resembles the conscious or unconscious use of a technical «device». In a purely material sense, everyone has had to press a button on a device that is incomprehensible how it works, and «revive» it, getting sometimes unexpected, sometimes destructive, sometimes just fun consequences. Similarly, an elementary, atomic unit of a useful text can be considered the one that «presses a button» somewhere in our consciousness, subconsciousness, imagination, etc.

The creative component of thinking is often underestimated. A characteristic point is that heuristics remains a sphere of scientific research. In the plane of philosophical discussion, a powerful blow to the ontological model of human creative possibilities was dealt by Immanuel Kant with a negative decision regarding the possibility of synthetic judgments a priori [8], [9]. However, the «Critique of Pure Reason» [8] was written with an emphasis on philosophy from the point of a scientific worldview; in addition, it could not yet take into account the development of dialectical methodology and philosophical and psychological research of the unconscious.

As of the first third of the 21st century, the technique of personal appeal to creative ideas can be offered on the basis of the following model. (1) The starting point is a certain conscious problem, that is, the formulation of the problem occurs at the intellectual level, the methodology of which corresponds to the Cartesian ideal of clarity and obviousness, the laws of classical logic, and the a priori principles of precise thinking. (2) If the search area is also intellectual activity, then instead of creativity, there is clarification, reformulation, etc.; the process does not go beyond deduction and ends with analytical judgments a priori. (3) If the search area is the surrounding world, then it presents examples of dialectical processes (development in closed systems, in particular in the Universe as a whole) or even synergistic (self-development in open systems, which, for example, requires taking into account the principle of privileged connection instead of the universal one). Then it turns out that intellectual tools are disproportionate to the object of research, since the first law of identity requires us to «stop» thought, to fix its self-identity, to say the human «I am», so as not to lose common sense, does not allow us to «swim» in an animal way with the fluid world. Parmenides of Elea understood this perfectly, and the technique of thinking in the Middle Ages was based on this. (4) The processes in the sphere of our own unconscious are probably equally fluid, where the brain processes information permanently and uncontrollably for the intellect. Although there are heuristic techniques for stimulating creative thinking and setting tasks, they all involve a certain surprise when the solution is formed independently and then «emerges», rises, and is presented to our «Ego». (5) Thus, a scheme without explicit epistemological optimism emerges. We actually learn about the world around us and our own unconscious by inadequate means, describing them in a disproportionate way. However, this is probably the main curiosity of cognition. An animal can be called completely dialectical, its intellectual abilities float along with the world, it lives in a state of eternal questioning, permanent reaction to the nearest stimuli, unable to say «I am», break away from the process, look from the side, set long-term goals, etc. AI exists in a state of constant ability to give a logical answer without any hesitation, but devoid of the desire to ask questions, to search. A person asks logical questions and receives dialectical answers, makes a film from external and internal processes that is very similar to them, but still consists of cutting individual static frames that cling to the law of identity.

A lot of such «films» have accumulated: both in the form of publicly available texts and on a personal level in the course of the life considerations of each individual. And therefore, in an applied sense, the technique of creative thinking consists of intellectually and logically addressing dialectical databases, in obtaining heuristic «inspiration» from there. For a natural scientist, this may be the creation of a new «film» by studying the phenomena of the external world.

However, for a philosopher who has decided to work with inner ideas (if we use John Locke's division into two sources of knowledge: «All ideas come from sensation or reflection» [10, P. 87]), a somewhat paradoxical situation arises. (1) A religious person tunes in to creative reasoning, for example, to the Holy Spirit. (2) A philosopher-scientist applies heuristic psychotechnics, makes a request to stimulate his own subconscious. (3) A representative of alternative and quasi-scientific activity tries to turn to the Noosphere, «information fields», «esoteric databases», etc. In all cases, a certain answer, a particular creative idea (albeit with a different ontological status) practically has an element of a synthetic judgment a priori, because what has taken place is not the processing of certain empirical information, but the opening of one's intellect to the reception of creative ideas. And unlike natural scientific research, which was a pattern for Immanuel Kant, it is impossible to describe the corresponding database to which the request was sent. Even the fact of its existence may remain problematic. That is, something new arose «out of nowhere» or «I don't know where from». Of course, the researcher does not construct a synthetic judgment a priori, but a priori provokes himself to receive new information, which is synthesized, presented by someone/something external or deeply internal.

To put it in a rather fashionable synergistic way, we can say that the creative process at a general philosophical level interacts with an open system. And given the structure of such a system, control over this process and scientific transparency of the empirical base, even approximately, are not always achievable. However, the development of the technique of inquiries remains. Philosophy works and develops due to the improvement of the technique of thinking. Philosophy even becomes a technique of thinking if agnosticism absorbs ontology.

5. Undoubtedly, examples of the assimilation of philosophical thinking to a certain technique are well-known in the history of philosophy, but they are mainly based on attempts to apply a mathematical, especially «geometric», method to the construction of the text of a philosophical work. And it is not always clear whether the presentation of philosophical ideas through axioms, lemmas, theorems, hypotheses affects the content, the nature of the research, or is just a tribute to the desire for a scientific-like presentation – a presentation of what was obtained in just another different heuristic way.

Therefore, if we use the above mentioned model of creative thinking, the technique of presenting not a separate thought, but a certain philosophical concept should use the following scheme: (1) the author indicates his databases to which he «opens up», where he seeks inspiration; (2) separately indicate the methods of addressing them, that is, heuristic ways of provoking the intellect to the appropriate request (similar techniques are known from the time of Raymond Lully's system and to entire collections of engineering and managerial ones published in the twentieth century); the latter (3) provides a positive presentation of the concept, for example, socio-philosophical, ontological, universal, etc.

Not all of these components can be founded in relation to concepts of classical thinkers. Traditionally, such a component as the doctrine of method is discussed (in the philosophy of Modern times this especially applies to the constructive doubt of Rene Descartes, the inductive method of Francis Bacon, the critical thinking of Immanuel Kant, various versions of dialectics, etc.), while the issue of «databases» is often present, but is not actually realized by the philosopher himself. For example, if we mention two sources of obtaining ideas by John Locke again: «The objects of sensation one source of ideas. First, our Senses, conversant about particular sensible objects, do convey into the mind several distinct perceptions of things, according to those various ways wherein those objects do affect them... Secondly, the other fountain from which experience furnisheth the understanding with ideas is, – the perception of the operations of our own mind within us, as it is employed about the ideas it has got; – which operations, when the soul comes to reflect on and consider, do furnish the understanding with another set of ideas, which could not be had from things without» [10, P. 87].

This can be figuratively imagined as (1) observing the world around us through the window: when the process is complete, the window closes, and (2) the philosopher-scientist further reflects on what he has seen. However, the technique of creative thinking works after that, it seems (3) to open another window into the depths of the subconscious, into the global information field, etc. – and this moment remains not actualized in many concepts.

It is noteworthy that John Locke speaks partly about this point in the «Chapter XIX. Of the Modes of Thinking» [10, P. 211-213]: «The various degrees of attention in thinking. But perhaps it may not be an unpardonable digression, nor wholly impertinent to our present design, if we reflect here upon the different state of the mind in thinking, which those instances of attention, reverie, and dreaming, &c., before mentioned, naturally enough suggest» [10, P. 212]. This is a remarkable feature of deep philosophical analysis, when the thinker takes into account even that which he does not specifically speak about.

6. A special method that is worth paying attention to in the process of personal development of the technique of creative thinking in particular and philosophical thinking in general is analogy. This method is fundamentally inaccurate, although it is studied together with deduction and induction in the course of such an exact science as logic. However, its application is a good example of a «non-geometric» method of philosophizing. Although the maximum its scientific reliability (strict way) is achieved in a situation when (1) there is a clearly understandable basis for conducting an analogy between objects, a certain common feature, (2) the property transferred from the first object is essentially connected with that basis, (3) then there is a high chance that the same property will be relevant for the second object.

But the main strength of analogy is that it is a method of methods, preceding any method as such. In order to apply a certain method, one should see the similarity between the object on which we have successfully influenced and another object to which we wish to extend this procedure, repeat it, etc. If such a conscious or unconscious technique of thought does not occur, then our individual successful actions will remain part of the chain of a specific single process, cannot be detached, transformed into a tool and applied again.

Practicing analogies, the most non-standard, the most unexpected, is one of the first steps in the technique of forming a creative, heuristic way of perceiving the world. This is somewhat reminiscent of the technique of honing musical hearing, when a person catches and repeats surrounding sounds in an ordinary everyday environment, recognizes the corresponding notes and tones, etc. That is, analogy develops the one's very ability to methodological thinking, forms its culture and teaches to repeatedly transform any idea into an active method.

7. Finally, based on the view of a philosophical text in terms of thinking techniques, the following algorithm for its presentation in modern realities can be proposed: (1) clip presentation of the material, division into separate ideas; (2) a proposal for practical application, transformation of each idea into a method; (3) ideally taking into account the possibility of formalization, construction of a logical model or IT program for the perception of the text by AI; (4) giving an example, preferably with a vivid analogy, a kind of intellectual illustration; (5) bonus provision of practical advice on heuristic training, polishing creative thinking.

At the same time, let's not forget that our domestic philosophical school puts a lot of weight on practice, emphasizing its functions such as: the basis of knowledge (knowledge arises where practical activity takes place), the source and driving force of knowledge development (knowledge grows as practical activity intensifies), the ultimate goal of knowledge (knowledge is needed for application), the criterion of the truth of knowledge (theory is tested in practice).

However, this is not enough: technique can absorb practice. If a philosopher has worked out a certain way of producing texts and presenting material (someone through cards and quotes, someone based on a favorite method, someone in cooperation with AI), then he or she gradually begins to think in the appropriate style. It is very important to realize this aspect, critically monitor oneself and try to improve the technique of intellectual work in accordance with the thinking style of one's cultural environment and several related generations.

Conclusions. The technical understanding of philosophy is not something paradoxical, moreover it is worth talking about the awareness and improvement of the technique of intellectual activity, in particular the methods of creative thinking. This allows us to differentiate the intellectual flow into separate complex ideas, giving each of them a practical aspect. Such an approach in the realities of the so-called «clip thinking» organically fits into the newest traditions of information perception and working with it, in particular in cooperation with AI.

BIBLIOGRAPHY

1. Булатов М. О. Філософський словник. Київ : Стилос, 2009. 575 с.
2. Aristotle. *The Metaphysics*. London : Penguin Classics, 1999. 528 p.
3. Aristotle. *The Organon*. Edited by Roger Bishop Jones, 2016. 420 p. PDF version. URL: https://www.rbjones.com/rbjpub/philos/classics/aristotl/oobook_draft.pdf (дата звернення: 09.09.2025).
4. Bacon, Francis. *The New Organon*. Cambridge texts in the history of philosophy. Cambridge: Cambridge University Press, 2003. 254 p. URL: <https://raggeduniversity.co.uk/wp-content/uploads/2025/01/Francis-Bacon-The-New-Organon-Francis-Bacon-Lisa-Jardine-Michael-Silvert-horne-Cambridge.pdf> (дата звернення: 09.09.2025).
5. Derrida, Jacques. *Of grammatology*. Translation of *De la grammatologie*. Includes bibliographical references. Johns Hopkins Paperbacks edition, 1976; Corrected edition, 1997. 360 p. URL: https://monoskop.org/images/8/8e/Derrida_Jacques_Of_Grammatology_1998.pdf (дата звернення: 09.09.2025).
6. Descartes, Rene. *Discourse on Method and Meditations on First Philosophy*. [Discours de la methode. English] Discourse on method ; and, Meditations on first philosophy ; translated by Donald A. Cress. 4th ed. Hackett Publishing Company, Inc., 1998. pp. 1–44. URL: <https://grattoncourses.wordpress.com/wp-content/uploads/2017/12/rene-descartes-discourse-on-method-and-meditations-on-first-philosophy-4th-ed-hackett-pub-co-1998.pdf> (дата звернення: 09.09.2025).
7. Descartes, Rene. *Rules for the Direction of the Mind* Great books on the Western World. 31 Descartés Spinoza. Chicago; London; Toronto: Encyclopedia Britannica, Inc., 1952. pp. 1–40. URL: <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.101324/page/n13/mode/2up> (дата звернення: 09.09.2025).
8. Kant, Immanuel. *Critique of Pure Reason*. London: Penguin Classics, 2008. 784 p.
9. Kant, Immanuel. *Prolegomena to any future metaphysics*. With selections from the *Critique of Pure Reason*. Revised edition. Cambridge: Cambridge University Press, 2004. 223 p. URL: https://faculty.washington.edu/conormw/Teaching/Files/PhilMath/Winter_2017/Readings/Kant-Prolegomena.pdf (дата звернення: 09.09.2025).
10. Locke, John. *An Essay Concerning Human Understanding*. The Pennsylvania State University, 1999. 719 p. URL: http://www.philotextes.info/spip/IMG/pdf/essay_concerning_human_understanding.pdf (дата звернення: 09.09.2025).
11. Smith, Robin. *Aristotle's Logic*. Stanford Encyclopedia of Philosophy, 2022. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/aristotle-logic/> (дата звернення: 09.09.2025).

REFERENCES

1. Bulatov, M. O. (2009) *Filosofskyi slovnyk* [Philosophical Dictionary]. Stylos, 575 p. [in Ukrainian]
2. Aristotle. (1999). *The Metaphysics*. London: Penguin Classics, 528 p.
3. Aristotle. (2016). *The Organon*. Edited by Roger Bishop Jones, 420 p. Retrieved from: https://www.rbjones.com/rbjpub/philos/classics/aristotl/oobook_draft.pdf
4. Bacon, Francis. (2003). *The New Organon*. Cambridge texts in the history of philosophy. Cambridge: Cambridge University Press, 254 p. Retrieved from: <https://raggeduniversity.co.uk/wp-content/uploads/2025/01/Francis-Bacon-The-New-Organon-Francis-Bacon-Lisa-Jardine-Michael-Silvert-horne-Cambridge.pdf>
5. Derrida, Jacques. (1997). *Of grammatology*. Translation of *De la grammatologie*. Includes bibliographical references. Johns Hopkins Paperbacks. Corrected edition, 360 p. Retrieved from: https://monoskop.org/images/8/8e/Derrida_Jacques_Of_Grammatology_1998.pdf
6. Descartes, Rene. (1998). *Discourse on Method and Meditations on First Philosophy*. [Discours de la methode. English] Discourse on method ; and, Meditations on first philosophy ; translated by Donald A. Cress. 4th ed. Hackett Publishing Company, Inc., pp. 1–44. Retrieved from: <https://grattoncourses.wordpress.com/wp-content/uploads/2017/12/rene-descartes-discourse-on-method-and-meditations-on-first-philosophy-4th-ed-hackett-pub-co-1998.pdf>
7. Descartes, Rene. (1952). *Rules for the Direction of the Mind*. Great books on the Western World. 31 Descartés Spinoza. Chicago; London; Toronto: Encyclopedia Britannica, Inc., 1952. pp. 1–40. Retrieved from: <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.101324/page/n13/mode/2up>
8. Kant, Immanuel. (2008). *Critique of Pure Reason*. London: Penguin Classics. 784 p.
9. Kant, Immanuel. (2004). *Prolegomena to any future metaphysics*. With selections from the *Critique of Pure Reason*. Revised edition. Cambridge: Cambridge University Press, 223 p. Retrieved from: https://faculty.washington.edu/conormw/Teaching/Files/PhilMath/Winter_2017/Readings/Kant-Prolegomena.pdf

10. Locke, John. (1999). An Essay Concerning Human Understanding. The Pennsylvania State University, 719 p. Retrieved from: http://www.philotextes.info/spip/IMG/pdf/essay_concerning_human_understanding.pdf [In English]

11. Smith, Robin. (2022). Aristotle's Logic. Stanford Encyclopedia of Philosophy. Retrieved from: <https://plato.stanford.edu/entries/aristotle-logic>

Ізуїта Петро Олександрович

кандидат юридичних наук, доцент,

Заслужений юрист України,

професор кафедри галузевого права та загальноправових дисциплін

Інституту права та суспільних відносин

Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»

вул. Львівська, 23, Київ, Україна

orcid.org/0000-0001-9851-3434

Женжера Сергій Володимирович

кандидат філософських наук,

доцент кафедри міжнародних відносин та політичного консалтинг

Інституту права та суспільних відносин

Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»

вул. Львівська, 23, Київ, Україна

orcid.org/0009-0000-8154-1164

ФІЛОСОФІЯ ЯК ТЕХНІКА МИСЛЕННЯ

Актуальність дослідження. У статті проаналізовано можливість та деякі переваги підходу до філософії, як до техніки мислення. Актуальність проблеми полягає у спростуванні тенденції спрощеного погляду на філософію, як на одну із гуманітарних дисциплін, а також знеціненню її на фоні популяризації наукового світогляду. Позитивним боком такого підходу є акцент на одному з варіантів впорядкування філософського мислення за логічним зразком із алгоритмами інженерно-технічного характеру.

Мета дослідження: показати переваги розвитку сучасної філософії шляхом тренування техніки мислення, наголосити на важливості кооперації з технікою, яка мислить, Штучним Інтелектом та такими трендами, як кліпове мислення.

Залучені наступні **методи:** аналітичний, евристичний, методи моделювання та аналогії, діяльнісний підхід. В першу чергу проведено аналогію з гносеологічною моделлю Джона Локка.

В результаті дослідження запропоновано алгоритм подання філософського матеріалу із розкриттям техніки евристичного мислення в наступних аспектах: через кліповий виклад матеріалу, методологічно-прикладний акцент, максимально можливу формалізацію, використання аналогій, вдосконалення евристичних прийомів. Зазначено, що практична орієнтація філософського дослідження через розвиток творчого мислення додатково продовжує традицію діяльнісного підходу у вітчизняній філософії, зокрема у чотирьох аспектах функцій практики. Окрему увагу звернено на те, що техніка певного стилю мислення на регулярній основі впливає на практику, тому спосіб проведення філософських досліджень трансформує самого філософа, і цей момент вартий теоретичного дослідження та прикладного використання. З такої точки зору технічне розуміння філософії виглядає не парадоксальним, але практичним та креативним. Воно призводить до усвідомлення, аналізу, накопичення та шліфування методів творчого мислення, дозволяє диференціювати інтелектуальний потік на окремі комплексні ідеї, надати кожній із них прикладного аспекту. В сучасних реаліях посиленням цих практик є синергія зі Штучним Інтелектом та подання результатів дослідження в стилі так званого «кліпового мислення».

Ключові слова: техніка мислення, світогляд, кліпове мислення, модель, синергетичний, евристика, творче мислення, аналогія.

Дата надходження статті: 08.11.2025

Дата прийняття статті: 02.12.2025

Опубліковано: 29.12.2025

ФІЛОСОФСЬКА АНТРОПОЛОГІЯ

УДК 17:341.485

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2025.4.2>**Іванова Наталія Володимирівна**

доктор філософських наук, доцент,
доцент кафедри теорії та методики дошкільної освіти,
декан факультету дошкільної освіти та музичного мистецтва
Комунального закладу вищої освіти «Луцький педагогічний інститут»
Волинської обласної ради
просп. Волі, 36, Луцьк, Україна
orcid.org/0000-0003-0922-2171

Панасюк Олександр Петрович

кандидат історичних наук,
викладач циклової комісії суспільних та художньо-мистецьких дисциплін
Комунального закладу вищої освіти «Луцький педагогічний інститут»
Волинської обласної ради
просп. Волі, 36, Луцьк, Україна
orcid.org/0000-0002-9871-3441

**ЕНЕРГІЯ ЛЮБОВІ ЯК «ТРИСОНЯЧНА ЄДНІСТЬ»
У ПРОТИДІІ ГЕНОЦИДАМ ХХ–ХХІ СТ.**

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю філософського осмислення геноциду як крайнього прояву дегуманізації у ХХ–ХХІ ст. та пошуку ціннісних і духовних чинників, здатних протистояти масовому насильству. Попри значний масив історико-правових і політологічних досліджень, внутрішні антропологічні та етико-філософські передумови геноцидного мислення залишаються недостатньо концептуалізованими. Особливої гостроти ця проблема набуває в контексті сучасних збройних конфліктів і воєнних злочинів, зокрема російсько-української війни, що актуалізує питання відновлення людяності як базової умови протидії дегуманізації.

Метою статті є філософське осмислення феномену любові як енергії «трисонячної єдності» у вченні Григорія Сковороди та обґрунтування її ролі як ціннісного чинника протидії геноцидним практикам і руйнуванню людської гідності у ХХ–ХХІ століттях. *Об'єкт дослідження* – геноцид як філософсько-антропологічний та етико-моральний феномен. *Предмет дослідження* – любов як онтологічний, етичний та екзистенційний принцип протидії дегуманізації в умовах насильства.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять ідеї філософської антропології, етики відповідальності, герменевтики, історико-філософського аналізу, а також міждисциплінарні підходи *genocide studies* і соціальної психології (теорії дегуманізації та емпатії).

Результати дослідження. У статті обґрунтовано, що геноцид є політико-правовим злочином і радикальним моральним зламом, можливим за умов системної дегуманізації Іншого. Показано, що любов у широкому філософському розумінні (як емпатія, солідарність, повага до гідності, відповідальність за Іншого) постає ключовим антиподом геноцидного мислення. Розкрито евристичний потенціал концепції «трисонячної єдності» Григорія Сковороди як моделі цілісності буття, що інтегрує людину, суспільство і трансцендентний вимір на основі любові.

Проаналізовано ідеї Олеся Бердника щодо духовної еволюції людства та любові як космічної енергії Світла, здатної протистояти історичному насильству. У міждисциплінарному контексті залучено погляди Е. Левінаса, В. Франкла, Е. Стауба, М. Лютера Кінга та М. Нусбаум, які підтверджують роль любові й емпатії як чинників морального спротиву дегуманізації.

Висновки. Доведено, що любов як філософсько-етичний принцип і ціннісний імператив є необхідною умовою збереження людяності та протидії геноцидним тенденціям. Концепт «трисонячної єдності» може слугувати нормативною моделлю морального відновлення та запобігання масовому насильству в сучасному світі.

Ключові слова: любов, геноцид, дегуманізація, емпатія, «трисонячна єдність», Григорій Сковорода, Олесь Бердник, філософська антропологія, етика відповідальності, людяність.

Вступ. Феномен геноциду належить до найбільш радикальних і водночас найскладніших проявів зла в історії людства. Його осмислення неможливе в межах лише одного наукового підходу, оскільки геноцид поєднує історичні, політико-правові, соціокультурні, антропологічні та етико-філософські виміри. Попри значний масив досліджень у сфері історії, міжнародного права та політичних наук, філософське осмислення внутрішніх духовних передумов геноцидного насильства й досі залишається фрагментарним. Особливо це стосується проблеми дегуманізації як ключового механізму масового знищення, що руйнує самі засади уявлення про людину, її гідність і цінність.

Актуальність звернення до цієї проблематики посилюється тим, що у XX–XXI ст. геноцид не став винятком або історичним анахронізмом, а навпаки – виявився повторюваною формою колективного зла. Трагічний досвід Голодомору, Голокосту, подій у Руанді засвідчив, що технічний прогрес і формальне утвердження прав людини не гарантують морального розвитку цивілізації. Події сучасної російсько-української війни, які дедалі частіше інтерпретуються в науковому дискурсі як прояви геноцидної політики щодо українського народу, ще раз актуалізують питання про глибинні причини масового насильства та можливості його подолання.

У цьому контексті особливого значення набуває філософський аналіз і механізмів такого зла, і потенційних духовних ресурсів протидії йому. Якщо дегуманізація, ненависть і гордіня виступають внутрішніми підвалинами геноцидного мислення, то необхідним є звернення до протилежного за своєю природою начала – любові як фундаментального принципу людського буття. Саме в цій площині особливу евристичну цінність має поєднання ідей української філософської традиції, зокрема вчення Григорія Сковороди про «трисонячну єдність», із концепціями духовної еволюції, запропонованими Олесем Бердником. Їхні положення дозволяють осмислити любов як енергію цілісності, здатну протистояти роз'єднанню, дегуманізації та руйнівній логіці історичного насильства.

Актуальність даного дослідження зумовлена також потребою переосмислення геноциду в категоріях філософської антропології та етики відповідальності. Розгляд любові як смислоторчої й об'єднавчої сили, що відновлює людський вимір буття навіть у граничних умовах, відкриває нові горизонти для осмислення шляхів морального спротиву масовому злу. У цьому сенсі концепт «трисонячної єдності» постає потенційною нормативною моделлю, здатною запропонувати альтернативу деструктивним сценаріям розвитку сучасної цивілізації.

Метою статті є філософське осмислення феномену енергії любові як прояву «трисонячної єдності» у вченні Григорія Сковороди та обґрунтування її ролі як чинника протидії дегуманізації й руйнуванню людяності в умовах геноцидів XX–XXI ст. Відповідно до поставленої мети у статті визначено такі завдання дослідження: проаналізувати геноцид як філософсько-антропологічний та етико-моральний феномен, з'ясувавши його природу як крайнього прояву дегуманізації; здійснити концептуальний аналіз любові у філософській традиції з особливим акцентом на вченні Григорія Сковороди про «трисонячну єдність» як принцип цілісності, любові та духовної гармонії; розкрити світоглядну й етико-антропологічну інтерпретацію любові в творчості Олеся Бердника як енергії духовної еволюції та сили, що протистоїть історичному насильству; дослідити роль любові, емпатії та солідарності у протидії процесам дегуманізації.

Методи дослідження. Дослідження ґрунтується на комплексі філософських та міждисциплінарних методів. Історико-філософський аналіз застосовано для реконструкції ідей Григорія Сковороди та їх осмислення в контексті відповідних світоглядних парадигм. Герменевтичний метод використано для інтерпретації філософських текстів Сковороди й Олеса Бердника з метою виявлення смислової структури концепту любові. Порівняльний аналіз забезпечив зіставлення класичних і сучасних філософських та етичних підходів до проблем зла, насильства і дегуманізації. Міждисциплінарний підхід реалізовано через залучення положень філософської антропології, етики, соціальної психології (дослідження емпатії та дегуманізації) для цілісного аналізу феномену геноциду. Метод концептуального моделювання використано для побудови теоретичної схеми протидії геноцидному насильству в координатах «ненависть – любов» та «дегуманізація – людяність». Висновки базуються на критичному аналізі сучасних і класичних наукових джерел, зокрема англomовних досліджень міжнародного академічного дискурсу.

Результати дослідження. Для розуміння того, яким чином любов може протистояти геноциду, спершу потрібно усвідомити природу самого геноциду – передусім його моральний, антропологічний вимір. Геноцид, за висловом Патріка Торнберрі, є «найбільш крайнім запереченням права на самовизначення» народу [1], навіть більше – запереченням самого права бути людиною для членів певної групи. Це злочин, що перетворює людей на «не-людей» в очах його виконавців. Дослідниця Н. Деффенбо пише, що дегуманізація є необхідною умовою і одночасно наслідком геноцидів. Знищення людини стає можливим лише тоді, коли в моральній уяві виконавців вона попередньо втрачає свій людський образ. [2].

Психологічні і соціальні механізми геноциду завжди включають створення образу «ворога-не-людини». Дослідник К. Шер пише: «у своїй основі геноцид здійснюється через брак емпатії» [3]. Коли члени певної групи більше не викликають співчуття, не сприймаються як рівні люди – дорога до масового насильства відчиняється. Генерація ненависті до «інших» супроводжується їхнім цілеспрямованим знеособленням: у нацистській пропаганді євреїв називали «щурами», у Руанді тутсі – «тарганами», в більшовицькому дискурсі «ворогів народу» оголошували «шкідниками». Така мова і образність не випадкова – це інструмент, що знімає моральні заборони. Дегуманізація фактично розв’язує руки катам, знімаючи табу на вбивство: глибоко вкорінене людське неприйняття вбивства собі подібного долається через уявне перетворення жертви на тварину чи об’єкт [2]. Як зазначає Н. Деффенбо, задовго до фізичного знищення груп відбувається вербальне й символічне «створення ворога», коли цілий народ позбавляється людських рис у масовій свідомості [2].

У процесі підготовки геноциду агресори цілеспрямовано розпалюють страх і ненависть, маючи образ «вони» як небезпечних істот. Людська психіка має природний моральний бар’єр перед вбивством іншої людини, але цей бар’єр може бути зруйновано. Один зі способів – максимальне психологічне дистанціювання від жертв, їх девальвація. Дослідник Е. Стауб стверджує, що люди схильні легко проводити межу між «ми» і «вони» та знецінювати тих, хто належить до чужої групи [4]. У державах, де відбулись акти геноциду, майже завжди передувала тривала пропаганда ненависті і приниження цілої групи. Це створює підґрунтя, на якому насильство сприймається мало не як виправданий «самозахист» або «вища справедливість». Дегуманізація має властивість ставати самопідсилювальним процесом: перші акти насильства над «нелюдьми» ніби підтверджують їхню нелюдськість, породжуючи подальшу ескалацію жорстокості. У такий спосіб зло розгортається за спіралеподібною логікою.

Отже, геноцид є тотальним порушенням етичного імперативу «Не вбивай» через руйнування образу Іншого як людини. У філософській етиці Емануїла Левінаса зустрічаємо глибоке осмислення цього імперативу: на думку мислителя, обличчя іншої людини само по собі мовчки волає: «Не вбивай мене» [5]. У зустрічі з обличчям Іншого, коли ми бачимо його вразливість і відкритість, зароджується наша відповідальність – любов-до-Іншого, яка «забороняє» насильство. Е. Левінас стверджує, що в погляді іншого на нас присутнє трансцендентне благо, яке зупиняє нашу можливу агресію [5]. Таким чином, на глибинному до-раціональному рівні етика виростає з переживання присутності іншої людини як цінності. Геноцид же стається

там, де це переживання атрофоване або навмисно знищене. Там, де обличчя Іншого більше не сприймається як обличчя – шлях до «дозволеного» убивства відкритий.

Отже, витоки геноциду не зводяться лише до патологічних ідеологій чи наказів диктаторів. Вони криються у глибинних зламах моральної свідомості, коли зникають емпатія, співчуття та людяність. Якщо сутність геноциду – колективна ненависть, страх і байдужість до страждань Іншого (що є протилежністю любові), то логічним є припущення того, що ключ до протидії геноциду лежить у відновленні протилежних начал – любові, солідарності, гуманізму.

Філософський аналіз любові пов'язує її з наданням смислу людському буттю та можливістю солідарності. Ще античні філософи метафорично протиставляли любов і ненависть як космічні сили. Зокрема, Емпедокл вважав, що Всесвітом правлять дві протилежні стихії – Любов (Philia), яка об'єднує і творить єдність, та Ворожнеча (Neikos), яка роз'єднує і нищить. «Любов – причина добра, а Ворожнеча – причина зла», стверджували давні мислителі [6]. Ця ідея співзвучна сучасному розумінню: сила творення і єднання протистоїть силі руйнування. Любов у філософському сенсі – це ціннісна установка, яка визнає абсолютну цінність іншої особистості, приймає її як частку єдиного цілого. Ненависть же роз'єднує, ізолює, перетворює ближнього на чужого або ворога.

Християнська етика радикалізувала цей принцип у заповіді «Любіть ворогів своїх». Філософи-екзистенціалісти XX ст., зокрема Габріель Марсель, Мартін Бубер, наголошували на зустрічі «Я–Ти», у якій любов постає як визнання іншого у його унікальності, як відкритість і діалог. На противагу, ставлення «Я – Воно» (за М. Бубером) означає об'єктивування іншого, перетворення його на річ – саме те, що і відбувається при дегуманізації, що веде до насильства. Тому філософи сходяться на думці: любов є антитезою об'єктивації, вона повертає особистісний вимір у стосунки між людьми, без якого неможлива мораль [7].

Особливо цінні ідеї знаходимо у творчості українського мислителя Григорія Сковороди, який розвинув оригінальну концепцію всеєдності, близьку до християнського «агапе». Г. Сковорода увів образний термін «трисонячна єдність» – місткий символ його філософії. «Ся трійця є одиниця (Трисонячна єдність і Природа)...», – писав він у діалозі «Бесіда 2-га, названа Observatorium Specula (Сіон)» [8]. Під трисонячною єдністю Сковорода розумів єдність трьох «сонць» – трьох сутнісних начал, що пронизують світ і людину. Дослідники спадщини Г. Сковороди трактують метатеорію Сковороди як таку, що складається з трьох ключових блоків: вчення про три світи (макрокосм, мікрокосм і символічний світ Біблії), ідеї самопізнання та спорідненої праці («сродності») і нарешті філософії серця (кордоцентризму). Всі ці елементи поєднані єдиним стрижнем – ідеєю цілісності буття, проникнутого Божою любов'ю. Любов у Г. Сковороди виступає універсальним законом, що збирає Всесвіт у єдине ціле: Бога, природу і людину. Недарма він називає свій закон і законом Цілісності, Єдності, і законом Любові [8; 9].

Для Сковороди любов – це та енергія єднання, що гармонізує відносини людини з собою (внутрішня цілісність), з іншими людьми (суспільна єдність) і з Богом / природою (космічна єдність). Натомість зло філософ визначає як принцип руйнування цілісності: «згубний дух, що перетворює все на згубу всього», – тобто руйнівну силу ентропії [8]. Сковорода виводить своєрідну генеалогію зла: матір'ю зла є гордія (пиха, звеличення себе над цілим), матір'ю гордіні – заздрість, яка своєю чергою породжує похоть, її джерело – невдячність, а в основі невдячності лежить ніщо, пустота [8]. Цей ланцюг показує, що зло виникає там, де зникає відчуття вдячності й любові до буття – де виникає порожнеча, ніщо. Любов же наповнює буття змістом і реальністю. Поза любов'ю – небуття (нігілізм), в якому згорає людина.

Отже, «трисонячна єдність» любові у Сковороди – це протилежність лабіринту Мінотавра, про який говорив Бердник. Любов відновлює цілісність там, де зло вносить розділення і хаос. Застосовуючи цю філософську ідею до теми геноциду, можемо зробити висновок: щоб протистояти геноциду, треба відновити єдність людського роду, утвердити бачення всіх людей як єдиної родини, дітей одного Бога (у християнському світогляді) або принаймні як співмешканців одного Світу, однаково гідних життя. Саме це і є практичним вираженням любові-агапе – універсальної доброї волі до всіх.

Варто підкреслити, що така любов має конкретні форми вияву. В історії навіть найжорсткіших конфліктів простежуються приклади любові й милосердя, які виходять за межі логіки ненависті. Під час Голокосту були Праведники народів світу, які, ризикуючи життям, рятували євреїв – керуючись співчуттям і людяністю. У розпал різанини в Руанді окремі люди з племені хуту ховали і захищали сусідів-тутсі, бо бачили в них друзів, людей – а не «тарганів» [10]. Подібні приклади засвідчують дієвість любові як морального імперативу, здатного формувати альтернативну логіку міжлюдських відносин. Дослідники вказують на значення інклюзивного піклування (inclusive caring), тобто здатності спрямовувати турботу не лише на близьке соціальне коло, а на людину як таку, незалежно від групової належності, як одного з ключових чинників запобігання масовому насильству [4]. Е. Стауб розглядає виховання інклюзивного співчуття як важливе завдання постконфліктного відновлення, зокрема в Руанді, де після пережитої трагедії освітні практики орієнтуються на формування здатності піклуватися про інших поза межами етнічних ідентичностей [4]. У цьому сенсі любов, осмислена як емпатійна установка, виявляється процесом розширення горизонту моральної спільності до всеохопного «ми», що піддає механізми колективного виключення, на яких ґрунтується насильство.

Наведені філософські й етичні міркування узгоджуються з традицією етики ненасильства та персоналістичного гуманізму. Показовим у цьому контексті є мислення Мартіна Лютера Кінга-молодшого, одного з ключових теоретиків і практиків ненасильницького спротиву расовій дискримінації, який послідовно осмислював любов як єдину силу, здатну трансформувати відносини в умовах радикального конфлікту: «Ненависть не може вигнати ненависть – це під силу лише любові». Центральним елементом його етичної позиції було поняття «агапе» – жертвовної любові до ближнього, що становить моральну основу ненасильницького протистояння злу [11]. У подібному ключі О. Литвиненко звертається до постаті Десмонда Туту та діяльності діячів постапартеїдного примирення в Південній Африці, які апелювали до принципу Ubuntu («я є, бо ми є»). Цей принцип інтерпретується як етична форма любові до людства та визнання взаємної відповідальності людей одне за одного. Саме така установка розглядалася як необхідна умова морального відновлення після масових злочинів. Утіленням цього підходу стала Комісія правди і примирення в ПАР, діяльність якої ґрунтувалася на переконанні, що процеси прощення й співчуття є більш адекватними засобами суспільного зцілення, ніж логіка помсти чи репресії [12].

Ще одним показовим прикладом є досвід Віктора Франкла – психолога та колишнього в'язня нацистських концентраційних таборів. Переживши трагедію Голокосту, В. Франкл у книзі «Людина в пошуках сенсу» засвідчує, що навіть у крайніх умовах табірної існування життєву стійкість підтримував досвід любові. Згадуючи кохану дружину, він доходить усвідомлення: «Любов є остаточною, найвищою ціллю, до якої може прагнути людина... Порятунком людини – у любові і через любов». У цьому сенсі Віктор Франкл фактично стверджує, що остаточним словом людського буття є не страждання і не смерть, а любов як смислотворча екзистенційна сила [13]. Саме любов дозволила йому зберегти людську гідність в умовах тотальної дегуманізації. У цьому контексті любов постає як форма особистісного спротиву дегуманізації: коли людину намагаються звести до біологічного існування через страждання, здатність любити – близьких, життя, трансцендентний сенс – повертає їй власне людський вимір. Таким чином, навіть в екстремальних умовах геноциду любов функціонує як внутрішній духовний опір злу.

Таким чином, любов у широкому розумінні – як емпатія, милосердя, повага до гідності Іншого та переживання єдності з Іншими – постає ключовим чинником протидії геноцидній дегуманізації. Вона відновлює людський вимір там, де його намагаються зруйнувати, і реконструює міжлюдський зв'язок, знецінений логікою виключення та ворожнечі. У цьому сенсі любов утверджує ідею спільної людської належності та взаємної чутливості до страждання іншого.

Особливого розгляду заслуговують ідеї українського письменника та мислителя Олеся Бердника, який намагався досягнути долю людства у Всесвіті, біду людської агресії та шляхи до духовного трансформування людини. Його риторичне запитання про «космічний крематорій», в якому горять світи і цивілізації, фактично підводить нас до планетарного масштабу проблеми зла. О. Бердник бачить історію як арену космічного двобою між Світлом і Темрявою,

між творчою Енергією Духу і руйнівною силою Молоха [14]. Образ «звіролюдини в лабіринті Мінотавра» уособлює не що інше, як внутрішнього звіра в людині – первісну жорстокість, інстинкт насильства, який час від часу виринає назовні й призводить до воєн і геноцидів [14]. Водночас у Бердника, попри весь песимізм його діагнозу цивілізації, звучить і оптимістична нота. Він твердо вірить у духовну еволюцію людства. У праці «Альтернативна еволюція» письменник пропонує концепцію, яка стверджує, що справжній прогрес – це внутрішнє зростання Любові та Радості. Ці поняття він фактично ототожнює: «Радість або Любов – бо це одне й те ж». Радість, про яку говорить О. Бердник, – це глибинне блаженство буття, споріднене з християнською «агапе», з «радістю про всетворіння». Він проголошує: якщо якась «істина» не несе любові і радості – вона нам не потрібна. По суті, Бердник закликає до духовного перевороту цінностей: поставити любов як критерій істини і сенсу. Світ, у корені якого бракує любові і радості, – приречений на страждання. Відповідно, вихід з історичного «лабіринту» насильства він бачить у виборі Любові як вищої мети [14]. О. Бердник, як і Сковорода, говорить про енергію Світла Духу, що протистоїть темряві матерії. Ця енергія – не що інше, як енергія любові, творчої сили, яка живить життя. Навіть коли «всі їдять всіх, щоб жити» (закони матеріальної еволюції), О. Бердник вірить, що на якісно новому рівні розвитку людство зможе вирватися з цього кола – через духовне переродження у Любові.

Отже, О. Бердник пропонує власну відповідь на поставлену проблему виходу з історичного та цивілізаційного глухого кута, пов'язуючи її з ідеєю духовної еволюції через любов. Такий підхід узгоджується як із християнською перспективою очікування Царства Божого, осмисленого як простір панування любові, так і з гуманістичними уявленнями про можливість світової спільноти, об'єднаної загальнолюдськими цінностями. Попри поширений скепсис щодо подібних проєктів, історичний досвід свідчить, що стійкі форми подолання насильства виникали саме в контекстах, де діяли практики любові, взаємного визнання та гуманності. Показовим у цьому сенсі є післявоєнний європейський процес примирення, в межах якого народи, що зазнали руйнівних конфліктів, змогли сформувати політичний простір співпраці та миру. Цей досвід може бути інтерпретований як приклад політичної любові у значенні, запропонованому Мартою Нусбаум, яка наголошує на ролі любові як нормативної емоції у формуванні справедливих і солідарних суспільств [15]. Проте, ми вважаємо, що поняття «політична любов» не можна зводити до «нормативної емоції», так як будь-які емоції є, до певної міри, формою прояву любові.

Підсумовуючи, зазначимо, що в контексті філософського аналізу – любов можна розглядати як онтологічний принцип єдності (Г. Сковорода), як етичний імператив відповідальності за Іншого (Е. Левінас), як екзистенційну смислотворчу силу (В. Франкл), як духовний вектор еволюції (О. Бердник). Емпатія, просоціальні цінності і «інклюзивна любов» здатні попереджувати масове насильство, тоді як їхня відсутність відкриває шлях до геноциду.

Висновки. Філософсько-антропологічне дослідження проблеми геноциду та шляхів протидії йому приводить до висновку про визначальну роль сили любові як ціннісного смислотворчого феномену, який здатен протистояти силам дегуманізації та масового знищення. Геноцид виявився тотальним запереченням людяності, можливим лише за умови радикальної дегуманізації жертв, руйнування емпатії та морального закону «Не вбивай». Він являє собою крайній випадок того, що Г. Сковорода назвав «згубним духом», який перетворює все на «ніщо»: у геноциді, як злочині проти людини і людства, особистість зводиться до небуття, до об'єкта. Протидією даному процесу служить відновлення людяності, повернення образу людини ближньому. Центральним етичним принципом такого відновлення є любов в усіх її вимірах – як співчуття, милосердя, повага, солідарність, благоговіння перед життям.

Практичне значення цих висновків полягає у необхідності формування культури любові та ненасильства. Це завдання для системи освіти (впровадження програм толерантності, етичного виховання, вивчення уроків історичних геноцидів з акцентом на цінності людського життя), для медіа (протидія мові ворожнечі, утвердження позитивних образів Іншого), для лідерів держав і духовенства (проповідь милосердя, взаємоповаги). Актуально це і для сучасного світу, де небезпека, на жаль, залишається реально-радикальною. Україна, що сама пережила не один

геноцид (Голодомори, нинішня війна), може стати одним із промоутерів цієї філософії любові як чинника глобальної безпеки і гуманізму.

Любов як філософська й етична категорія аж ніяк не є «м'якою силою» слабких. Навпаки, як показує історичний досвід, саме любов вимагає найбільшої мужності і дає силу протистояти злу там, де ненависть тільки множить страждання. Любов – це та «трисонячна» енергія, яка поєднує серця і народи, освітлюючи шлях із темряви ненависті до світла людяності. І допоки у людства жевріє ця іскра любові, доти є надія, що «Ніколи знову» стане реальністю, а не лише гаслом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Hannum H. International Law and the Rights of Minorities. By Patrick Thornberry. Oxford: Clarendon Press, 1991. Pp. xiii, 443. *American Journal of International Law*. 1993. Vol. 87, No. 4. P. 680–681. <https://doi.org/10.2307/2203629>
2. Deffenbaugh N. De-dehumanization: Practicing humanity. *International Review of the Red Cross*. 2024. Vol. 106, No. 925. P. 56–89. <https://doi.org/10.1017/S1816383124000079>
3. Scherr C. Why the United Nations Cannot Stop Genocide. *Historical Perspectives: Santa Clara University Undergraduate Journal of History*. 2019. Ser. II, Vol. 23, Art. 14. URL: <https://scholarcommons.scu.edu/historical-perspectives/vol23/iss1/14>
4. Staub E. Preventing violence and generating humane values: healing and reconciliation in Rwanda. *International Review of the Red Cross*. 2003. Vol. 85, No. 852. P. 791–805
5. Bergo B. Emmanuel Levinas. The Stanford Encyclopedia of Philosophy. Winter 2025 Edition / ed. by E. N. Zalta, U. Nodelman. URL: <https://plato.stanford.edu/archives/win2025/entries/levinas/>
6. Campbell J. J. On the concept of evil: An analysis of genocide and state sovereignty: thesis. 2009. 233 p. URL: <http://scholarcommons.usf.edu/etd/1887>
7. Marcel G. Being and Having / Katharine Farrer. Glasgow: Printed by Robert MacLehose and Company Ltd, The University Press. 240 c. URL: <https://dhspritory.org/kenny/PhilTexts/Marcel/BeingAndHaving.pdf>
8. Кавалерова Н., Іванова Н. Філософсько-освітні горизонти Григорія Сковороди: [монографія]. Одеса : Астропринт. 210. 151 с. URL: <http://liber.onu.edu.ua/opacunicode/index.php?url=/auteurs/view/id:195538/source:default>
9. Іванова Н. Ціннісні виміри концепту «трисонячної єдності» метатеорії Григорія Сковороди. *Переяславські Сковородинівські студії*. 2015. Вип. 3. С. 159–165. URL: <https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi51/0039312.pdf>
10. Meierhenrich J. The trauma of genocide. *Journal of Genocide Research*. 2007. Vol. 9, No. 4. P. 549–573. <https://doi.org/10.1080/14623520701643327>
11. Вільховий Ю. Мартін Лютер Кінг і боротьба за права темношкірого населення в США. *Людина та людяність у світовій гуманітарній традиції : зб. наук. пр. за матеріалами доп. і повідомл. XI Всеукр. наук.-практ. семінару з міжнар. участю «Актуальні питання всесвітньої історії та методика їх викладання» (Полтава, 28-29 берез. 2019 р.)*. Полтава: ІВЦ ПНПУ, 2019. С. 54–62.
12. Литвиненко О. М. Досвід національного примирення: різні шляхи до однієї мети. *Стратегічні пріоритети*. 2019. № 1(49). С. 44–57.
13. Frankl V. E. Man's Search for Meaning. Boston: Beacon Press, 1959. 200 p.
14. Бердник О. Альтернативна еволюція. Київ: Тріада-А, 2007. 576 с.
15. Nussbaum M. C. Cultivating Humanity: A Classical Defense of Reform in Liberal Education. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2018. 327 p.

REFERENCES

1. Hannum, H. (1993) International Law and the Rights of Minorities. By Patrick Thornberry. *American Journal of International Law*, 87 (4), pp. 680–681. <https://doi.org/10.2307/2203629>
2. Deffenbaugh, N. (2024) De-dehumanization: Practicing humanity. *International Review of the Red Cross*, 106 (925), pp. 56–89. <https://doi.org/10.1017/S1816383124000079>
3. Scherr, C. (2019) Why the United Nations Cannot Stop Genocide. *Historical Perspectives: Santa Clara University Undergraduate Journal of History*, Ser. II, Vol. 23, Art. 14. Retrieved from: <https://scholarcommons.scu.edu/historical-perspectives/vol23/iss1/14>
4. Staub, E. (2003) Preventing violence and generating humane values: healing and reconciliation in Rwanda. *International Review of the Red Cross*, 85 (852), pp. 791–805.

5. Bergo, B. (2025) Emmanuel Levinas. The Stanford Encyclopedia of Philosophy, Winter 2025 Edition, ed. by E. N. Zalta, U. Nodelman. Retrieved from: <https://plato.stanford.edu/archives/win2025/entries/levinas/>
6. Campbell, J. J. (2009) On the concept of evil: An analysis of genocide and state sovereignty. PhD thesis. 233 p. Retrieved from: <http://scholarcommons.usf.edu/etd/1887>
7. Marcel, G. (1946) Being and Having, transl. by K. Farrer. Glasgow: Robert MacLehose and Company Ltd, The University Press. 240 p. Retrieved from: <https://dhsprory.org/kenny/PhilTexts/Marcel/BeingAndHaving.pdf>
8. Kavalerova, N., Ivanova, N. (2010) Filosofsko-osvitni horyzonty Hryhoriia Skovorody [Philosophical and educational horizons of Hryhorii Skovoroda]. Odesa: Astroprynt. 151 p. Retrieved from: <http://liber.onu.edu.ua/opacunicode/index.php?url=/auteurs/view/id:195538/source:default> [in Ukrainian].
9. Ivanova, N. (2015) Tsinnisni vymiry kontseptu «trysoniachnoi yednosti» metateorii Hryhoriia Skovorody [Value dimensions of the concept of «triple-solar unity» in Skovoroda's metatheory]. Pereiaslavski Skovorodynivski studii, 3, pp. 159–165. Retrieved from: <https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi51/0039312.pdf> [in Ukrainian].
10. Meierhenrich, J. (2007) The trauma of genocide. Journal of Genocide Research, 9 (4), pp. 549–573. <https://doi.org/10.1080/14623520701643327>
11. Vilhovy, Yu. (2019) Martin Liuter King i borotba za prava temnoshkoroho naseleння v SSHA. In: Liudyna ta liudianist u svitovii humanitarnii tradytsii. Poltava: IVC PNPU, pp. 54–62 [in Ukrainian].
12. Lytvynenko, O. M. (2019) Dosvid natsionalnoho prymyrennia: rizni shliakhy do odniiei mety [Experience of national reconciliation: different paths to one goal]. Stratehichni priorytety, 1 (49), pp. 44–57 [in Ukrainian].
13. Frankl, V. E. (1959) Man's Search for Meaning. Boston: Beacon Press. 200 p.
14. Berdnyk, O. (2007) Alternatyvna evoliutsiia [Alternative evolution]. Kyiv: Triada-A. 576 p. [in Ukrainian].
15. Nussbaum, M. C. (2018) Cultivating Humanity: A Classical Defense of Reform in Liberal Education. Cambridge, MA: Harvard University Press. 327 p.

Ivanova Nataliia Volodymyrivna

Doctor of Philosophy, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Theory and Methods of Preschool Education,
Dean of the Faculty of Preschool Education and Musical Arts
Municipal Higher Educational Institution «Lutsk Pedagogical Institute»
of the Volyn Regional Council
36, Voli ave., Lutsk, Ukraine
orcid.org/0000-0003-0922-2171

Panasyuk Oleksandr Petrovych

Candidate of Historical Sciences,
Lecturer of the Cyclic Commission of Social and Artistic Disciplines
Municipal Higher Educational Institution «Lutsk Pedagogical Institute»
of the Volyn Regional Council
36, Voli ave., Lutsk, Ukraine
orcid.org/0000-0002-9871-3441

THE ENERGY OF LOVE AS «TRIPLE-SOLAR UNITY» IN COUNTERACTING GENOCIDES OF THE 20TH– 21ST CENTURIES

The relevance of this research is determined by the need for a philosophical reflection on genocide as an extreme manifestation of dehumanization in the twentieth and twenty-first centuries and by the search for value-based and spiritual factors capable of counteracting mass violence. Despite a substantial body of historical-legal and political science research, the internal anthropological and ethical-philosophical foundations of genocidal thinking remain insufficiently conceptualized. This problem becomes particularly acute in the context of contemporary armed conflicts and war crimes, including the Russian–Ukrainian war, which brings to the forefront the issue of restoring humanity as a fundamental condition for resisting dehumanization.

The purpose of the article is to provide a philosophical analysis of the phenomenon of love as the energy of «triple-solar unity» in the teachings of Hryhorii Skovoroda and to substantiate its role as a value-based factor in counteracting genocidal practices and the destruction of human dignity in the twentieth and twenty-first centuries. **The object of the study** is genocide as a philosophical-anthropological and ethical-moral phenomenon. **The subject of the study** is love as an ontological, ethical, and existential principle of resistance to dehumanization under conditions of mass violence. **The theoretical and methodological framework** of the study is grounded in philosophical anthropology, ethics of responsibility, hermeneutics, historical-philosophical analysis, as well as interdisciplinary approaches from genocide studies and social psychology (theories of dehumanization and empathy).

Research findings. The article demonstrates that genocide constitutes not only a political and legal crime but also a radical moral rupture made possible by systemic dehumanization of the Other. It is shown that love, understood in a broad philosophical sense – as empathy, solidarity, respect for dignity, and responsibility for the Other – emerges as a key antithesis to genocidal thinking. The heuristic potential of Hryhorii Skovoroda's concept of «triple-solar unity» is revealed as a model of the integrity of being that integrates the human person, society, and the transcendent dimension on the basis of love. The ideas of Oles Berdnyk concerning the spiritual evolution of humanity and love as a cosmic energy of Light capable of resisting historical violence are also analyzed. Within an interdisciplinary context, the views of E. Levinas, V. Frankl, E. Staub, Martin Luther King Jr., and M. Nussbaum are engaged, confirming the role of love and empathy as factors of moral resistance to dehumanization.

Conclusions. It is argued that love, as a philosophical-ethical principle and value imperative, constitutes a necessary condition for the preservation of humanity and for counteracting genocidal tendencies. The concept of «triple-solar unity» may serve as a normative model for moral restoration and the prevention of mass violence in the contemporary world.

Key words: genocide, dehumanization, love, empathy, triple-solar unity, Hryhorii Skovoroda, Oles Berdnyk, philosophical anthropology, ethics of responsibility, humanity.

Дата надходження статті: 31.10.2025

Дата прийняття статті: 18.11.2025

Опубліковано: 29.12.2025

УДК 130.2+94+930

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2025.4.3>**Пальчинська Мар'яна Вікторівна**

доктор філософських наук, професор,
професор кафедри журналістики, соціальних комунікацій і ІТ-права
Державного університету інтелектуальних технологій і зв'язку
вул. Кузнечна, 1, Одеса, Україна
orcid.org/0000-0001-5860-9546

Кокорєв Олексій Вікторович

доктор політичних наук, доцент,
в.о. завідувача кафедри журналістики, соціальних комунікацій і ІТ-права
Державного університету інтелектуальних технологій і зв'язку
вул. Кузнечна, 1, Одеса, Україна
orcid.org/0000-0001-7391-2498

Арапакі Марина Володимирівна

PhD, доцент кафедри мовної підготовки
Одеського державного університету внутрішніх справ
вул. Успенська, 1, Одеса, Україна
orcid.org/0000-0001-9437-0421

АНТРОПОЛОГІЧНІ ВИМІРИ ВІРТУАЛЬНОГО ПРОСТОРУ

У статті розглядаються антропологічні виміри віртуального простору, зокрема його вплив на процес соціалізації та особистісного становлення індивіда у сучасному соціумі. Особлива увага приділяється впливу віртуального простору на соціальну реальність і тим змінам, яким піддається існуюча система соціальної взаємодії. Глобальні трансформації, яким піддається сучасне суспільство загалом та його окремі структурні елементи, потребують осмислення в рамках філософського аналізу.

Мета даної статті – проаналізувати антропологічні виміри віртуального простору, які наявні у сучасному суспільстві.

Досягненню поставленої мети сприяє реалізація наступних **завдань**:

- проаналізувати видозміни соціального буття під впливом віртуалізації та інформатизації та технізації суспільства;
- окреслити вплив віртуального простору на життєдіяльність особистості в умовах масового впровадження інфокомунікаційних технологій;
- дослідити вплив віртуального простору на соціалізацію особистості.

Методологія дослідження. Системний метод дозволив проаналізувати антропологічні складові віртуального простору, що впливають на життєдіяльність людини та суспільства на сучасному етапі суспільного розвитку.

Синергетичний метод дозволив визначити певні протиріччя у соціальному та індивідуальному бутті особистості, які наявні в умовах віртуалізації суспільства.

Культурно-історичного підхід застосовано для комплексного аналізу культурних форм взаємодії, які представлені у віртуальному просторі сучасного суспільства.

Результати дослідження. Життєдіяльність особистості у сучасних умовах ускладнюється під впливом зростаючих темпів соціокультурних перетворень, ускладненням соціального буття, підвищенням вимог до особистості та ін. В умовах віртуалізації та інформатизації суспільства один із найсильніших впливів на особистість здійснює віртуальний простір.

Віртуальний простір по-новому ставить проблему формування ідентичності: особистість, занурена у віртуальну взаємодію, перебуває у ситуації перманентної зміни ідентичності, що є основою формування таких особистісних особливостей, як безтілесність суб'єкта, нівелювання соціальної власності, анонімність та ін.

Ключові слова: віртуальний простір, сучасне суспільство, особистість, соціалізація, соціальна взаємодія.

Вступ. Актуальність обраної теми обумовлена тим, що простір сучасного суспільства під впливом віртуалізації та глобального розповсюдження комп'ютерних мереж набув ще одного структурного компонента – віртуального простору, що є своєрідною гіперреальністю, яка істотно впливає на існуючу систему соціальних відносин: «Інтенсивне впровадження комп'ютерних технологій у життя людини й суспільства загалом розкрило нові аспекти конструювання соціальної дійсності, комунікативні аспекти взаємодії акторів як учасників цього процесу. Природно, що Інтернет як нове інформаційне середовище передбачає специфічні засоби діяльності в ній, що тягне за собою зміну соціалізації, формування соціальної ідентичності, як наслідок, світорозуміння людини» [7, с. 51].

Також зазначимо, що віртуальний простір, що продукується комп'ютерними технологіями, суттєво впливає на поведінкові прояви особистості, самопрезентацію, спілкування та світогляд в цілому. Вплив новітніх інфокомунікаційних технологій також торкається соціалізації особистості, її соціальної діяльності. Вищезазначене спонукає до подальших наукових розвідок антропологічних вимірів віртуального простору.

Аналіз наукової розробки проблеми. Проблемне поле віртуальності є актуальним та перспективним напрямком наукових розробок. Класики філософії постмодернізму розглядають проблему симуляції суспільних відносин та людського буття в контексті техно-інформаційної спрямованості цивілізаційного процесу (Ж. Бодрійяр [13], Ж. Дельоз, Ж. Ліотар, З. Бауман [14], О. Тофлер [17]).

Проблеми віртуалізації культури та суспільства розглянуті у роботах Арапакі М., Борінштейна Є., Пальчинської М. [3], Куцик А. [5], Огорокової В. [7; 8] та ін. Серед сучасних вітчизняних філософів дослідженню антропологічних вимірів віртуалізації присвячені роботи Аксьонової В. [1], Воронкової В., Кивлюк О., Андрюкайтене Р. [4]; Розова Т. та Чорна Л. [10] досліджували культурно-антропологічні трансформації сучасного суспільства під впливом віртуалізації суспільства; проблеми етики інформаційного суспільства проаналізовані у роботах Толстова І. та Москвіна Я. [11], Храбрової В. [12]; питання штучного інтелекту як антропотехнології досліджено Богачовим М. [2].

Водночас необхідно зазначити, що значна кількість теоретичних питань, які стосуються механізмів включення особистості в процеси перетворення віртуального простору сучасного суспільства висвітлені недостатньо внаслідок складності феномену, що вивчається: «Епістемологічний характер постановки даної проблеми та праксеологічне вирішення на користь людини свідчить, що соціум повинен володіти необхідними і достатніми ресурсами для свого відтворення та ефективного розвитку, що торкається соціальної царини людини» [4, с. 26].

Мета даної статті – проаналізувати антропологічні виміри віртуального простору, які наявні у сучасному суспільстві.

Досягненню поставленої мети сприяє реалізація наступних **завдань**:

- проаналізувати видозміни соціального буття під впливом віртуалізації, інформатизації та технізації суспільства;
- окреслити вплив віртуального простору на життєдіяльність особистості в умовах масового впровадження інфокомунікаційних технологій;
- дослідити вплив віртуального простору на соціалізацію особистості.

Методологія дослідження. Системний метод дозволив проаналізувати антропологічні складові віртуального простору, що впливають на життєдіяльність людини та суспільства у сучасних умовах.

Синергетичний метод дозволив визначити певні протиріччя у соціальному та індивідуальному бутті особистості.

Культурно-історичного підхід застосовано для комплексного аналізу культурних форм взаємодії, які представлені у віртуальному просторі сучасного суспільства.

Виклад основного матеріалу. Значний вплив віртуального простору глобальної комп'ютерної мережі на соціум загалом і на особистість зокрема, почався з можливості інтернет-користувачів брати активну участь в інформаційних потоках, а в ряді випадків створювати інформаційний простір за власним бажанням та потребами: «Входження людини у нову еру інформаційної цивілізації, що обумовлено появою якісно нових комунікативних технологій, спричинило суттєві зміни в усіх сферах життєдіяльності індивіда, змінюючи саму людину, її світосприйняття та світовідношення, створивши новий вимір її буття» [5, С. 62]. Таким чином, суб'єктивно віртуальний змодельований світ представлений у певній паралельності соціального буття та буття віртуального.

Простір сучасного суспільства внаслідок віртуалізації як глобального процесу став більш технологічним. З одного боку таким, що надає безмежні можливості для реалізації різного роду соціальних потреб особистості, з іншого – стає менш антропоцентричним внаслідок розповсюдження технологій штучного інтелекту, що привертає увагу до етичних аспектів взаємодії технологій та людини: «Проблема моральності ШІ й перспективи його розвитку мають враховувати і важливий вимір несвідомого в контексті можливості аналітичної взаємодії соціальних акторів, якими є зокрема людина й ШІ, а також розуміння подієвості істини, що передбачає становлення суб'єктивності відповідно до істинності» [12, С. 152].

Також відмітимо, що віртуальний простір стимулює інтенсифікацію соціокультурних трансформацій у всіх сферах, що актуалізує потребу «у науковому підході до антропологічних вимірів соціальних перетворень, що відбуваються в умовах сучасного соціуму зумовлює, в свою чергу необхідність розробки парадигми антропологічних вимірів комунікативно-інформаційного усвідомлення сенсу буття в контексті глобальної трансформації людства» [1, С. 8].

Низка дослідників розглядає віртуальний простір як альтернативу соціального буття, чи реальність, яка протилежна соціальній внаслідок того, що вона менш жорстко регламентована соціальними нормами. Це загострює проблему соціальної ідентичності. Відповідно до вислову Огорокової В., «проблема соціальної ідентичності людини в епоху віртуалізації суспільства явно вказує на існування нової соціально-культурної спільності людей, об'єднаних прагненням значну частину свого життя проводити у віртуальному світі, де успішно задовольняються їхні основні культурні та соціальні потреби» [8, с.146].

Деякі дослідники [6; 15; 16] прогнозують, що подальший розвиток технологій віртуального простору актуалізує появу т.зв. «*homo virtualis*». Це умовне найменування для особливого людського виду, «який народжується сьогодні, активно залученого в простір віртуальної реальності, де він реалізує індивідуально й культурно значущі поведінкові стратегії» [7, С. 54].

Відповідно до концепції Пренскі М., який досліджує трансформації сучасного суспільства під впливом інформатизації та віртуалізації, доречно виділити два класи – «цифрові аборигени» та «цифрові мігранти», життєдіяльність яких має високу ступінь кореляції до адаптації у віртуальному просторі. Він наголошує на суттєвих відмінностях у реалізації життєвих перспектив на поведінкових стратегій у покоління молодих людей, які зростали вже в умовах масового впровадження комп'ютерних технологій: «Сьогоднішні молоді люди, які навчаються в школах і вишах, є представниками першого покоління, що виросло разом із цими новими технологіями. Усе своє життя вони проживають в оточенні цифрової техніки, будучи користувачами комп'ютерів, відеоігор, цифрових музичних плеєрів, відеокамер, мобільних телефонів та інших іграшок та інструментів цифрового століття. Комп'ютерні ігри, електронна пошта, інтернет, мобільні телефони є невід'ємною частиною їхнього життя» [16, С. 2]. Він так зазначає, що «ті ж, хто народився до цифрової епохи, порівняно з нинішніми учнями залишаються так званими «цифровими іммігрантами»» [16, С. 3]. Найвагоміша різниця між цим поколінням молоді та іншими полягає, на його думку у тому, що цифрові мігранти живуть

у постійних спробах адаптуватися до нового цифрового світу, але цей процес адаптації ніколи не дає ефективного результату.

Слід зазначити, що на сучасному етапі спостерігається настільки тісна конвергенція віртуального та соціального, що дозволяє говорити про віртуальний простір як один із способів конструювання соціального буття: «цифрові технології постають як амбівалентні медіатори, що одночасно функціонують і як інструменти гегемонічної імпозиції владних відносин, і як каталізатори горизонтальних комунікативних інтерсуб'єктивностей, що конституують публічну сферу в габермасівському сенсі» [9, С. 34].

Аналіз наукових розвідок доводить, що віртуальний простір протиставляється просторові соціальному, оскільки зазвичай його ототожнюють з дистанціюванням від реального життя. Основні причини, що викликають такі соціально-поведінкові прояви, пояснюють «...спрацюванням захисних механізмів, які допомагають людині відійти від неприємностей, проблем, стресів, непорозумінь, конфліктів, а також сірої одноманітної повсякденності, якими переповнене реальне життя» [6, С. 48].

В умовах подальшої віртуалізації суспільства прискіпливу увагу слід приділити питанню соціалізації особистості. Для соціальної філософії вихідною та фундаментальною передумовою при розгляді проблеми соціалізації є ідея про нерозривний зв'язок, єдність та взаємодію людини і суспільства. У сучасних умовах віртуальний простір може впливати на соціальні процеси, зокрема, на соціалізацію у реальному соціумі.

Соціалізація передбачає процес становлення соціальної сутності людини, включення її у систему соціальних ролей і статусів, його як суб'єкт соціальної життєдіяльності. Вивчаючи проблему конвергенції соціального та віртуального у контексті соціалізації особистості, слід зазначити, що віртуальний простір може стати взаємодоповнюючим фактором соціалізації особистості, тобто у цьому випадку йдеться про соціалізацію, яка відбувається переважно у системі існуючих соціальних відносин, підґрунтям яких є домінуючі культурні, релігійні, морально-етичні та інші патерни поведінки. У цьому аспекті можливості віртуального середовища розширюють параметри соціальної життєдіяльності: «антропологічні виміри комунікативно-інформаційного усвідомлення сенсу буття зводяться до того, що на нього здійснює вплив мережева культура, нові типи комунікації, зумовлені інформаційними технологіями, в результаті чого з'являється новий тип особистості – віртуальний чи мережевий. Становлення особистості визначається процедурою інтерпретації, яка дозволяє у рамках дискурсивного простору встановлювати смислові значення з конкретною ситуацією і завдяки цьому досягати поєднання зовнішніх структур соціокультурного життя зі своїм внутрішнім світом» [1, С. 11].

У якості взаємовиключного фактору соціалізації віртуальний простір може виступати у тому випадку, коли йдеться про надмірне занурення в середовище комп'ютерних мереж, при якому константна соціальна реальність втрачає своє значення для індивіда, що викликає різний ступінь соціальної ексклюзії: «Віртуальний світ змінює межі соціальної взаємодії, руйнує укорінений уклад, створює комфортне середовище співіснування людей. Сьогодні симуляція стає тотальною, вона є стигматом інформаційного суспільства... Водночас віртуалізація повсякденного життя людини призводить до формування нового типу соціокультурних змін: деформовані принципи взаємодії людей і їхні соціокультурні зв'язки, відсутня ієрархічна підпорядкованість елементів соціальної системи, «розмиті» соціальні структури тощо» [7, С. 53].

Особистісна самореалізація у віртуальному просторі може здійснюватися через перенесення у віртуальний простір вже напрацьованих параметрів або через реконструкцію соціальної ідентичності. Саме тому надзвичайно актуальним залишається питання зміни вектору життєдіяльності особистості внаслідок його перенесення з соціального до віртуального простору: «Мільярдна аудиторія занурюється до інформаційного цифрового простору, взаємодіє між собою, сприймаючи при цьому доступну інформацію по-різному, залежно від особливостей світогляду, менталітету, ціннісних орієнтацій, психічного стану та багатьох інших факторів» [10, С. 440]. Таким чином, сьогодні людина може бути одночасно суб'єктом як соціальної, так і віртуальної спільноти, що тягне за собою зміну соціальної ідентифікації на віртуальну.

За допомогою віртуального простору можливе не лише проектування нових соціокультурних форм із принципово іншими властивостями, а й їхнє відтворення у просторі соціальному. Подальший розвиток інфокомунікаційних та комп'ютерних технологій сприятиме його більш тісній інтеграції з базовими елементами соціальної структури, більшою мірою актуалізувати проблему впливу віртуалізації на систему суспільних відносин та визначення адаптаційного потенціалу суспільства в цілому та особистості зокрема стосовно нових умов: «Штучний інтелект – це комп'ютерна система, яка мислить або діє як людина. Особливості ШІ втілюють імпліцитні уявлення його розробників про природу людини. Такий підхід у створенні ШІ відповідає філософському мейнстріму ХХ сторіччя, коли повсякденне життя розглядали як джерело мовних та соціальних напередданостей, що забезпечують розуміння. Також цей підхід спирається на класичну дихотомію «людина–машина» й відповідне уявлення, що людська природа є стабільною та незалежною від техно – логічного стану. Проте у постметафізичну добу, коли взаємодія людини з технікою є комунікативною, а не інструментальною, дані про людський побут не можуть бути незалежним зразком людськості» [2, С. 189].

У сучасній філософській парадигмі проблема антропологічних вимірів віртуального простору набуває нових імпульсів до подальшого осмислення. Йдеться, насамперед, про нову філософію життя, т.зв. «дауншифтінг – життєва позиція (філософія), яка пропагує «життя заради себе», «життя заради самого життя», «відмова від чужих цілей» та нав'язаних суспільних стереотипів: збільшення матеріального статку, кар'єрного росту, логіки консьюмерістського суспільства. Іншими словами, відбувається відмова, несприйняття, втеча від «квазіцінностей» сучасної цивілізації» [6, С. 48].

Підводячи підсумки проведеного дослідження, зазначимо, що на сьогодні людина одночасно включена до двох взаємопов'язаних просторів, вплив яких надзвичайно великий, а наслідки поки що неможливо спрогнозувати повною мірою. Відповідно до концепції Борінштейна Є., Пальчинської М. та Арапакі М., найзначніший вплив віртуалізації та віртуального простору полягає у тому, що смисли та ціннісні орієнтації сучасної людини знаходиться у стані постійної трансформації: «Людина метамодерну ґрунтується на самоактуалізації особистості, прагне самостійно конструювати світ в умовах постійної соціокультурної трансформації, весь час зростаючої віртуалізації, орієнтується на максимальну плюралізацію цінностей, творчість є сутністю його життєвої позиції і орієнтується позитивну свободу як на можливість і наявність ресурсів для реалізації свого потенціалу» [3, С.77].

Аналізуючи антропологічні виміри віртуального простору та подальші трансформації суспільства під впливом віртуалізації, доречно говорити лише про визначення деяких тенденцій, які впливають на суспільну систему у глобальному масштабі. У сучасних умовах саме віртуальний простір може стати механізмом ефективної комунікації, що дозволяє значно інтенсифікувати модернізацію ключових суспільних сфер, а також суттєво прискорити процеси соціального перетворення.

Результати дослідження. Життєдіяльність особистості у сучасних умовах ускладнюється під впливом зростаючих темпів соціокультурних перетворень, ускладненням соціального буття, підвищенням вимог до особистості та ін. В умовах віртуалізації та інформатизації суспільства один із найсильніших впливів на особистість здійснює віртуальний простір.

Віртуальний простір по-новому ставить проблему формування ідентичності: особистість, занурена у віртуальну взаємодію, перебуває у ситуації перманентної зміни ідентичності, що є основою формування таких особистісних особливостей, як безтілесність суб'єкта, нівелювання соціальної власності, анонімність та ін.

Завершуючи розгляд цієї проблеми, можна зробити такі **висновки**.

В даний час в результаті конвергенції віртуального та соціального віртуальний простір стає не тільки інформаційно-технічною основою для розвитку сучасного суспільства, а також активно сприяє трансформації соціальних відносин за рахунок їх перенесення у віртуальний простір.

Істотні трансформації, які зазнає сьогодні особистість під впливом віртуального простору, змушують переосмислити чинники, що впливають соціальне становлення особистості. Правомірно припустити, що ще одним критерієм соціальної стратифікації стає доступ до ресурсів віртуального простору та вміння використовувати їхній потенціал.

У рамках соціально-філософського дискурсу, насамперед, актуалізується проблема впливу віртуального простору на формування основних структурних компонентів особистості, таких як світогляд, система ціннісних орієнтацій, засади соціальної життєдіяльності.

Глобальність віртуального простору дозволяє поглянути з якісно нової сторони на його роль як соціалізуючого фактору: інтеграція віртуальної реальності з реальністю соціальної стає причиною утворення суто мережевих паттернів поведінки.

Віртуальний простір також може використовуватись як соціальна технологія (тут як приклад можна навести віртуальні проекти, спрямовані на вирішення актуальних соціальних проблем), а також стати засобом ефективної соціальної адаптації особистості до умов сьогодення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аксьонова В. Антропологічні виміри комунікативно-інформаційного усвідомлення сенсу буття. *Антропологічні виміри філософських досліджень*. 2013. Вип. 3. С. 7–13.
2. Богачов М. Штучний інтелект як антропотехнологія. *Filosofska Dumka (Philosophical Thought)*. 2021. Вип. (3). С. 180–200.
3. Борінштейн Є., Пальчинська М., Арапакі М. Людина метамодерну: соціокультурна трансформація & віртуалізація. *Перспективи : соціально-політичний журнал*. 2024. № 1. С. 72–71.
4. Воронкова В., Кивлюк О., Андрюкайтене Р. Антропологічні виміри смарт-суспільства: теоретико-концептуальний досвід. *Гуманітарний вісник ЗДІА*. 2018. Вип. 73. С. 25–40.
5. Куцик А. Людина в інформаційному просторі соціальних мереж і месенджерів. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 03 «Гуманітарні науки» за спеціальністю 033 «Філософія». Волинський національний університет імені Лесі Українки, Луцьк, 2021.
6. Лугуценко Т. Людина virtus у просторі та часі віртуальної реальності. *Вісник ДАКККиМ. Серія Філософія*. 2013. №1. С. 47–51.
7. Огорокова В. Антропологічний фактор віртуалізації суспільства: Всесвітньо-історичний підхід. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Історичні науки*. 2020. Том 31 (70). № 2. С. 51–56.
8. Огорокова В.В. Образ нової соціальної реальності Постмодерну та форми його моделювання : монографія. Одеса : ВМВ, 2018. 288 с.
9. Попова Н., Мязін М. Цифрове місто: виклики та перспективи в епоху штучного інтелекту. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна. Серія «Теорія культури і філософія науки»*. 2024. Вип. 70. С. 33–45.
10. Розова Т., Чорна Л. Культурно-антропологічні трансформації: шлях від тексту до образу. *Cultural and artistic practices: world and Ukrainian context*. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2023. С. 440–467.
11. Толстов І., Москвін Я. Інформаційне суспільство та нова глобальна етика. *Вісник Харківського Національного Університету Імені В. Н. Каразіна. Серія «Філософія. «Філософські Перипетії»*. 2023. Вип. 68. С. 39–44.
12. Храброва В. Моральність штучного інтелекту та етика істин. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філософія. Філософські перипетії»*. 2024. Вип. (70). 150–156.
13. Baudrillard J. *The Consumer Society. Myths and Structures*. London : SAGE Publications, 1998. 224 p.
14. Bauman Z. *Liquid Modernity*. Oxford, United Kingdom : Polity Press, 2000. 240 p.
15. Kovtun N. M., Polishchuk O. P., Kovtun Yu. Disappearing professions: labor market transformation in the condition of modernization challenges of postindustrial society. *Zhytomyr Ivan Franko State University Journal. Philosophical Sciences*. 2022. Vol. 1 (91). P. 17–29.
16. Prensky M. *Digital Natives, Digital Immigrants*. On the Horizon. 2001. № 9–10. С. 1–6.
17. Toffler A., Toffler H. *Revolutionary wealth*. N.Y.: Knopf. 2006. 512 p.

REFERENCES

1. Aksonova, V. (2013). Antropolohichni vymiry komunikatyvno-informatsiinoho usvidomlennia sensu buttia [Anthropological dimensions of communicative and informational awareness of the meaning of being]. *Antropolohichni vymiry filosofskykh doslidzen*, 3, 7–13. [in Ukrainian]
2. Bohachov, M. (2021). Shtuchnyi intelekt yak antropotekhnolohiia. [Artificial Intelligence as Anthropotechnology]. *Filosofska Dumka (Philosophical Thought)*. Vyp. (3). S.180–200. [in Ukrainian]
3. Borinshtein, Ye., Palchynska, M., & Arapaki, M. (2024). Liudyna metamodernu: sotsiokulturna transformatsiia & virtualizatsiia. [Metamodern Human: Sociocultural Transformation & Virtualization]. *Perspektyvy : sotsialno-politychnyi zhurnal*. № 1. S. 72–71. [in Ukrainian]
4. Voronkova, V., Kyvliuk, O., & Andriukaitene, R. (2018). Antropolohichni vymiry smart-suspilstva: teoretyko-kontseptualnyi dosvid. [Anthropological dimensions of the smart society: theoretical and conceptual experience]. *Humanitarnyi visnyk ZDIA*. № 73. S. 25–40. [in Ukrainian]
5. Kutsyk, A. (2021). Liudyna v informatsiinomu prostori sotsialnykh merezh i mesendzheriv. [A person in the information space of social networks and messengers]. Kvalifikatsiina naukova pratsia na pravakh rukopysu. Dysertatsiia na здобуття наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 03 «Humanitarni nauky» за спеціальністю 033 «Філософія». Volynskyi natsionalnyi universytet imeni Lesi Ukrainky, Lutsk. [in Ukrainian]
6. Luhutsenko, T. (2013). Liudyna virtus u prostori ta chasi virtualnoi realnosti. [Human virtus in the space and time of virtual reality]. *Visnyk DAKKKiM. Seriia Filosofiia*. №1. S. 47–51. [in Ukrainian]
7. Okorokova, V. (2020). Antropolohichniy faktor virtualizatsii suspilstva. [The Anthropological Factor of the Virtualization of Society: A World-Historical Approach]. *Vsesvitno-istorychnyi pidkhid. Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Seriia: Istorychni nauky*. Tom 31 (70). № 2. S. 51–56. [in Ukrainian]
8. Okorokova, V.V. (2018). Obraz novoi sotsialnoi realnosti Postmodernu ta formy yoho modeliuвання : monohrafiia. [The image of the new social reality of Postmodernism and forms of its modeling: monograph]. Odesa : VMV, 288 s. [in Ukrainian]
9. Popova, N., & Miazin, M. (2024). Tsyfrove misto: vyklyky ta perspektyvy v epokhu shtuchnoho intelektu. [Digital City: Challenges and Prospects in the Age of Artificial Intelligence]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N.Karazina. Seriia «Teoriia kultury i filosofiia nauky»*. № 70. S. 33–45. [in Ukrainian]
10. Rozova, T., & Chorna, L. (2023). Kulturno-antropolohichni transformatsii: shliakh vid tekstu do obrazu. Cultural and artistic practices: world and Ukrainian context. [Cultural and anthropological transformations: the path from text to image]. Riga, Latvia : Baltija Publishing. S. 440–467. [in Ukrainian]
11. Tolstov, I., & Moskvyn, Ya. (2023). Informatsiine suspilstvo ta nova hlobalna etyka. [Information Society and New Global Ethics]. *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Imeni V. N. Karazina. Seriia «Filosofiia. «Filosofski Perypetii»*. Vyp. 68. S. 39–44. [in Ukrainian]
12. Khrabrova, V. (2024). Moralist shtuchnoho intelektu ta etyka istyn. [The morality of artificial intelligence and the ethics of truths]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriia «Filosofiia. Filosofski perypetii»*. Vyp. (70). 150–156. [in Ukrainian]
13. Baudrillard, J. (1998). The Consumer Society. Myths and Structures. London : SAGE Publications, 224 p.
14. Bauman, Z. (2000). Liquid Modernity. Oxford, United Kingdom : Polity Press, 240 p.
15. Kovtun, N. M., Polishchuk, O. P., & Kovtun, Yu. (2022). Disappearing professions: labor market transformation in the condition of modernization challenges of postindustrial society. *Zhytomyr Ivan Franko State University Journal. Philosophical Sciences*. Vol. 1 (91). P. 17–29.
16. Prensky, M. (2001). Digital Natives, Digital Immigrants. On the Horizon. 2001. № 9–10. C. 1–6.
17. Toffler, A., & Toffler, H. (2006). Revolutionary wealth. N.Y.: Knopf. 512 p.

Palchynska Mariana Viktorivna

Doctor of Philosophical Sciences, Professor,
Professor at the Department of Journalism,
Social Communications, and IT Law
State University of Intelligent Technologies and Telecommunications
1, Kuznechna str., Odesa, Ukraine
orcid.org/0000-0001-5860-9546

Kokoriev Oleksii Viktorovich

Doctor of Political Sciences, Associate Professor,
Acting Head of the Department of Journalism,
Social Communications and IT Law
State University of Intelligent Technologies and Telecommunications
1, Kuznechna str., Odesa, Ukraine
orcid.org/0000-0001-7391-2498

Arapaki Maryna Volodymyrivna

PhD, Associate Professor at the Department of Language Training
Odesa State University of Internal Affairs
1, Uspenska St., Odesa, Ukraine
orcid.org/0000-0001-9437-0421

ANTHROPOLOGICAL DIMENSIONS OF VIRTUAL SPACE

The article examines the anthropological dimensions of virtual space, in particular its impact on the process of socialisation and personal development of individuals in modern society. Particular attention is paid to the influence of virtual space on social reality and the changes that the existing system of social interaction is undergoing. The global transformations that modern society as a whole and its individual structural elements are undergoing require reflection within the framework of philosophical analysis.

The purpose of the article is to analyse the anthropological dimensions of virtual space that exist in modern society.

The following tasks contribute to the achievement of this goal:

- to analyse the changes in social existence under the influence of virtualisation, informatisation and technisation of society;*
- to outline the influence of virtual space on the life of an individual in the context of the mass introduction of information and communication technologies;*
- to investigate the influence of virtual space on the socialisation of an individual.*

Research methodology. *The systematic method allowed us to analyse the anthropological components of virtual space that influence human and social life in modern conditions.*

The synergistic method allowed us to identify certain contradictions in the social and individual existence of the personality.

The cultural-historical approach was used for a comprehensive analysis of the cultural forms of interaction that are represented in the virtual space of modern society.

Research results. *The life of an individual in modern conditions is complicated by the influence of the growing pace of socio-cultural transformations, the complication of social existence, increased demands on the individual, etc. In the conditions of virtualisation and informatisation of society, one of the strongest influences on the individual is exerted by virtual space.*

Virtual space poses a new problem of identity formation: an individual immersed in virtual interaction finds themselves in a situation of permanent identity change, which is the basis for the formation of such personality traits as the immateriality of the subject, the levelling of social property, anonymity, etc.

Key words: *virtual space, modern society, personality, socialisation, social interaction.*

Дата надходження статті: 15.11.2025

Дата прийняття статті: 04.12.2025

Опубліковано: 29.12.2025

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ

UDC 141.82:130.2:340.12:2-67

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2025.4.4>

Blikhar Viacheslav Stepanovych

Doctor Science in Philosophy, Professor,
Director of the Educational and Scientific Institute
of Management, Psychology and Security
Lviv State University of Internal Affairs
26, Gorodotska str., Lviv, Ukraine
orcid.org/0000-0001-7545-9009

THE INTERRELATIONSHIP BETWEEN SOCIAL PHILOSOPHY,
PHILOSOPHY OF LAW, AND RELIGIOUS ASPECTS
IN CONTEMPORARY SOCIETY

Relevance of the study. In today's world, the interaction between social philosophy, philosophy of law, and religious aspects is becoming particularly relevant in the context of globalization processes, intense political transformations, and the growth of multiculturalism. Changes in the social structure, the formation of new models of social interaction, and the growing role of identity necessitate an in-depth interdisciplinary analysis of these three areas. Social philosophy focuses on understanding the foundations of human coexistence, social justice, and ways of integrating individuals into the socio-legal space. The philosophy of law, in turn, provides a conceptual basis for understanding the legal nature of social processes, the principles of legitimacy, freedom, responsibility, and human rights. Religious aspects play an important role in shaping moral guidelines, collective identity, and behavior patterns that influence the quality of social communication and the functioning of the legal system. **The aim of the study** is to determine the nature and characteristics of the interrelationship between socio-philosophical, legal, and religious factors in modern society and to substantiate their influence on the formation of civic culture, social stability, and legal consciousness. **The research methodology** is based on the use of an interdisciplinary approach that combines dialectical, phenomenological, and hermeneutic methods, as well as methods of comparative analysis and contextual interpretation. The application of a comprehensive methodology allows for a comprehensive disclosure of the mutual influence of these spheres, revealing their structural unity and internal logic of interaction. **The results** of the study show that social philosophy, philosophy of law, and religious aspects form a holistic system of social regulation, where each element performs a complementary function. Social philosophy provides the theoretical basis for social development, philosophy of law provides a normative and value-based mechanism for regulating and protecting human rights, and religious teachings provide moral and ethical guidelines and sociocultural models of behavior. Their interaction contributes to the formation of a stable legal order, the strengthening of civic responsibility, and the development of a harmonious society. The results obtained emphasize the need for further interdisciplinary analysis to effectively address contemporary social and legal challenges.

Key words: social philosophy, philosophy of law, religion, moral values, social justice, legal culture, interdisciplinary approach.

The introduction. Postmodern social transformations and globalization processes pose new challenges for contemporary society related to ensuring social justice, human rights, and moral stability. In this context, the importance of an interdisciplinary approach combining social philosophy, philosophy of law, and religious aspects is growing. Social philosophy helps to comprehend the fundamental principles of social life and interaction between individuals, philosophy of law analyzes

the mechanisms of legitimization and implementation of social norms, and religion provides a moral basis for behavior and interaction. There is a need for a comprehensive analysis that allows us to assess the impact of moral and religious norms on legal consciousness and social behavior. The purpose of this article is to study the interconnection between these spheres and to develop conceptual approaches to harmonizing legal norms, social justice, and moral principles in modern society.

The purpose of the study is to conduct a comprehensive philosophical analysis of the interrelationship between social philosophy, philosophy of law, and religious aspects in contemporary society, aimed at identifying their conceptual overlap, mutual determination, and role in the formation of value orientations, socio-normative approaches, and mechanisms of social regulation. This goal involves an in-depth study of how the philosophy of law reflects the social and moral foundations of society, how religion influences legal consciousness and social practices, and how social philosophy conceptualizes the interaction of spiritual, normative, and legal factors. To achieve this goal, a number of scientific tasks are to be solved, including: clarifying the theoretical foundations and methodological approaches to the analysis of social philosophy, philosophy of law, and religious issues; identifying key points of intersection between these areas and describing the mechanisms of their interaction in the contemporary sociocultural environment; studying the influence of religious ideas on the formation of legal norms and legal culture in the context of globalization; analyzing the role of socio-philosophical concepts in the development of legal systems and models of social order; assessing the importance of religious and ethical factors in maintaining social stability and the legitimacy of legal institutions; and identifying possible directions for harmonizing the interaction of philosophical-legal and religious paradigms in the context of improving the effectiveness of social development. The implementation of these tasks allows for a comprehensive disclosure of the essence of the interrelationships between the specified areas, revealing their contemporary significance and outlining the prospects for further theoretical and practical research in this interdisciplinary field.

Method of research. The study employs a comprehensive interdisciplinary approach that combines methods of social philosophy, philosophy of law, and religious studies, allowing us to cover the phenomenon of interaction between these spheres at various levels – from theoretical and conceptual to practical and social. Within the framework of socio-philosophical analysis, methods of identifying and interpreting key social phenomena, conceptual modeling of social interaction structures, and critical analysis of social processes that form the basis for the emergence of legal and religious norms were used. For the philosophy of law, normative analysis is used to determine the nature of the relationship between moral, legal, and religious regulators, as well as a comparative legal method, which allows us to trace the dynamics of legal concepts in different legal systems and cultural-historical contexts.

The religious studies component of the methodology is based on historical and cultural analysis, which makes it possible to trace the transformations of religious ideas and their influence on the formation of social norms, and elements of theological synthesis, which contributes to a deeper understanding of the internal logic of religious doctrines and their role in socio-legal processes. In addition, an analysis of scientific concepts and a comparison of classical and modern sources are used to identify continuity and innovation in the understanding of the interaction between socio-philosophical, legal, and religious approaches. Considerable attention is paid to the study of international documents, scientific reports, philosophical and legal doctrines, and sociocultural practices that reflect current trends in the development of global society. This expanded methodological base ensures the comprehensiveness and depth of the analysis, allowing us to reveal the multidimensional nature of the interconnection between social philosophy, philosophy of law, and religious factors in the modern social environment.

Results and discussion. In today's globalized world, social, legal, and religious factors form an extremely complex system of interdependencies that determines the behavior of individuals and groups, as well as the nature of the development of social institutions. Social philosophy views society as a dynamic system where the interaction of social institutions, groups, and individuals determines the level of justice, solidarity, and stability. These interdependencies are particularly significant in the context of globalization, where local cultural and religious practices interact with transnational norms and standards [1; 2].

One of the key problems of our time is ensuring a balance between individual rights and social responsibility, which is especially important in the context of diverse religious and cultural traditions. Religious values often serve as a source of moral principles that shape social norms and influence the legal consciousness of citizens, creating a basis for social cohesion and the stability of state institutions [1; 3]. They define moral guidelines that are integrated into the decision-making process, forming a system of values that allows society to maintain solidarity and ensure the effectiveness of social mechanisms.

The philosophy of law demonstrates that legal norms do not exist in a vacuum; their legitimacy and effectiveness depend on their compliance with the moral and cultural expectations of society [4; 5]. The principles of equality, human dignity, and freedom of conscience enshrined in modern constitutions are often based on moral foundations shaped by religious traditions that support social order and mutual responsibility [6; 7]. These principles play a key role in shaping legal systems where the balance between individual rights and collective interests is ensured through the integration of ethical and cultural norms into legislative practices.

In this context, the issue of integrating religious values into secular legal systems without violating basic human rights and civil liberties is important. Research shows that religion can serve as a tool for strengthening social morality and legal awareness, but excessive inclusion of religious norms in the legal system can lead to discrimination against minorities or restrictions on individual freedoms [4; 8].

Contemporary international experience demonstrates different approaches to harmonizing human rights and religious freedom. In the United States, the Constitution guarantees freedom of religion and the separation of church and state, but religious organizations and their principles actively influence social and legal processes, particularly in matters of education policy, health care, charitable activities, and ethical aspects of legislation [9; 10]. This is evident in numerous cases related to the activities of religious schools, hospices, and medical institutions, where the balance between religious beliefs and state norms requires constant interdisciplinary analysis.

In the countries of the European Union, there is a desire to harmonize secular law with traditional religious values through a system of human rights and social standards, which involves adapting legislation to multicultural societies and ensuring equal rights for representatives of different religious communities [11; 12]. Regulations on the wearing of religious symbols in schools in France and Germany demonstrate the complexity of integrating religious beliefs into legal practice, which strives to remain neutral while taking into account the rights of minorities.

An analysis of international cases also shows that the integration of religious norms into legal systems contributes to the formation of social cohesion and stability if it is carried out through dialogue between state institutions and religious communities [1; 2; 6]. For example, Canada and Sweden have established mechanisms for adapting religious norms to national legislation through consultation and public debate, which helps prevent conflicts and maintain social stability [5; 10].

At the same time, social and political transformations, globalization, and multiculturalism create new challenges. The role of education in shaping legal culture and critical thinking, the ability to assess contradictions between legislation, moral norms, and religious beliefs is growing [1; 3]. The development of civic consciousness, capable of compromise and finding solutions that take into account the interests of all parties, is becoming a key factor in maintaining stability and justice in a multicultural society.

The integration of social philosophy, philosophy of law, and religious principles allows for the development of effective models for managing social processes. The experience of the Netherlands in the field of religious education and regulation of religious communities shows that with proper integration of legal and moral norms, a balance between religious freedom and public interests can be achieved [4; 5]. Similar integration mechanisms are also used in Australia, Great Britain, and New Zealand, where state institutions actively involve religious organizations in discussions of social and legal reforms [1; 2].

Thus, the synthesis of knowledge of social philosophy, philosophy of law, and religious ethics creates the basis for the formation of a legal system capable of ensuring a balance between freedom,

social responsibility, and moral norms. This contributes to the sustainable development of society, the protection of individual and collective rights, the formation of civic consciousness, and the enhancement of the legitimacy of state institutions [13; 14; 15]. An interdisciplinary approach allows for the specificities of cultural, religious, and social contexts to be taken into account, reducing the risks of social conflict and promoting the integration of different groups into the legal and social sphere.

Finally, it should be emphasized that the integration of social philosophy, philosophy of law, and religious ethics into modern legal practice is a key factor in the formation of sustainable and balanced social institutions. It has been shown that social and religious factors interact with legal norms, influencing the legitimacy of legislative acts, the behavior of citizens, and the effectiveness of state bodies. Particular attention is paid to the role of moral values shaped by religious traditions in defining social responsibility, solidarity, and adherence to the principles of justice. The study also demonstrated that modern societies, particularly multicultural and secular ones, face challenges in harmonizing legal norms and religious beliefs. This harmonization requires flexible mechanisms that take into account the interests of different religious communities and at the same time ensure equality and non-discrimination of citizens, regardless of their beliefs.

It is particularly important to emphasize that religious values should not be seen as an obstacle to the development of the legal system, but rather as a resource that strengthens the moral basis of law and contributes to the formation of public trust in state institutions. International experience, particularly in the United States, Canada, the European Union, Australia, and the Netherlands, shows that effective management of socio-legal processes is possible through constructive dialogue between the state and religious organizations, as well as through legislative adaptation that takes into account cultural and religious characteristics. Case studies show that states that actively integrate religious ethical principles into legal regulation achieve higher levels of social stability, civic participation, and legitimacy of legal institutions.

At the same time, the study warns against excessive integration of religious norms into secular law, as this can lead to restrictions on individual rights, discrimination against minorities, and conflicts between citizens. It is therefore important to develop mechanisms that allow religious principles to be adapted to national legislation through consultation, interdisciplinary expertise, and sociological research. This approach ensures a balance between religious freedom and secular principles, promotes the development of civic culture and the formation of legal consciousness capable of critical analysis, compromise, and constructive resolution of social conflicts.

It should also be emphasized that the synthesis of knowledge of social philosophy, philosophy of law, and religious ethics not only contributes to the understanding of the interaction of social and legal processes, but also forms the basis for building an effective legal system capable of ensuring a balance between freedom, responsibility, and moral principles. An interdisciplinary approach allows us to take into account the specifics of the cultural, religious, and social context, reduce the risks of social conflicts, and promote the integration of different groups into the legal and social sphere. Thus, the study proves that contemporary social philosophy and philosophy of law are indispensable tools for forming a harmonious, just, and legitimate society capable of adapting to change, ensuring human rights, and supporting the stable development of state and social institutions.

Discussion. The analysis shows that modern legal systems cannot ignore religious and moral traditions, as they serve as a social consolidator. At the same time, excessive combination of law and religion can lead to restrictions on individual freedoms and discrimination against minorities. Therefore, an interdisciplinary approach allows us to find optimal solutions that preserve social stability, respect for human rights, and the moral legitimacy of norms. The experience of different countries shows that the integration of religious values into legal practice increases the effectiveness of social regulation and contributes to the formation of civic consciousness.

Conclusions. Social philosophy, philosophy of law, and religious aspects interact closely, forming socio-legal norms, moral principles, and mechanisms for legitimizing law. Religious values serve as a source of moral legitimacy for law, define the boundaries of social behavior,

and influence social cohesion. An interdisciplinary approach allows for the formation of a legal culture that takes into account social, moral, and religious factors and contributes to the development of flexible mechanisms for integrating religious norms into secular legislation. The integration of religious values into legal practice increases the effectiveness of social regulation, contributes to the formation of civic consciousness, and ensures a balance between individual freedom and collective responsibility.

Contemporary international cases (USA, EU, Canada, Australia) demonstrate that the effective integration of religious and moral principles into the legal system reduces social conflicts and increases the legitimacy of institutions. Interdisciplinary analysis allows us to assess the consequences of new legislative initiatives, predict potential conflicts, and develop recommendations for improving social justice and protecting human rights. The development of legal education and the formation of critical thinking among citizens are necessary conditions for the effective combination of religious, moral, and legal norms in a modern multicultural society. Ultimately, the systematic synthesis of social philosophy, philosophy of law, and religious aspects creates the preconditions for the sustainable development of society, the harmonization of individual and collective rights and obligations, and the assurance of social stability.

BIBLIOGRAPHY

1. Nesterova M. Peculiarities of the Implementation of Freedom of Religion in the Conditions of Modern Challenges. *SOPHIA. Human and Religious Studies Bulletin*. 2023. URL: <https://doi.org/10.17721/sophia.2023.21.13>
2. Полешко А. В. Право на релігійну свободу: динаміка змісту поняття. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2024. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.82.1.35>
3. Полешко А. В. Релігійна свобода: сучасний зміст і місце в системі прав людини. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2024. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.1.33>
4. Marchenko A. O. Religion and human rights in discourse and practice of cultural relativism and universalism. *SOPHIA. Human and Religious Studies Bulletin*. 2023. Vol. 20. No. 2. P. 36–40. <https://doi.org/10.17721/sophia.2022.20.8>
5. Kelman M., Kelman R. Religion – a significant factor in law making and law enforcement processes. *Social and Legal Studies*. 2022.
6. Tavkhelidze T. Islam and Secularism within the Legal Framework of the European Union. *Journal of the Contemporary Study of Islam*. 2022. <https://doi.org/10.37264/jcsi.v4i1.01>
7. Evans M. State Neutrality and Religion in Europe: What's the Prospect? *Oxford Journal of Law and Religion*. 2022. Vol. 11. No. 1. P. 4–22. <https://doi.org/10.1093/ojlr/rwac011>
8. Wolff T. Cogency, Seriousness, Cohesion, and Importance: Assessing the Strasbourg Case Law on Religion or Belief. *Oxford Journal of Law and Religion*. 2022. Vol. 11. No. 2–3, P. 177–196. <https://doi.org/10.1093/ojlr/rwad006>
9. Thompson S., Modood T. The Normative Structure of Multicultural Secularism. *Oxford Journal of Law and Religion*. 2024. Vol. 13. No. 1., P. 1–15. <https://doi.org/10.1093/ojlr/rwae030>
10. De Girolami M. O. The Death and New Life of Law and Religion. *Oxford Journal of Law and Religion*. 2024. Vol. 13. No. 1. P. 16–41. <https://doi.org/10.1093/ojlr/rwae007>
11. Leontiev K. Religious Reasons and Liberal Legitimacy. *Oxford Journal of Law and Religion*. 2023. Vol. 12. No. 1. P. 1–16. <https://doi.org/10.1093/ojlr/rwad021>
12. Taylorian B. R., Ventura M. Registration, recognition, and freedom of religion or belief. *Oxford Journal of Law and Religion*. 2022. Vol. 11. No. 2–3. P. 197–219. <https://doi.org/10.1093/ojlr/rwad005>
13. Целковський Г. А. Міжнародний аспект правового регулювання підпорядкування Української православної церкви. *Культурологічний альманах*. 2024. URL: <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2024.3.44>
14. Янауер М. М. Актуальні виклики у законодавчому регулюванні державно-конфесійних відносин в Україні. *Культурологічний альманах*. 2024. <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2024.3.7>
15. Василенко В. С. Обмеження релігійної свободи під час російсько-української війни: трансформація ціннісних підстав. *Культурологічний альманах*. 2025. No. 2. P. 471–478. <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2025.2.57>

REFERENCES

1. Nesterova, M. (2023). Peculiarities of the Implementation of Freedom of Religion in the Conditions of Modern Challenges. *SOPHIA. Human and Religious Studies Bulletin*. <https://doi.org/10.17721/sophia.2023.21.13>
2. Poleshko, A. V. (2024). Pravo na relihiinu svobodu: dynamika zmistu poniattia [The right to religious freedom: dynamics of the concept]. *Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Series: Law*. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.82.1.35>
3. Poleshko, A. V. (2024). Relihiina svoboda: suchasnyi zmist i mistse v systemi prav liudyny [Religious freedom: contemporary meaning and place in the human rights system]. *Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Series: Law*. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.1.33>
4. Marchenko, A. O. (2023). Religion and human rights in discourse and practice of cultural relativism and universalism. *SOPHIA. Human and Religious Studies Bulletin*, 20(2), 36–40. <https://doi.org/10.17721/sophia.2022.20.8>
5. Kelman, M., & Kelman, R. (2022). Religion – a significant factor in law-making and law enforcement processes. *Social and Legal Studies*. <https://doi.org/10.32518/2617-4162-2022-5-2-77-85>
6. Tavkhelidze, T. (2022). Islam and Secularism within the Legal Framework of the European Union. *Journal of the Contemporary Study of Islam*. <https://doi.org/10.37264/jcsi.v4i1.01>
7. Evans, M. (2022). State Neutrality and Religion in Europe: What's the Prospect? *Oxford Journal of Law and Religion*, 11(1), 4–22. <https://doi.org/10.1093/ojlr/rwac011>
8. Wolff, T. (2022). Cogency, Seriousness, Cohesion, and Importance: Assessing the Strasbourg Case-Law on Religion or Belief. *Oxford Journal of Law and Religion*, 11(2–3), 177–196. <https://doi.org/10.1093/ojlr/rwad006>
9. Thompson, S., & Modood, T. (2024). The Normative Structure of Multicultural Secularism. *Oxford Journal of Law and Religion*, 13(1), 1–15. <https://doi.org/10.1093/ojlr/rwae030>
10. De Girolami, M. O. (2024). The Death and New Life of Law and Religion. *Oxford Journal of Law and Religion*, 13(1), 16–41. <https://doi.org/10.1093/ojlr/rwae007>
11. Leontiev, K. (2023). Religious Reasons and Liberal Legitimacy. *Oxford Journal of Law and Religion*, 12(1), 1–16. <https://doi.org/10.1093/ojlr/rwad021>
12. Taylorian, B. R., & Ventura, M. (2022). Registration, recognition, and freedom of religion or belief. *Oxford Journal of Law and Religion*, 11(2–3), 197–219. <https://doi.org/10.1093/ojlr/rwad005>
13. Tselkovsky, G. A. (2024). Mizhnarodnyi aspekt pravovoho rehuliuвання pidporiadkuvannya Ukrainської pravoslavnoi tserkvy [The international aspect of legal regulation of the subordination of the Ukrainian Orthodox Church]. *Cultural Studies Almanac*. <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2024.3.44>
14. Yanauer, M. M. (2024). Aktualni vyklyky u zakonodavchomu rehuliuванні derzhavno konfesiinykh vidnosyn v Ukraini [Current challenges in the legislative regulation of state-confessional relations in Ukraine]. *Cultural Studies Almanac*. <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2024.3.7>
15. Vasilenko, V. S. (2025). Obmezhenia relihiinoi svobody pid chas rosiisko-ukrainskoi viiny: transformatsiia tsinnisnykh pidstav [Restrictions on religious freedom during the russian-Ukrainian war: transformation of value foundations]. *Cultural Studies Almanac*, (2), 471–478. <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2025.2.57>

Бліхар В'ячеслав Степанович

доктор філософських наук, професор,
директор навчально-наукового інституту управління, психології та безпеки
Львівського державного університету внутрішніх справ
вул. Городоцька, 26, Львів, Україна
orcid.org/0000-0001-7545-9009

**ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК СОЦІАЛЬНОЇ ФІЛОСОФІЇ, ФІЛОСОФІЇ ПРАВА
ТА РЕЛІГІЙНИХ АСПЕКТІВ У СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ**

Актуальність дослідження. У сучасному світі взаємодія соціальної філософії, філософії права та релігійних аспектів стає особливо актуальною в контексті глобалізаційних процесів, інтенсивних політичних трансформацій та зростання мультикультурності. Зміни у соціальній структурі, формування нових моделей суспільної взаємодії та зростання ролі ідентичності зумовлюють потребу у глибокому міждисциплінарному аналізі цих трьох

сфер. Соціальна філософія зосереджується на осмисленні засад людського співіснування, соціальної справедливості та способів інтеграції індивідів у соціально-правовий простір. Філософія права, своєю чергою, забезпечує концептуальне підґрунтя для розуміння правової природи соціальних процесів, принципів легітимності, свободи, відповідальності та прав людини. Релігійні аспекти відіграють важливу роль у формуванні моральних орієнтирів, колективної ідентичності та моделей поведінки, що впливають на якість суспільної комунікації й функціонування правової системи. **Метою дослідження** є визначення характеру та особливостей взаємозв'язку соціально-філософських, правових і релігійних чинників у сучасному суспільстві та обґрунтування їхнього впливу на формування громадянської культури, соціальної стабільності та правової свідомості. **Методологія дослідження** ґрунтується на використанні міждисциплінарного підходу, що поєднує діалектичний, феноменологічний, герменевтичний методи, а також методи порівняльного аналізу та контекстуального тлумачення. Застосування комплексної методології дозволяє всебічно розкрити взаємовплив зазначених сфер, виявити їхню структурну єдність та внутрішню логіку взаємодії. **Результати дослідження** показують, що соціальна філософія, філософія права та релігійні аспекти формують цілісну систему соціального регулювання, де кожен елемент виконує взаємодоповнювальну функцію. Соціальна філософія забезпечує теоретичне підґрунтя суспільного розвитку, філософія права – нормативно-ціннісний механізм регуляції та захисту прав людини, а релігійні вчення – морально-етичні орієнтири й соціокультурні моделі поведінки. Їхня взаємодія сприяє формуванню стабільного правового порядку, посиленню громадянської відповідальності та розвитку гармонійного суспільства. Отримані результати підкреслюють необхідність подальшого міждисциплінарного аналізу для ефективного вирішення сучасних соціальних і правових викликів.

Ключові слова: соціальна філософія, філософія права, релігія, моральні цінності, соціальна справедливість, правова культура, міждисциплінарний підхід.

Дата надходження статті: 30.11.2025

Дата прийняття статті: 16.12.2025

Опубліковано: 29.12.2025

УДК 141.7(410):316.3

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2025.4.5>

Данканіч Римма Іванівна

кандидат філософських наук, доцент

доцент кафедри філософії

Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

пр. Науки, 72, Дніпро, Україна

orcid.org/0000-0003-4968-678x

ФІЛОСОФІЯ І ЕТИКА ТОМАСА ГОББСА В КУЛЬТУРНІЙ ПАРАДИГМІ НОВОГО ЧАСУ

Актуальність проблеми. Антропологічний вимір людського буття в умовах глобальних викликів сучасності набуває особливої філософської значущості. Загострення проблем війни і миру, насильства та відповідальності, добра і зла актуалізує необхідність переосмислення класичних концепцій моральної філософії, у межах яких здійснюється аналіз природи людини та меж її свободи. У цьому контексті сучасна війна постає як гранична ситуація, що виявляє крихкість соціального порядку та повертає людину до стану екзистенційної невизначеності. Філософська спадщина англійського мислителя Нового часу Томаса Гоббса надає концептуальні засади для осмислення причин війни, механізмів насильства та можливостей їх подолання через морально-правове впорядкування людських відносин.

Мета дослідження полягає в аналізі морально-етичних засад філософії Томаса Гоббса з акцентом на його розуміння війни і миру, природного стану людини та суспільного договору як умови подолання руйнівних форм людського співіснування.

Методи та результати дослідження. У статті застосовано діалектичний метод для виявлення суперечностей між природним і соціальним вимірами людського буття, феноменологічний метод для осмислення екзистенційного досвіду страху, насильства і самозбереження, а також описовий метод для реконструкції ключових положень моральної філософії Т. Гоббса. У філософії Т. Гоббса війна постає не лише як форма збройного протистояння, а як стан радикальної відсутності нормативного порядку, у якому людина виходить за межі добра і зла, справедливого і несправедливого; Гоббсівська теза «війни всіх проти всіх» відображає антропологічні передумови насильства, зумовлені суперництвом, недовірою та жагою слави; Суспільний договір у концепції Гоббса виступає механізмом добровільного обмеження природних прав заради збереження життя, миру та соціальної стабільності. Поняття добра і зла у філософії Гоббса мають соціально-нормативний характер і виконують функцію впорядкування людської поведінки з метою самозбереження та уникнення повернення до стану війни.

Ключові слова: Томас Гоббс, війна, мир, «війна всіх проти всіх», природне право, добро, зло, свобода, культура.

Вступ. Кінець першої чверті третього тисячоліття характеризується загостренням комплексу глобальних викликів, які поставили під сумнів стабільність світового порядку та безпеку людського існування. Війни й воєнні конфлікти, епідемії, природні катаклізми, а також поглиблення соціально-економічної нерівності зумовили зростання соціальної нестабільності та відчуття екзистенційної загрози. За цих умов людина дедалі частіше постає як уразливий і беззахисний суб'єкт, неспроможний самостійно впоратися з інтенсивністю політичних, економічних, соціальних і духовних проблем, що набули системного характеру. У зв'язку з цим актуалізується питання про причини ескалації насильства та самодеструктивних тенденцій у розвитку людства. Особливої гостроти ці проблеми набули в контексті повномасштабної війни Російської Федерації проти України, яка стала не лише воєнним, а й цивілізаційним викликом сучасності. Ця війна продемонструвала кризу міжнародного права, крихкість системи колективної безпеки та повернення

до практик силового вирішення політичних конфліктів. Порушення фундаментальних принципів суверенітету, права народів на самовизначення та права людини актуалізує філософське осмислення природи війни, насильства, влади й відповідальності держави перед людиною.

Пошук відповіді на ці питання доцільно здійснювати в історико-філософській ретроспективі, зокрема через звернення до епохи Нового часу, початок якої традиційно пов'язують з Англійською буржуазною революцією 1640 року. Саме цей період позначився глибокими трансформаціями європейського суспільства, що охопили політичну, економічну, соціальну та духовну сфери культури. Революційні події сприяли формуванню нової культурної парадигми, що стала основою для зародження особливих структурних елементів світової культури. Нові культурні тенденції призвели до зміни уявлень про світ і місце людини в ньому, утвердження нових ідеалів, цінностей і культурних форм, а також окреслення кола ключових філософських проблем. До провідних питань філософії Нового часу належать проблеми історичного розвитку, природи влади, свободи особистості, а також співвідношення Бога і світу. Світ дедалі більше осмислюється як автономна система, у якій події відбуваються відповідно до внутрішніх закономірностей, без безпосереднього втручання трансцендентної волі. Гуманістичні тенденції цієї епохи сприяли утвердженню людини як центральної фігури культури та активного суб'єкта історичного процесу. У цьому контексті постає принципове питання: чи здатна людина діяти вільно в межах світового порядку та нести відповідальність за наслідки власної діяльності?

Отже, одним із головних завдань філософії Нового часу стало обґрунтування причин, природи та структури культуротворчої діяльності людини, а також пошук надійних методів здобуття достовірного знання як підґрунтя самостійної й відповідальної практичної діяльності. Ці пошуки безпосередньо резонують із сучасною українською реальністю, у якій питання відповідальності, свободи, прав людини та меж державної влади набувають не абстрактного, а екзистенційного значення.

Вагомий внесок у розробку зазначених проблем зробив англійський філософ Томас Гоббс (1588–1679), творчість якого формувалася в умовах громадянських війн, політичної нестабільності та соціальних конфліктів в Англії XVII століття. Пережитий досвід зумовив пріоритетність таких цінностей, як мир, порядок і стабільність, що стали центральними темами його філософських розвідок. Відоме положення Гоббса про «війну всіх проти всіх» у сучасному контексті набуває нового змісту, оскільки дозволяє осмислити повернення до логіки силового протистояння між державами та руйнування засад довіри у міжнародних відносинах.

Філософ не лише аналізував причини ворожості людини до людини, а й намагався виявити фундаментальні механізми подолання руйнівних тенденцій людської природи шляхом укладення суспільного договору. Згідно з Гоббсом, суспільний договір покликаний обмежити свавілля як окремих індивідів, так і політичних утворень заради досягнення миру та безпеки. У цьому сенсі війна Росії проти України демонструє наслідки руйнування договірних засад міжнародного співіснування та нехтування відповідальністю держави перед людиною. Важливим питанням, що постало у філософії XVII століття, була проблема соціальної несправедливості. Вважалося, що люди, наділені свободою волі, через неучтв, упередження або злі наміри створювали суспільні закони, які суперечили природній сутності людини. Такі закони призводили до нерівності, насильства та страждань. Мислителі Нового часу вбачали своє завдання у виробленні принципів суспільного устрою, що відповідали б природному порядку Всесвіту, виходячи з переконання, що всі люди народжуються рівними та наділені Творцем невід'ємними правами, серед яких – право на життя, свободу і прагнення до щастя. Саме ці принципи сьогодні стають ціннісним підґрунтям опору українського суспільства агресії та насильству.

Мета та завдання. Отже, метою цієї статті є дослідження морально-етичних засад філософії Томаса Гоббса, що передбачає виконання наступних завдань:

1. З'ясувати культурне підґрунтя морально-етичної доктрини Т. Гоббса.
2. Проаналізувати постулат Т. Гоббса «війна всіх проти всіх» у контексті визначення понять «війна» і «мир».
3. Визначити зміст поняття «добро і зло» в тлумаченні Т. Гоббса.

Методи дослідження. З метою розкриття змістовних і конститутивних засад мети дослідження в роботі широкого застосування знайшли наступні методи: діалектичний, феноменологічний, дескриптивний. Залучення вказаного методологічного інструментарію дозволило визначити динаміку розвитку, внутрішній характер і складові соціально-філософської теорії Т.Гоббса та її етичних засад (діалектичний метод); виявити і охарактеризувати етичну проблематику у соціальній доктрині Т.Гоббса.

Соціально-філософська спадщина Томаса Гоббса всебічно проаналізована в західній науковій традиції, насамперед у таких фундаментальних виданнях, як «The Cambridge Companion to Hobbes» [10] під редакцією Тома Сорелла та «The Cambridge Companion to Hobbes's Leviathan» [11] за редакцією Патрісії Спрінгборг, де розкрито моральні й політичні виміри його вчення. Вагомий внесок у дослідження етичних засад філософії Гоббса зробили Том Сорелл, Кінч Хоекстра та Шерон Лойд, зокрема у «The Bloomsbury Companion to Hobbes» [9], де моральна філософія розглядається у зв'язку з законами природи та концепцією природного стану. В українській історико-філософській думці соціально-моральні ідеї британського мислителя представлені фрагментарно, але розроблялися І. Бредуном [1], М. Якобом [6], О. Дзьобанем [4], А. Коваленком [4] та іншими дослідниками. Попри значну кількість праць, етичний компонент соціальної філософії Гоббса нерідко залишається на периферії уваги, що зумовлює актуальність його подальшого теоретичного осмислення.

Результати дослідження. Томас Гоббс системно осмислив проблему співіснування держави і суспільства в своєму соціально-етичному вченні. Його соціально-філософська концепція є фундаментом сучасного європейського державотворення, політичної думки і права. Саме тому її ретельне вивчення і неупереджений аналіз є першочерговим завданням для українських державних і суспільних інституцій, що дозволить, з одного боку, осмислити її, враховуючи вітчизняні реалії, а з іншого – імплементувати в курс національної програми державотворення.

Саме в роботах «Левіафан» [3] і «Бегемот» [2] викладені основні засади моральної філософії і політичної теорії британського мислителя. На основі поєднання цих двох елементів вчення Т.Гоббса формується його фундаментальна теорія «Social Construct» (Суспільного договору). Для філософа важливо показати засади громадянського суспільства та делегування ним повноважень на користь держави. Як зазначав сам Т.Гоббс, закони моралі і природи є вічними, оскільки тільки вони завжди зобов'язують совість, але ефективні лише там, де гарантовані [3, с. 177]. Саме звідси походить ідея держави як гаранта громадянськості і права. При цьому варто зауважити, що право тут розуміється не тільки як юридична наука і механізм, а й як моральна філософія.

Моральна філософія Томаса Гоббса формується в межах його антропологічного проекту та безпосередньо пов'язана з аналізом внутрішніх почуттів, прагнень і раціональних механізмів людської поведінки. На відміну від класичних етичних систем, що апелюють до трансцендентних або універсальних моральних норм, Гоббс розглядає мораль як похідну від людської природи та умов соціального співіснування.

Центральним положенням гоббсівської моральної концепції є заперечення абсолютного характеру добра і зла. Філософ послідовно наголошує на їх релятивному статусі, підкреслюючи, що моральні оцінки не закорінені в самих речах, а виникають у процесі людського ставлення до них. Моральна філософія, за Т. Гоббсом, є вченням про добро і зло в контексті людського співжиття та соціальної взаємодії. Поняття добра і зла не мають самостійного, об'єктивного існування, а виступають назвами для людських прихильностей і відраз, які змінюються залежно від характеру, звичаїв, переконань і способу мислення окремих людей. Саме тому судження про добро і зло істотно різняться не лише між різними індивідами, а й у межах одного й того самого суб'єкта в різні періоди життя [3, с. 178–179].

Гоббс підкреслює, що розбіжності між людьми стосуються не тільки чуттєвих оцінок – приємного і неприємного для органів чуття, – але й розумового судження щодо того, що є доцільним або недоцільним у людських учинках. Одна й та сама річ може в різний час оцінюватися людиною як добро або як зло, що неминуче породжує суперечки, конфлікти й, зрештою, призводить до стану війни.

У природному стані, який мислитель ототожнює зі станом війни всіх проти всіх, індивідуальні прагнення кожної людини стають єдиним мірилом добра і зла. Лише з виходом за межі цього стану люди приходять до спільного усвідомлення того, що мир є безумовним добром. Відповідно, добродіями визнаються ті якості та засоби, які ведуть до миру, зокрема справедливність, вдячність, скромність, неупередженість, здатність до прощення та інші природні закони, тоді як протилежні їм риси розглядаються як вади, тобто зло [3, с. 178].

Отже, моральна філософія постає як наука про чесноти і пороки, а істинне вчення про природні закони — як справжня моральна філософія, оскільки саме воно визначає засади мирного й упорядкованого людського співіснування [3, с. 179].

Як зазначає Гоббс, «кожен називає добром те, до чого має потяг, а злом — те, чого уникає; предмет зневаги ж називається нікчемним і дріб'язковим», а самі поняття добра і зла «завжди вживаються відносно до особи, що їх уживає» [3, с. 100]. Таким чином, моральне судження постає не як онтологічна характеристика об'єкта, а як результат суб'єктивної оцінки. Важливим елементом гоббсівської моральної філософії є поняття «явного» або «видимого» добра і зла. Людський вибір, за Гоббсом, ґрунтується на здатності передбачати наслідки власних дій. Якщо в доступному для передбачення ланцюгу наслідків позитивні результати переважають негативні, така дія сприймається як добро; у протилежному випадку — як зло. Сам мислитель зазначає, що коли «добро переважає зло, увесь такий ланцюг називають явним або видимим добром», а якщо переважає зло — «явним або видимим злом» [3, с. 107]. Моральність у цьому сенсі постає як раціональна практика оцінювання наслідків, а не як слідування наперед заданим нормам. Раціональний вимір моральності безпосередньо пов'язаний у Гоббса з поняттям природного права. Природне право (*jus naturale*) визначається як «свобода кожної людини використовувати власні сили на власний розсуд для збереження своєї власної природи, тобто життя» [3, с. 154]. У цій перспективі моральна дія не протистоїть інстинкту самозбереження, а логічно з нього випливає. Свобода, за Гоббсом, означає «відсутність зовнішніх перешкод, які можуть позбавити людину частини її влади діяти» [3, с. 155], що підкреслює негативний, а не нормативний характер свободи.

Принципове значення для моральної філософії Гоббса має також розрізнення між правом (*jus*) і законом (*lex*). Якщо право означає свободу вибору, то закон встановлює обов'язок і межі допустимої поведінки. Як наголошує філософ, «право полягає у свободі робити або не робити, тоді як закон визначає і зобов'язує до одного з цих варіантів» [3, с. 155–156]. Саме завдяки законам природні моральні приписи набувають стабільності та можуть функціонувати як основа впорядкованого соціального життя.

Завершальним елементом гоббсівської моральної концепції є вчення про природні закони як раціональні приписи, спрямовані на збереження життя і встановлення миру. Природний закон (*lex naturalis*) визначається як правило, знайдене розумом, «за яким людині забороняється робити те, що згубне для її життя» [3, с. 155].

Отже, моральна філософія Томаса Гоббса постає як раціоналістична та релятивістська концепція, у межах якої добро і зло визначаються через людські прагнення, розум і здатність передбачати наслідки дій. Моральність тут не є трансцендентною нормою, а виконує функцію інструменту впорядкування людської поведінки з метою самозбереження, миру та стабільності соціального порядку.

Проблема добра і зла є однією з вічних в історії філософії, етики, релігійної філософії і теології. У контексті вчення Т.Гоббса, ця проблематика є глибоко соціальною. Мислитель розглядає добро і зло як юридичні, моральні і суспільні категорії. Тут ми бачимо, що британський філософ дистанціюється від метафізики, теології та ідеалістичної філософії Античності, Середньовіччя і Ренесансу. Якщо в попередні періоди історії добро і зло вважалися метафізичною конструкцією, що особливо помітно на прикладі платонізму, східної філософії та християнської теології, то, починаючи з XVII століття відбувається суттєвий поворот у розумінні їх сутності. Британський мислитель Т.Гоббс — яскравий теоретик і провідник цих змін.

Очевидно, що тільки держава з делегованими їй повноваженнями може визначати моральний, а фактично суспільний характер вчинків громадян. Цей пафос загалом визначає як

інтелектуальні пошуки Т.Гоббса, так і його розуміння історії людського співтовариства. Зрештою, його ідея «Social Contract» (суспільного договору) – наочно демонструє суспільно-державницький характер філософії мислителя.

Т. Гоббс стверджує, що шукати шляхи до подолання «війни» людей спонукають страх смерті і бажання якомога більше задовольнити свої життєві потреби. Розум же підказує, на яких умовах між людьми повинен бути укладений договір, що веде до довгоочікуваного миру.

За Т.Гоббсом, ці умови є природні закони. Перший (основний) природний закон визначається філософом як необхідність «шукати миру та слідувати йому» [3, с. 155-156]. Другий закон, що наказує людині (в разі згоди на те інших людей) «відмовитися від права на всі речі в тій мірі, в якій це необхідно в інтересах миру і самозахисту, і задовольнятися таким ступенем свободи по відношенню до інших людей, яку вона допустила б в інших людей по відношенню до себе» Т. Гоббс підкреслює, що мир досягається тільки за умови, що кожна людина відмовиться від «права робити все, що вона хоче». В іншому випадку відбутися – війна не буде подолана [3, с. 156].

З другого закону випливає третій: «люди повинні виконувати укладені ними угоди, адже без цього виконання і слідування угоди не мають ніякого значення і є лише порожніми звуками». Це і є джерело справедливості, якої, як і власності, не було місця в додержавному стані [3, с. 166].

Природні закони, за Гоббсом, є приписами розуму, які вказують людині ті правила поведінки, дотримання яких сприяє самозбереженню та досягненню миру. Проте в умовах природного стану ці приписи не мають сили закону у власному сенсі, оскільки не супроводжуються зовнішнім примусом і не забезпечені санкціями. До заснування держави вони виступають лише моральними настановами, що схиляють людей до миру, але не можуть гарантувати його реалізацію, адже їх виконання залежить виключно від волі окремих індивідів [3, с. 166-167].

Оскільки всі люди за своєю природою є рівними, жоден з них не володіє достатньою владою для того, щоб забезпечити дотримання укладених договорів. Саме тому угоди, що ґрунтуються лише на взаємній довірі, в умовах природного стану залишаються нестійкими й не можуть слугувати надійною основою суспільного миру. Як наголошує Гоббс, домовленості без сили, здатної примусити до їх виконання, є лише словами і не мають обов'язкової сили, необхідної для гарантування безпеки [3, с. 155–156].

Як показує філософ, саме природний характер законів – є засобом інтеграції людей, як в організаційному сенсі, так і в моральному. Саме внаслідок цього, вказує мислитель, всі люди погоджуються з тим, що мир є добро, а тому добром, себто моральними чеснотами, є також шляхи та засоби миру. Цікаво, що серед засобів миру мислитель наводить наступні: справедливість; вдячність; скромність; неупередженість; прощення; інші природні закони [3, с.178].

Таким чином, стає зрозумілим, що для Т. Гоббса – добро і зло є природними процесами, що відбуваються в суспільстві. Вони глибоко природні і не мають метафізичного характеру. На думку американської дослідниці Ш.Лойд, Т.Гоббса зазвичай вважають ціннісним суб'єктивістом на підставі його спостереження в розділі VI Левіафана, що люди зазвичай використовують терміни «добро» і «зло» для позначення їх особистих симпатій і антипатій, їх уподобань. Хоча вони мають намір приписувати об'єктивну цінність того, що вони хвалять, насправді вони просто висловлюють своє позитивне або негативне ставлення до предмету. Хоча таке прочитання тексту Гоббса отримує певну підтримку, воно помилково приймає критичне зауваження Гоббса про те, що він вважає неправильним використанням мови, за нормативне схвалення. Фактично, Т.Гоббс відкрито критикує давньогрецьких філософів, і особливо школу Аристотеля, за їх помилку у вимірі добра і зла за їх власними симпатіями і антипатіями. У природному стані до того, як з'явилося якесь громадянське уряд, яке могло б виступати в якості остаточного арбітра в суперечках, приватна думка є єдиним можливим ресурсом для апеляції, оскільки вирок Бога заперечується. Вічний і незмінний закон природи забезпечує правильний моральний стандарт, але, як і будь-який закон, він вимагає тлумачення. Отже, як зазначає Гоббс, для всіх намірів і цілей приватне судження на основі особистого смаку дійсно служить мірилом добра і зла [7, с. 133].

Висновки. Основою соціально-етичної концепції Т.Гоббса виступає вчення про державу, людину і суспільство, де держава виконує функцію обмеження природних прав людини штучним способом з метою забезпечення миру і самозбереження. Людина за своєю природою – не соціальна істота, але прагне жити в суспільстві через страх смерті. Отже, індивідууми, що живуть в суспільстві мусять дотримуватися суспільного договору для досягнення миру і забезпечення рівності людей між собою. Основа держави лежить в розумному прагненні людей до самозбереження і безпеки. Природне право людини – це її свобода використовувати свої здібності в узгодженні зі своїм розумом. Природний закон – це правило, що засновано не на погодженні людей між собою, а в узгодженні людини зі своїм розумом.

Постулат Т. Гоббса «війна всіх проти всіх», що відображає природний стан людської сутності. Існують три основні причини ворожнечі між людьми: конкуренція; недовіра; жага слави. Конкуренція змушує людину воювати з іншою людиною заради власної вигоди; недовіра призводить до війни через пошук безпеки; жага слави – це цькування людей заради самоутвердження. Поняття «війна» – це не одномоментний акт, не завжди конкретна подія, а природний стан людського ества. Отже, сутність війни полягає не в війні як дії, а в війні – як прагненні і готовності до дії. Стан «війна всіх проти всіх» унеможливує досягнення стану спокою людини, суспільства, держави. Гоббс, таким чином, створює соціально-етичну концепцію метою якої є перетворення людини-дикуна в соціальну істоту – законослухняного громадянина, шляхом обмеження її природних прав. Але як досягнути добровільної відмови від власної свободи – робити те, що здається правильним тобі?. Саме це є головним важелем на якому тримається суспільний договір по обмеженню природних прав людей. Індивід добровільно делегує частину своїх повноважень державі заради реалізація своїх егоїстичних цілей : власної безпеки та безпеки свого майна.

Отже, «мир» – це стан людини, суспільства, держави, в якому відсутні наміри щодо воєнних дій і забезпечене право людини на щасливе життя. приборкання в людині її вовчої природи, за Гоббсом, є єдиною запорукою для її вдосконалення і досягнення щастя. Держава відбирає у людини її природні права, залишаючи їй лише право на життя. Віднині єдиним правом на землі є державний закон, який реалізує волю державної влади. Майбутнє людини, таким чином, її прагнення, здоров'я, освіта і якість життя знаходиться в руках держави. Віддаючи свої права державі, людина отримує обов'язки коритися суспільним законам, що створені на основі моральних принципів;

Більш того, людина втрачає свободу тоді, коли робить речі, що можуть мати згубні наслідки для її життя., що свободою Томас Гоббс називає «громадянську свободу», бо не існує абстрактної свободи. Людська свобода суворо детермінована суспільними законами. Отже, свобода за Гоббсом –це будь-яка діяльність, що дозволена законом. У межах закону громадянин має право діяти на свій розсуд. Отже, свобода Гоббса і свобода людської волі – різні поняття. Свободи людської волі, так само, як і абсолютної свободи не існує. Однак свобода як така співмірна необхідності. Більш того, вона не може існувати без необхідності, адже, за словами Гоббса, води річки мають не тільки свободу, але й необхідність текти по своєму руслу;

Відтак, філософія моралі Т.Гоббса виступає як наука про добро і зло в суспільних відносинах. Корінь добра і зла лежить в наших відчуттях, пов'язаних з життєдіяльністю людини, суспільства, держави. Добро і зло існують лише в співвіднесенні з людською діяльністю, де розумна поведінка людини – це добро, нерозумна поведінка людини – це зло. З точки зору Томаса Гоббса, проблеми взаємовідносин людей повинні розглядатися в контексті «добра» і «зла» і філософія покликана дати відповідь на питання, як обмежити зло. Моральна філософія покликана осмислити природу доброчесностей і вад, адже саме через них конкретно проявляються й реалізуються добро та зло. Отже, доброчесність – це вчинки людей, що узгоджуються з розумом, а вада – це наслідок нерозумної діяльності людини.

Отже, звернення до філософського спадку Томаса Гоббса у контексті вирішення проблеми війни і миру є досить релевантним не тільки для України але й для всієї світової спільноти загалом. Адже Томас Гоббс відкриває причину, яка спонукає вороже налаштованих людей шукати

діалогу і миру – це страх за своє життя і страх позбутися комфорту і благополуччя. Метою соціальної держави, за Гоббсом, є скасування природнього стану «війни всіх проти всіх» і встановлення нового закону, що забезпечує мир і стабільність і майбутнє кожній людині.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бредун І. Уявлення про державу англійських філософів XVII століття на прикладі Томаса Гоббса. *Гуманітарний часопис*. 2011. № 1. С. 122–126.
2. Гоббс Т. Бегемот. Київ : «АБРИС», 1996. 336 с.
3. Гоббс Т. Левіафан, або Суть, будова і повноваження держави церковної та цивільної. Київ : Дух і Літера, 2000. 606 с.
4. Дзюбань О. Проблеми безпеки у договірній концепції Томаса Гоббса: аксіологічний аспект. *Стратегічні пріоритети*. №1 (6). 2008. С. 161–167.
5. Коваленко А. Передчасно «Левіафан» списувати в брукхт. Політико-правова концепція походження і розвитку державної влади Т. Гоббса. *Віче*. 2002. № 8. С. 64–68.
6. Якоб М. Ідея соціально-правової держави у філософських концепціях Т. Гоббса і Дж. Локка [Текст]. : автореф. дис. ... канд. філософ. наук : 09.00.05 / М. М. Якоб; кер. роботи В. І. Ярошовець; Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2003. 16 с.
7. Lloyd S. Good and Evil. *The Bloomsbury Companion to Hobbes* / edited by S.A. Lloyd. London, New York : Bloomsbury Publishing Plc, 2013. P. 132–133.
8. Skinner Q. The Foundations of Modern Political Thought: Volume II: The Age of Reformation. Cambridge : Cambridge University Press, 1978. 414 p.
9. The Bloomsbury Companion to Hobbes / edited by S.A. Lloyd. London, New York : Bloomsbury Publishing Plc, 2013. 331 p.
10. The Cambridge Companion to Hobbes / edited by Tom Sorell. Cambridge : Cambridge University Press, 2006. 404 p.
11. The Cambridge Companion to Hobbes's Leviathan / edited by Patricia Springborg. New York : Cambridge University Press, 2007. 556 p.

REFERENCES

1. Bredun, I. (2011). Uiavlennia pro derzhavu anhliiskykh filosofiv XVII stolittia na prykladi Tomasa Hobbsa [Conceptions of the State in the English Philosophy of the Seventeenth Century: The Case of Thomas Hobbes]. *Humanitarnyi chasopys*, no. 1, pp. 122–126. [in Ukrainian]
2. Dzoban, O. (2008). Problemy bezpeky u dohovirni kontseptsii Tomasa Hobbsa: aksiolohichni aspekt [Security Issues in Thomas Hobbes's Contractual Theory: An Axiological Aspect]. *Stratehichni priorytety*, vol. 1, no. 6, pp. 161–167. [in Ukrainian]
3. Hobbes, T. (1996). Behemot [Behemoth]. Kyiv: Abrys. 336 p. [in Ukrainian]
4. Hobbes, T. (2000). Leviatan, abo Sut, budova i povnovazhennia derzhavy tserkovnoi ta tsyvilnoi [Leviathan, or the Matter, Form, and Power of a Commonwealth Ecclesiastical and Civil]. Kyiv: Duh i Litera. 606 p. [in Ukrainian]
5. Kovalenko, A. (2002). Peredchasno «Leviatan» spysuvaty v brukht: polityko-pravova kontseptsiia pokhodzhennia i rozvytku derzhavnoi vldy T. Hobbsa [It Is Too Early to Write Off the “Leviathan”: The Political and Legal Concept of the Origin and Development of State Power in T. Hobbes]. *Viche*, no. 8, pp. 64–68. [in Ukrainian]
6. Lloyd, S. A. (2013). Good and evil. In S. A. Lloyd (Ed.), *The Bloomsbury companion to Hobbes* (pp. 132–133). London, New York: Bloomsbury Publishing.
7. Lloyd, S. A. (Ed.). (2013). *The Bloomsbury companion to Hobbes*. London, New York: Bloomsbury Publishing.
8. Skinner, Q. (1978). *The foundations of modern political thought* (Vol. 2: *The age of Reformation*). Cambridge: Cambridge University Press.
9. Sorell, T. (Ed.). (2006). *The Cambridge companion to Hobbes*. Cambridge: Cambridge University Press.
10. Springborg, P. (Ed.). (2007). *The Cambridge companion to Hobbes's Leviathan*. New York: Cambridge University Press.
11. Yakob, M. (2003). Ideia sotsialno-pravovoi derzhavy u filosofskykh kontseptsiiakh T. Hobbsa i Dzh. Lokka [The Idea of the Social and Legal State in the Philosophical Concepts of T. Hobbes and J. Locke] (Extended abstract of PhD dissertation in philosophy, specialty 09.00.05). Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine. 16 p. [in Ukrainian]

Dankanich Rymma Ivanivna

Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Philosophy
Oles Honchar Dnipro National University
72, Nauky ave., Dnipro, Ukraine
orcid.org/0000-0003-4968-678x

THOMAS HOBBS'S PHILOSOPHY AND ETHICS IN THE CULTURAL PARADIGM OF THE MODERN ERA

Issue topicality. *The anthropological dimension of human existence under the conditions of contemporary global challenges acquires particular philosophical significance. The intensification of the problems of war and peace, violence and responsibility, good and evil foregrounds the necessity of rethinking classical concepts of moral philosophy, within which the nature of the human being and the limits of human freedom are analyzed. In this context, modern war emerges as a limit situation that reveals the fragility of social order and returns the individual to a state of existential uncertainty. The philosophical legacy of the early modern English thinker Thomas Hobbes provides conceptual foundations for understanding the causes of war, the mechanisms of violence, and the possibilities of overcoming them through the moral and legal regulation of human relations.*

Goal of the research is to analyze the moral and ethical foundations of Thomas Hobbes's philosophy, with particular emphasis on his understanding of war and peace, the state of nature, and the social contract as a condition for overcoming destructive forms of human coexistence.

Methods and research results. *The article employs the dialectical method to identify the contradictions between the natural and social dimensions of human existence, the phenomenological method to comprehend the existential experience of fear, violence, and self-preservation, and the descriptive method to reconstruct the key tenets of T. Hobbes's moral philosophy. It is demonstrated that in Hobbes's philosophy war appears not only as a form of armed confrontation but as a condition of radical absence of normative order, in which the human being transcends the distinctions between good and evil, justice and injustice. It is substantiated that Hobbes's thesis of the "war of all against all" reflects the anthropological preconditions of violence determined by competition, diffidence, and the desire for glory. It is shown that the social contract in Hobbes's conception functions as a mechanism of voluntary limitation of natural rights for the sake of preserving life, peace, and social stability. It is established that the notions of good and evil in Hobbes's philosophy possess a social and normative character and perform the function of regulating human behavior with the aim of self-preservation and avoiding a return to the state of war.*

Key words: Thomas Hobbes, War, Peace, «The war of all against all», Natural law, Good, Evil, Freedom, Culture.

Дата надходження статті: 13.10.2025

Дата прийняття статті: 11.11.2025

Опубліковано: 29.12.2025

УДК 141 + 165

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2025.4.6>

Добролюбська Юлія Андріївна

доктор філософський наук, професор,
професор кафедри всесвітньої історії та методики її навчання
Державного закладу «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»
вул. Старопортофранківська, 26, Одеса, Україна
orcid.org/0000-0002-3564-854X

ОСНОВНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКОЇ РЕФЛЕКСІЇ ЦИФРОВОЇ ЛЮДИНИ

Стаття присвячена дослідженню основних аспектів соціально-філософської рефлексії цифрової людини. Головна увага приділена вивченню відносно нового антропологічного типу «цифрова людина», трансформації ідентичності людини, проблемі тілесності цифрової людини та форми її самопрезентації.

Метою даної статті є дослідження головних аспектів соціально-філософської рефлексії цифрової людини, що виражається у проблемі співіснування фізичного та цифрового «Я», трансформації людської ідентичності у контексті стрімкої цифровізації суспільства. **Завдання:** розкрити процес трансформації цифрової ідентичності сучасної людини; дослідити проблему «цифрової тілесності»; визначити сутність цифрової трансформації суспільства.

Вирішенню сформульованих мети і завдань сприяло використання наступних **наукових методів:** метод аналізу і синтезу, феноменологічний метод (було застосовано у питанні щодо визначення цифрової ідентичності особистості та цифрової тілесності, рефлексії в умовах цифрового опосередкування (цифровий слід), системний науковий підхід (дозволив розглянути цифровізацію як нове середовище існування людини).

У **висновках** зазначено, що дослідження соціально-філософської рефлексії цифрової людини має широкий спектр прояву в суспільному середовищі адже зачіпає сферу людської свідомості, пізнання оточуючого світу та визначення свого місця у мінливому соціальному бутті. В першу чергу це виражається у трансформації ідентичності людини, яку в наш час вже характеризують як цифрову ідентичність, яка вказує на зміни у самосприйнятті та самопрезентації сучасної людини. Останні в більшій мірі вже втілені у мережах Інтернет, де людина має можливість створити свій образ, який відповідає її бажанням, що вказує на наявний процес симуляції соціальної реальності як головної ознаки цифровізації суспільства.

У статті показано, що сучасна філософська наука визначає цифрову ідентичність як нову форму «Я», яка не залежить від фізичного суб'єкта та, відповідно, ознак темпоральності реальності. Рефлексія тут зосереджена в основному на зміні соціального простору, пізнання оточуючого світу через свою цифрову проекцію.

Ключові слова: ідентичність особистості, соціально-філософська рефлексія, цифрова ідентичність, цифрова людина, цифровізація суспільства.

Вступ. Сучасний інтенсивний розвиток цифрових технологій сприяє активним процесам соціокультурних трансформацій, які з поміж всіх характеристик найбільш явно проявляються в антропній сфері. Мова йде про наявність у науковій літературі такого явища як «цифрова людина» та пов'язані з ним процеси соціально-філософської рефлексії, яка виражається у визначенні питання співіснування фізичного та цифрового «Я», виникнення нових форм соціальності (безпосередньо у мережі), кліпового мислення, поглибленні екзистенційної самотності. Тому не дивно що в сучасній науці все частіше говорять про четверте покоління Інтернету (4G) в якому живе нинішнє суспільство та наступне п'яте (5G), яке є наступним великим кроком, пропонуючи людині набагато вищі можливості в сфері VR/AR, хмарні обчислення в реальному часі тощо.

Онищук О. звертає увагу на ту обставину, що сучасні програмні та мережеві технології вже зараз роблять віртуальну реальність доступною і привабливою настільки, що реальний світ зі своїми недосконаlostями, проблемами та тривогами поступово втрачає позиції перед симулятивним середовищем [8, с. 204]. Нові технології, зокрема робототехніка та штучний інтелект, пише Піжук О., вже пронизують всі сфери нашого життя, їх застосовують повсюдно – від вуличного освітлення до редагування генома, перетворюючи світ на тотально пов'язане смарт-середовище. У будь-який пристрій можна вбудувати мікрочип і він стане «розумним» на кшталт розумних доріг, розумних будівель, розумних міст тощо. Упродовж наступного десятиліття розвитку інтернету втілиться в життя низка нових інноваційних розробок, що сприятиме створенню семантичної павутини – Web 5.0. [9, с. 81–82].

Досліджуючи питання впливу процесів цифровізації на людину Токарева В. зазначає, що віртуальна особа формується як самостійна та може не співпадати із суб'єктом реальних відносин. Суб'єкти в Інтернеті можуть вчиняти дії без побоювань щодо відповідальності та підзвітності, через те, що особа залишається анонімною в мережі, хоча анонімність може існувати не лише в кіберпросторі, а й у фізичному світі за певних обставин. Ця свобода існує без обмежень та заборон в Інтернеті, коли особа може вільно презентувати себе та обирати власні характеристики та ознаки [13, с. 49]. Людина, користуючись Інтернетом, створює власну цифрову копію, яка реалізує за них права та свободи в віртуальному середовищі [14, с. 36].

Зазначене вище є цілком обґрунтованим, оскільки якщо раніше людина використовувала Інтернет як можливість сховатись в полі комунікації за маскою анонімності, то сучасні тенденції зводяться до пред'явлення себе в цифровому полі. У даному ракурсі Супрун Г., говорячи про формування нової термінології, яка розкриває специфіку новостворених форматів соціальних комунікацій та ідентичностей, зупиняється на понятті «цифрові мандрівники» (номади) – соціальна категорія, котра набуває поширення в цифрову епоху. Представники цієї групи людей проявляють себе як вільні від постійної прив'язаності до певного місця проживання [12, с. 90].

Булеца С. В свою чергу говорить про поширену в наш час цифрову індивідуалізацію яка розуміється як визнання за людиною конкретного, притаманного лише їй цифрового відбитка (скріну), що фактично є сукупністю основних ознак її індивідуалізації як учасника цифрових відносин. Причому окремі способи цифрової індивідуалізації на сьогодні вже активно використовуються, виражаючись у наявності різних реєстрів та баз персональних даних (електронна пошта, адреса веб-сайту, доменне ім'я, IP-адреса, електронний підпис, ID-паспорт, Bank ID, кредитна картка, акаунт у соціальних мережах, сканування відбитка пальця, сканування сітківки ока, Face ID, веб-гаманець) [4, с. 203].

Відтак ми бачимо, що поняття цифрової людини зосереджене головним чином на когнітивних змінах, трансформації антропологічних рис та соціальності. Тому, **метою** даної статті є дослідження головних аспектів соціально-філософської рефлексії цифрової людини, що виражається у проблемі співіснування фізичного та цифрового «Я», трансформації людської ідентичності у контексті стрімкої цифровізації суспільства.

Завдання:

- 1) розкрити процес трансформації цифрової ідентичності сучасної людини;
- 2) дослідити проблему «цифрової тілесності»;
- 3) визначити сутність цифрової трансформації суспільства.

Методи дослідження. Вирішенню сформульованих мети і завдань сприяло використання наступних наукових методів: метод аналізу і синтезу, феноменологічний метод (було застосовано у питанні щодо визначення цифрової ідентичності особистості та цифрової тілесності, рефлексії в умовах цифрового опосередкування (цифровий слід), системний науковий підхід (дозволив розглянути цифровізацію як нове середовище існування людини).

Результати дослідження. У сучасній науковій літературі загальноприйнятним є твердження про те, що саме поняття «цифрова людина» була запропонована американським письменником Марком Пренскі у 2001 році для позначення людей, які народилися і живуть в умовах цифрових

технологій, не мислять своє соціальне існування без комп'ютерів, відеоігор, смартфонів, соціальних мереж та ін. Особливістю даного покоління є те, що вони звикли отримувати інформацію в інтернеті та ведуть активну комунікативну діяльність саме в мережах.

М. Пренскі зауважує, що сьогоднішні студенти не просто поступово змінилися порівняно з минулими, і не просто змінили свій сленг, одяг, прикраси на тілі чи стиль, як це відбувалося між попередніми поколіннями. Відбувся справді великий розрив. Можна навіть назвати це «сингулярністю» – подією, яка змінює речі настільки фундаментально, що шляху назад немає. Ця так звана «сингулярність» – це поява та швидке поширення цифрових технологій в останні десятиліття XX століття. Сьогоднішні студенти – від дитячого садка до коледжу – представляють перші покоління, які вирости з цією новою технологією. Середньостатистичні випускники коледжів сьогодні витратили менше ніж 5000 годин свого життя на читання, але понад 10 000 годин на гру у відеоігри (не кажучи вже про 20 000 годин на перегляд телевізора) [10, с. 1].

Враховуючи вище зазначені властивості життя нинішньої молоді учений ставить питання стосовно визначення даного покоління і пропонує поняття «Цифрові аборигени», пояснюючи це тим що наші сьогоднішні учні всі є «носіями» цифрової мови комп'ютерів, відеоігор та Інтернету. М. Пренскі пояснює, що, наприклад у географії, яку сьогодні майже ігнорують, немає жодної причини, чому покоління, яке може запам'ятати понад 100 персонажів відеоігор з усіма їхніми характеристиками, історією та еволюцією, не може вивчити назви, населення, столиці та взаємозв'язки всіх 101 націй світу. Це просто залежить від того, як це представлено шкільний матеріал [10, с. 5].

Сьогоднішні студенти житимуть не у світі, де все змінюється відносно повільно (як це було з багатьма з нас), а радше в майбутньому, де все змінюється надзвичайно швидко – щодня та експоненціально. У XXI столітті так багато наших старих припущень та твердо вкорінених ідей було перевернуто з ніг на голову – і ще так багато потрясінь на підході – що наші діти явно ростуть в іншому місці. Дві третини людей на планеті мають мобільний телефон. Новий віртуальний світ виник з ефіру та став центром уваги наших дітей [11]. І це не дивно, адже з поширенням ролі цифрових технологій як суспільного явища власна соціальна презентація стає важливою умовою життя. Якщо ще кілька десятиліть тому мережа Інтернет слугувала, здебільшого, інформаційно-пізнавальною платформою, то в наш час вона вже є незамінним засобом для навчання, роботи, спілкування, розваг.

Зрозуміло, що говорячи про цифрову людину, цифровізацію суспільства враховуються зміни в сфері соціальної ідентифікації особистості, адже поширення та поглиблення впливу і ролі цифрових технологій сприяють певним трансформаціям епістемологічної рефлексії, у тому як людина пізнає себе і світ. Враховуючи що головною визначальною рисою ідентичності є усвідомлення людиною себе як унікальної особистості, яке формується під впливом соціального, культурного, психологічного та біологічного контекстів, відчуття своєї приналежності до якоїсь групи, яке дозволяє визначити власне місце у світі [8, с. 204], то симуляція соціальної реальності в умовах віртуалізації суспільства цілком відповідає зазначеним характеристикам ідентифікації особистості.

З цього приводу Булеца С. зазначає, що індивідуалізація особистості набуває динамічного характеру відповідно до нових змінних, які можуть виникати як в інформаційному полі, так і в межах міжособистісної комунікації. Соціальні мережі надають користувачам широкі можливості для власної реалізації тим самим породжуючи оманливе відчуття причетності до включення в масово значимі процеси. Це може призвести до збільшення впливу цифрової ідентичності на формування особистості та спричинити необхідність розробки нових етичних стандартів у використанні соціальних мереж [4, с. 203]. Явище цифрової ідентичності здійснюється шляхом міжособистісної комунікації і власної репрезентативності в цифровому середовищі.

Для того щоб зрозуміти обумовленість та важливість даного процесу слід звернутися до концепції американського психолога Майкла Берзонські, відомого дослідженнями ідентичності, її типів, у тому числі цифрової ідентичності. Зокрема, дослідник розробив

соціально-когнітивну модель формування ідентичності, яка постулює три різні стилі обробки ідентичності: інформаційний, нормативний та дифузно-уникний. Ці стилі стосуються повідомлених уподобань у соціально-когнітивних процесах, що використовуються, коли люди стикаються з конфліктами та рішеннями, пов'язаними з ідентичністю, або намагаються їх уникнути [1, с. 893].

М. Берзонські описуючи типи стилів ідентичності говорить, що підлітки, які використовують інформаційний стиль обробки інформації про ідентичність, активно шукають та оцінюють інформацію, що стосується себе. Ті, хто використовує нормативний стиль обробки інформації, більш автоматично покладаються на очікування та розпорядження значних інших. Підлітки, які використовують дифузно-уникаючий стиль ідентичності, відкладають, затягують і намагаються якомога довше уникати розв'язання проблем та конфліктів, пов'язаних із ідентичністю; їхня поведінка визначається головним чином ситуаційними факторами та гедоністичними сигналами [3, с. 213].

Дослідник звертає увагу на те, що молодь з інформаційним стилем ідентичності постійно виявляється з відносно високою потребою в когніції, покладається на раціональну/аналітичну обробку інформації під час прийняття рішень та вирішення питань, що стосуються ідентичності, а також має досягнутий статус ідентичності [2, с. 312]. Люди з інформаційним стилем ідентичності саморефлексивні, скептичні та зацікавлені у вивченні нового про себе; вони цілеспрямовано шукають, оцінюють і використовують інформацію, що відноситься до них самим, і готові враховувати свої погляди на себе у світлі суперечливого зворотного зв'язку. Цей стиль асоціюється з когнітивною складністю, проблемно-орієнтованим подоланням труднощів, пильним прийняттям рішень, відкритістю, особистою ефективністю та досягнутим чи перебуває в стані мораторію статусом ідентичності [1, с. 894].

Токарева В. вивчаючи питання віртуальної ідентичності звертає увагу на «підміну» ідентичності особистості у мережі, тим самим називаючи її фіктивною. «Плюралізм, фрагментарність, децентрація, поширення симулякрів у сучасному інформаційному суспільстві – пише дослідниця, – розмивають, розчиняють ідентичність людини в багатьох аспектах, заганняючи її у нескінченний пошук, набуття та втрату самості» [13, с. 48]. З даним твердженням можна погодитися, адже створена віртуальна особистість може бути наділена властивостями та рисами які часто не відповідають реальним характеристикам фізичної особи. Завдяки комунікації у віртуальному середовищі вона може складати лише набір символів, що позначають особу, та не мати потреби у фізичному тілі.

Створення фіктивної віртуальної ідентичності може бути мотивоване засадами конфіденційності, безпеки або розваги. Віртуальна особа може зникнути не залишивши сліду. Концепція такої віртуальної ідентичності суперечить критеріям сталості та фізичної реальності, які очікуються у будь-якому процесі ідентифікації, що пов'язує фізичну особу з низкою цифрових даних. Учена робить висновок, що просторова та часова проблема віртуального середовища змінила концептуальні властивості ідентичності, щоб створити нову концепцію ідентичності яка буде відповідати середовищу Інтернету. Провідна характеристика цієї нової сутності є анонімність [13, с. 49].

Інакше кажучи, говорячи про цифрову особистість слід розглядати її як результат особливого розвитку в межах інформаційного середовища. З цього приводу Коваленко В. зауважує, що в такому разі необхідно розглядати особу не як послідовність подій у часі, а як структуру, яка існує просторово – у формі взаємопов'язаних інформаційних елементів [7, с. 72]. Учений взагалі пропонує змінити звичне темпоральне розуміння особистості на типологічне – тобто розглядати «я» як об'єкт, що або є, або його немає, незалежно від плину часу. Таке розуміння особистості без обов'язкового зв'язку з часом дозволяє розглядати її в залежності від мережі. Тілесність тут вже не грає важливу роль як у фізичному світі. Головне антропні характеристики, які стають унікальним елементом в інфосфері, таким собі гіпертекстом, що постійно розвивається. Цей гіпертекст, на думку Коваленко В., зберігає цілісність і впізнаваність у процесі еволюції завдяки особливому доступу та усвідомленню власних станів, завдяки сталості

саморефлексивного наративу (оскільки людина ніколи не припиняє себе реконструювати – подібно до гіпертексту, який постійно оновлюється у реальному часі, впізнаючи себе як себе у змінному середовищі), а також завдяки наявності або відсутності зв'язків. Особистість постає як інформаційна система, що складається з генетики, спогадів, біології, уподобань тощо. Ця система функціонує як гіпертекст – динамічна, змінна, саморефлексивна структура, яка здатна оновлювати саму себе й зберігати цілісність завдяки усвідомленню власних змін і постійному самопереосмисленню.

Отже, ми підійшли до ще одного елементу філософської рефлексії цифрової людини – проблема тілесності. Жигайло М., розглядаючи питання тілесних ідентифікаційних практик у віртуальному просторі наголошує на тому, що вони пов'язані з симулякрами бажаної ілюзорної дійсності. В інтернетсередовищі ідентифікація Я-тіло набуває нових самопрезентаційних кібер-інтенцій. Дигітальне (цифрове) поле транслює множинність тілесних ідентифікаційних практик, пов'язаних зі зміною зовнішності. Причиною їх появи є культурні стереотипи (гендерні, соціальні, психологічні), в тому числі лукізм (упередженість, дискримінація за зовнішністю); пропаганда масмедіа ідеї «приваблива зовнішність як запорука успіху» інтенсифікує споживчий попит на синтетичну, штучну красу. Бажання відповідати актуальним канонам краси, сексизм, імітація зовнішності кумирів обумовлюють затребуваність додатків для редагування автопортретних фотографій – селфі (selfie, від англ. self – сам), пластичної хірургії, косметологічних процедур, які дозволяють здійснити швидку або відносно швидку зміну зовнішності. Зовнішність «без фільтрів» стає невідповідною тілесному канону. Це створює ефект розділеної особистості, розрив реального та віртуального образу Я, тіла в мережі та поза нею [5, с. 50]. Іншими словами, згідно з висловленням Задираки К., віртуальне тіло є втіленням цифрової ідентифікації особистості в якості віртуального «обличчя», яке є важливішим за реальне [6, с. 19].

В даному випадку абсолютно обґрунтованим є розуміння віртуальної тілесності через дихотомію Я/Інший, адже за своєю суттю вона розкриває взагалі процес цифрової трансформації у сучасному суспільстві. Образ Іншого тут постає як виклик соціальній реальності з її правилами, нормами, стереотипами, які часто обмежують можливості людини в самореалізації. Поведінка в інтернеті, коментарі, твіти, платежі, запити, пересування, тегі та сторіз – все це складає цифрові сліди, які є важливими складовими цифрового тіла. Цікаво що вже на основі відмічених слідів цифрові технології можуть створити цифровий образ людини, причому не звертаючись до неї. Спираючись на останню характеристику низка сучасних дослідників стверджують що дигітальне (цифрове) тіло є формою присутності людини в цифровій реальності, дозволяє їй отримувати цифровий досвід, що є результатом взаємодії з цією цифровою реальністю, та набуває різноманітних проявів, таких як аватари, цифрові копії, цифровий носій тощо. І наводять визначення цифрового тіла – фіксована через певні цифрові образи, персонажі присутність людини в цифровому просторі. Ця присутність передбачає отримання цифрового досвіду, тобто переживання зустрічі, події. Дигітальність тіла проявляється в цифровій реальності залишенням цифрового сліду – сукупності унікальних дій, притаманних конкретному користувачеві [15, с. 249].

Розглянуті вище характеристики рефлексії цифрової людини дозволяють деяким сучасним ученим визначати цифрову трансформацію як багатовимірний процес, який поєднує в собі як еволюційну, так і революційну форми якісного перетворення соціально-економічної системи внаслідок використання цифрових технологій здатних позитивно впливати на ефективність, результативність, вартість і якість економічної, суспільно-громадської та особистої діяльності [9, с. 79].

Висновки. Дослідження соціально-філософської рефлексії цифрової людини має широкий спектр прояву в суспільному середовищі адже зачіпає сферу людської свідомості, пізнання оточуючого світу та визначення свого місця у мінливому соціальному бутті. В першу чергу це виражається у трансформації ідентичності людини, яку в наш час вже характеризують як цифрову ідентичність, яка вказує на зміни у самосприйнятті та самопрезентації сучасної людини.

Останні в більшій мірі вже втілені у мережах Інтернет, де людина має можливість створити свій образ, який відповідає її бажанням, що вказує на наявний процес симуляції соціальної реальності як головної ознаки цифровізації суспільства.

У статті показано, що сучасна філософська наука визначає цифрову ідентичність як нову форму «Я», яка не залежить від фізичного суб'єкта та, відповідно, ознак темпоральності реальності. Вона розуміється скоріше в якості проекції реальної фізичної особи у віртуальному просторі, яка містить в собі певну сукупність персональних даних, виступаючи елементом взаємодії в системі віртуального простору. Рефлексія тут зосереджена в основному на зміні соціального простору, пізнання оточуючого світу через свою цифрову проекцію. Це, до речі, пояснює чому сучасна молодь схильна більше до спілкування у мережах ніж у природній реальності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Berzonsky M., Soenens B., Luyckx K., Smits I. Development and Validation of the Revised Identity Style Inventory (ISI-5): Factor Structure, Reliability, and Validity. *Psychological Assessment*. 2013. Vol. 25 (3). Pp. 893–904. <https://doi.org/10.1037/a0032642>
2. Berzonsky M. Identity processing style, self-construction, and personal epistemic assumptions: A social-cognitive perspective. *European journal of development al psychology*. 2004. Vol. 1 (4). Pp. 303–315. <https://doi.org/10.1080/17405620444000120>
3. Berzonsky M. Identity style, parental authority, and identity commitment. *Journal of Youth and Adolescence*. 2004. Vol. 33 (3). Pp. 213–220. <https://doi.org/10.1023/B:JOYO.0000025320.89778.29>
4. Булеца С. Б. Цифрова ідентичність. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 3. С. 201–205. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.03.1.28>
5. Жигайло М. О. Специфіка тілесних ідентифікаційних практик у соціальних мережах: вітчизняний вимір. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2022. № 2. С. 48–52.
6. Задирака К. І. Віртуальне тіло: приклад анонімних форумів. *Наукові записки НаУКМА*. 2016. Т. 179. С. 18–22.
7. Коваленко В. Цифрова особистість як нова форма суб'єкта в американській філософії. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2025. № 1 (12). С. 70–74. <https://doi.org/10.17721/2523-4064.2025/12-11/23>
8. Онищук О. В. Ідентичність та кіберідентичність як психологічні категорії: деякі особливості концептуалізації та співвідношення. *Габітус*. 2025. Вип. 69. С. 203–207. <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2025.69.1.35>
9. Піжук О. Цифрове суспільство як нова парадигма розвитку цивілізації XXI століття. *Věda a perspektivy*. 2022. № 2 (9). С. 75–86.
10. Prensky M. Digital Natives, Digital Immigrants. *On the Horizon*. 2001. Vol. 9. Pp. 1–6.
11. Prensky M. Teaching Digital Natives: Partnering for Real Learning. Thousand Oaks: Sage Publications Ink. 2010. URL: https://marcprensky.com/wp-content/uploads/2013/04/Prensky-TEACHING_DIGITAL_NATIVES-Introduction1.pdf
12. Супрун Г. Ідентичність індивіда в цифрову епоху соціальних комунікацій. *Філософські обрії*. 2020. Вип. 43. С. 85–94.
13. Токарева В. О. Трансформація віртуальної ідентичності: від множинності до єдиної автентичності в мережі Інтернет. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 3. С. 47–52.
14. Токарева В. О. Щодо питання цифрової ідентичності у мережі Інтернет. *Приватне та публічне право*. 2022. № 4. С. 35–40.
15. Целковський Г. А., Федоришин В. І., Василенко В. С. Основні визначення поняття дигітального тіла в дигітальних сткдіях. *Культурологічний альманах*. 2023. Вип. 1. С. 244–250. <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2023.1.33>

REFERENCES

1. Berzonsky, M., Soenens, B., Luyckx, K., Smits, I. (2013). Development and Validation of the Revised Identity Style Inventory (ISI-5): Factor Structure, Reliability, and Validity. *Psychological Assessment*, 25 (3), 893–904. <https://doi.org/10.1037/a0032642>

2. Berzonsky, M. (2004). Identity processing style, self-construction, and personal epistemic assumptions: A social-cognitive perspective. *European journal of development al psychology*, 1 (4), 303–315. <https://doi.org/10.1080/17405620444000120>
3. Berzonsky, M. (2004). Identity style, parental authority, and identity commitment. *Journal of Youth and Adolescence*, 33 (3), 213–220. <https://doi.org/10.1023/B:JOYO.0000025320.89778.29>
4. Buletsa, S. B. (2025). Tsyfrova identychnist [Digital identity]. *Analitychno-porivnialne pravo-voznastvo*, 3, 201–205. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.03.1.28> [in Ukrainian].
5. Zhyhailo, M. O. (2022). Spetsyfika tilesnykh identyfikatsiinykh praktyk u sotsialnykh merezhakh: vitchyzniani vymir [Specificity of bodily identification practices in social networks: domestic dimension]. *Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadriv kultury i mystetstv*, 2, 48–52. [in Ukrainian].
6. Zadyraka, K. I. (2016). Virtualne tilo: pryklad anonimnykh forumiv [Virtual body: the example of anonymous forums]. *Naukovi zapysky NaUKMA*, 179, 18–22. [in Ukrainian].
7. Kovalenko, V. (2025). Tsyfrova osobystist yak nova forma sub'iekta v amerykanskkii filosofii [Digital personality as a new form of subject in American philosophy]. *Visnyk Kyivskoho natsional-noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka*, 1 (12), 70–74. <https://doi.org/10.17721/2523-4064.2025/12-11/23> [in Ukrainian].
8. Onyshchuk, O. V. (2025). Identychnist ta kiberidentychnist yak psykhologichni katehorii: deiaki osoblyvosti kontseptualizatsii ta spivvidnoshennia [Identity and cyberidentity as psychological categories: some features of conceptualization and correlation]. *Habitus*, 69, 203–207. <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2025.69.1.35> [in Ukrainian].
9. Pizhuk, O. (2022). Tsyfrove suspilstvo yak nova paradyhma rozvytku tsyvilizatsii KhKhI stolittia [Digital society as a new paradigm for the development of civilization in the 21st century]. *Věda a perspektivy*, 2 (9), 75–86. [in Ukrainian].
10. Prensky, M. (2001). Digital Natives, Digital Immigrants. *On the Horizon*, 9, 1–6.
11. Prensky, M. (2010). Teaching Digital Natives: Partnering for Real Learning. Thousand Oaks: Sage Publications Ink. Retrieved from https://marcprensky.com/wp-content/uploads/2013/04/Prensky-TEACHING_DIGITAL_NATIVES-Introduction1.pdf
12. Suprun, H. (2020). Identychnist indyvida v tsyfrovi epokhu sotsialnykh komunikatsii [Individual identity in the digital age of social communications]. *Filosofski obrii*, 43, 85–94. [in Ukrainian].
13. Tokareva, V. O. (2022). Transformatsiia virtualnoi identychnosti: vid mnozhynnosti do yedynoi avtentychnosti v merezhi Internet [Transformation of virtual identity: from plurality to single authenticity on the Internet]. *Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii*, 3, 47–52. [in Ukrainian].
14. Tokareva, V. O. (2022). Shchodo pytannia tsyfrovoi identychnosti u merezhi Internet [Regarding the issue of digital identity on the Internet]. *Pryvatne ta publichne pravo*, 4, 35–40. [in Ukrainian].
15. Tselkovskiy, H. A., Fedoryshyn, V. I., Vasylenko, V. S. (2023). Osnovni vyznachennia ponattia dyhitalnoho tila v dyhitalnykh studiakh [Basic definitions of the concept of the digital body in digital studios]. *Kulturolohichniy almanakh*, 1, 244–250. <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2023.1.33> [in Ukrainian].

Dobrolyubskaya Yulia Andriivna

Doctor of Sciences in Philosophy, Professor,
Professor at the Department of World History and its Teaching Methods
The State Institution «South Ukrainian National Pedagogical University
named after K. D. Ushynsky»
26, Staroportofrankivska str., Odesa, Ukraine
orcid.org/0000-0002-3564-854X

THE MAIN ASPECTS OF THE SOCIO-PHILOSOPHICAL REFLECTION OF THE HOMO DIGITALIS

The article is devoted to the study of a relatively new anthropological type «digital person», the transformation of human identity, the problem of the corporeality of the digital person and the form of its self-presentation.

The purpose of this article is to study the main aspects of the socio-philosophical reflection of the digital person, which is expressed in the problem of the coexistence of the physical and digital «I», the transformation of human identity in the context of the rapid digitalization of society.

Tasks: to reveal the process of transformation of the digital identity of modern man; to investigate the problem of «digital corporeality»; to determine the essence of the digital transformation of society.

The solution of the formulated goals and objectives was facilitated by the use of the following **scientific methods**: the method of analysis and synthesis, the phenomenological method (was applied in the issue of determining the digital identity of the individual and digital corporeality, reflection in the conditions of digital mediation, a systemic scientific approach (digitalization as a new environment for human existence).

The conclusions indicate that the study of the socio-philosophical reflection of the digital person has a wide range of manifestations in the social environment. First of all, this is expressed in the transformation of human identity, which in our time is already characterized as a digital identity, which indicates changes in the self-perception and self-presentation of modern man.

The article shows that modern philosophical science defines digital identity as a new form of “I”, which does not depend on the physical subject and, accordingly, on the signs of temporality of reality. Reflection here is focused mainly on changing the social space, cognition of the surrounding world through its digital projection.

Key words: identity of the individual, socio-philosophical reflection, digital identity, Homo Digitalis, digitalization of society.

Дата надходження статті: 28.11.2025

Дата прийняття статті: 22.12.2025

Опубліковано: 29.12.2025

УДК 140.8

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2025.4.7>**Кадієвська Ірина Аркадіївна**

доктор філософських наук,
професор кафедри гуманітарних та соціально-економічних дисциплін
Військової Академії (м. Одеса)
вул. Фонтанська дорога, 10, Одеса, Україна
orcid.org/0000-0002-3134-8574

Остапчук Тарас Степанович

кандидат педагогічних наук, полковник,
начальник кафедри гуманітарних та соціально-економічних дисциплін
Військової Академії (м. Одеса)
вул. Фонтанська дорога, 10, Одеса, Україна
orcid.org/0000-0001-7461-5508

ПРОФІЛАКТИКА ТА УПРАВЛІННЯ ПСИХОЛОГІЧНИМ СТРЕСОМ В ВІЙСЬКОВІЙ ОСВІТІ (СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ)

Актуальність проблеми. Вивчення профілактики та управління психологічним стресом в військовій освіті виступає одним із найважливіших розділів психології стресу. Розвиток вміння боротись та ефективно долати психологічний стрес вже під час навчання у закладах Військової освіти набуває особливого значення в сучасних умовах підступної російсько-української війни.

Мета статті полягає у соціально-філософському аналізі профілактики та управління психологічним стресом в військовій освіті.

Для реалізації означеної мети було використано такі **методи**, як: метод критичного аналізу наукової літератури з означеної проблематики, діалектичний, індуктивний, дедуктивний, а також метод системного аналізу.

Результати дослідження. Ключову роль у розвитку психологічного стресу має негативне мислення, а також пов'язані із ним песимістичне, трагічне та депресивне темне світосприйняття.

У подоланні психологічного стресу в цілому можна виокремити два основні напрями: профілактичний і терапевтичний. Профілактичний підхід спрямований на посилення захисних сил організму, зміну ставлення до психотравмуючих ситуацій та розвиток позитивного мислення. Терапевтичний підхід має на меті нейтралізацію вже існуючого стресу шляхом цілеспрямованого впливу на його фізичні та емоційні прояви. Між цими підходами не існує чітких меж. Ефективна профілактика психологічного стресу у військовослужбовців ще під час навчання передбачає комплексний підхід, який включає в себе як індивідуальні, так і групові заходи, спрямовані на зміцнення психологічної стійкості та адаптації до умов бойових дій. На нашу думку особливо ефективними та легкими у застосуванні є такі методи, як: аутотренінг, психофізичне тренування та навіювання. Ефективність медитації, релаксації, афірмації та візуалізації обумовлюється особливостями роботи людської свідомості та підсвідомості. Оздоровчі навіювання, це потужний інструмент впливу на фізичний та психологічний стан людини. Позитивні мовні формули здатні поступово змінювати негативні психологічні установки на позитивні. Ефективність позитивних навіювань значно підсилюється завдяки віршованій формі, яка дозволяє легко запам'ятовувати та повторювати нові позитивні мовні формули. Робота із позитивними віршами-навіюваннями передбачає: читання, запам'ятовування, повторення, переписування, малювання та візуалізацію.

Ключові слова: психологічний стрес, саморегуляція, копінг-стратегії, медитація, релаксація, навіювання, афірмації, візуалізація.

Вступ. На думку відомого психолога Л.А. Кітаєва-Смика, існують три типи ставлення людини до себе у стані стресу. Перший тип – це ставлення до себе як до «жертви» екстремальної ситуації, що посилює дистрес. Другий тип – поєднання сприйняття себе як «жертви» зі ставленням до себе як до «цінності», якій довірено зберігати власну гідність. Цей тип характерний для людей із досвідом роботи в екстремальних умовах, зокрема для військових, рятувальників, спортсменів високого рівня, тощо. Такий підхід зустрічається у людей, які навіть за критичних обставин зберігають почуття власної гідності. Другий тип ставлення до себе частіше притаманний зрілим особистостям. Третій тип – це синтез перших двох. Він проявляється у людей, які вивчають стрес, у тому числі власний, або несуть відповідальність за розвиток екстремальних ситуацій та беруть у них безпосередню участь. Зазвичай у цьому випадку зростає рівень відповідальності за себе, що зменшує відчуття себе як «жертви», яка підсилює дистрес. Якщо соціальна відповідальність особи є невеликою, то страждання оточуючих чи їхні панічні дії можуть викликати аналогічні реакції.

Психологічний стрес є специфічним психічним станом, який характеризується системними неспецифічними змінами у активності психіки людини, що проявляються у її мобілізації та організації у відповідь на нові ситуації з підвищеними вимогами. Психологічний стрес не можна ототожнити з фізіологічним, адже він має власні психологічні особливості, може виникати самостійно і впливати на біологічний стрес. Також сучасні фахівці виокремлюють вплив соціальних і культурних факторів на розвиток стресу в людини. Тобто усі психічні прояви Загального адаптаційного синдрому Г.Сельє поступово отримали назву психічного стресу. Так, Ріхард Лазарус у своїх наукових роботах ретельно проаналізував психологічний стрес як реакцію особистості на ті або інші особливості взаємодії між особистістю та оточуючим світом. Вчений представив психологічний стрес як певний процес, в якому вимоги середовища розглядаються людиною в контексті співставлення та порівняння із наявними в неї ресурсами адаптації до будь-якої проблемної ситуації. Поряд із поняттям «психологічний стрес» в численних наукових публікаціях із означеної проблеми можна зустріти поняття «емоційний стрес». Таким чином, психологічний стрес, на відміну від біологічного стресу, представлений у науковій спадщині Г.Сельє, характеризується цілою низкою унікальних особливостей.

Мета статті полягає у соціально-філософському аналізі профілактики та управління психологічним стресом в військовій освіті.

Для реалізації означеної мети було використано такі **методи**, як: метод критичного аналізу наукової літератури з означеної проблематики, діалектичний, індуктивний, дедуктивний, а також метод системного аналізу.

Результати дослідження. Провідні відмінності між біологічним та психологічним стресом можуть бути визначені шляхом знаходження відповіді на питання про те, чи наносить стресор об'єктивне пошкодження організму, чи ні? Позитивна відповідь вказує на присутність біологічного стресу, натомість, негативна відповідь дає підстави класифікувати стрес як психологічний. Різноманіття факторів, які впливають на появу, розвиток та інтенсивність проявів психологічного стресу насправді вражає. Справа полягає в тому, що на відміну від тварин, детермінованих інстинктами, люди, завдяки своєму інтелекту реагують на уявні стресори так само, як на реальні загрози та небезпеки. Саме тому ключову роль у розвитку психологічного стресу має негативне мислення, а також пов'язані із ним песимістичне, трагічне та депресивне темне світосприйняття.

Звичні негативні паттерни мислення здатні на тривалий час утримувати людину у мінорному та пригніченому стані. Персональна уява, збудженої та знервованої особистості починає швидко генерувати різноманітні негативні образи, які можуть бути пов'язані із минулим, теперішнім та майбутнім. Різноманітні тривожні та сумні інтерпретації минулих та актуальних нині подій можуть поєднуватись із надмірною драматизацією та катастрофізацією майбутнього. Таким чином в процесі розвитку психологічного стресу людина може перетворюватись на своєрідного заручника власної фантазії. На фоні збудженого психічного стану, ці образи поступово починають закріплюватись та домінувати на рівні свідомості та підсвідомості. В результаті будь-які раціональні аргументи перестають діяти.

Перебування у стані психологічного стресу може викликати т.з. нав'язливі та автоматично повторювані думки, які здатні досить сильно впливати на особистість. У стані гострого психологічного стресу, особистість стає особливо вразливою та тривожною. Вона зазвичай схильна малювати

найгірші ймовірні сценарії майбутнього, причому в цьому процесі починає знаходити чимало аргументів, які сама схильна інтерпретувати як вірні та беззаперечні. Незважаючи на те, що катастрофічні події поки що не відбулись, особистість, яка переживає гострий психологічний стрес, твердо переконана в тому, що вони є невідворотними. Тобто будь-які загальні фактори психологічного стресу, завдяки негативному мисленню можуть ставати гіпертрофованими та домінуючими.

Багаторічні дослідження психологічного стресу підтвердили спільність фізіологічних змін, що відбуваються при фізіологічному та психологічному стресі. Водночас вони дали змогу виявити важливі відмінності в механізмах їхнього формування. Фізіологічний стрес виникає у відповідь на безпосередню загрозу фізичного впливу, тоді як емоційний стрес зумовлений дією психічних стресорів, які опосередковуються через складні психічні процеси. Дослідження механізмів розвитку та перебігу психологічного стресу, а також встановлення взаємозв'язку між стресовими реакціями та особистісними особливостями є інструментами, що дають змогу розкрити механізми взаємодії фізіологічних та психічних аспектів стресу. Усвідомлення цих механізмів сприятиме розробці більш ефективних методів корекції несприятливих функціональних станів, особливо під час виконання професійних військових завдань.

У подоланні психологічного стресу можна виокремити два основні напрями: профілактичний і терапевтичний. Профілактичний підхід спрямований на посилення захисних сил організму, зміну ставлення до психотравмуючих ситуацій та розвиток позитивного мислення. Терапевтичний підхід має на меті нейтралізацію вже існуючого стресу шляхом цілеспрямованого впливу на його фізичні та емоційні прояви. Між цими підходами не існує чітких меж. Наприклад, аутотренінг можна застосовувати як профілактичний, так і терапевтичний засіб. У разі гострого психологічного стресу необхідно впливати не лише на фізичний стан (за допомогою м'язової релаксації та дихальних вправ), але й на мислення та емоції (використовуючи методи рефреймінгу і раціональної терапії). Крім того, варто пам'ятати, що успішна діяльність завжди має свою ціну.

Під час вибору оптимальної копінг-стратегії реагування на стрес необхідно вірно розставляти пріоритети. Повне усунення стресових активацій значно знижує здатність людини максимально реалізувати себе в житті й професійній діяльності, тоді як надмірний стрес призводить до серйозних порушень у організмі. Існують когнітивні, емоційні та поведінкові копінг-стратегії. Наприклад, якщо людина обирає підтримку в соціумі, то вона орієнтована на пошук підтримки інших людей. Коли людина буде намагатись уникати проблеми, то може скористатись стратегіями ігнорування та неприйняття. У випадку, коли особистість буде вирішувати актуальні проблему, вона обере копінг-стратегію боротьби із труднощами. Різноманітні копінг-стратегії можуть виявитись ефективними або не ефективними. Тому вибір тієї або іншої копінг-стратегії має відбуватись виходячи із індивідуального рівню контролю над ситуацією. Якщо рівень контролю є досить високим, то особистість може зайняти активну позицію, пов'язану із зміною умов. Якщо ж рівень контролю є не достатнім, доцільним буде вибір копінг-стратегій адаптації та прийняття. Якщо проаналізувати найбільш ефективні варіанти копінг-стратегій, то тут можна виділити наступні:

- проактивна позиція по відношенню до проблеми;
- звернення за допомогою до інших людей;
- якісне планування дій;
- гумор, оптимізм та позитивне мислення.

Усі способи подолання психологічного стресу можна згрупувати у чотири великі категорії: методики зменшення фізичного ефекту стресу (прийняття проблеми і зниження фізичного впливу стресу); активна взаємодія зі стресором (вплив на саму проблему); зміна погляду на проблему, її інтерпретація; комплексні методи (поєднують три зазначені категорії).

Важливим способом подолання стресу є відволікання від подій, які його спричинили. Якщо людина продовжує постійно думати про стресову ситуацію, вона ризикує «застрягти» у своїх переживаннях, не знаходячи виходу. Для відволікання слід переключити увагу на щось позитивне, що викликає приємні спогади або емоції. Іншим принципом є зменшення значущості події, яка спричинила стрес, шляхом перегляду свого ставлення за принципом «все, що трапляється, – на краще». Активна поведінка також допомагає подолати стрес: не варто тримати почуття всередині, краще

спрямувати енергію на будь-яку діяльність, навіть незвичну. Спорт чи командні ігри, такі як футбол чи плавання, теж є чудовими способами розрядити напругу. Уміння розслаблятися є важливим елементом подолання стресу, адже він спричиняє напруження організму й підвищує активність мозкових хвиль, тому здатність відновлювати спокій допомагає знайти баланс. Розслаблення, навпаки, знижує частоту хвиль мозкової активності, що сприяє зменшенню рівня збудження центральної нервової системи. Позитивне мислення, оптимізм та пов'язані з ним емоції добра, любові та радості, є ключовим інструментом підтримки здоров'я. Є класифікація методів нейтралізації стресу за природою антистресового впливу і та за способом його застосування. Ці класифікації містять, здебільшого ті методи, які зменшують ефект стресу, не впливаючи на саму проблему, що його викликала. Такі методи ефективні, якщо проблему неможливо вирішити і її доводиться прийняти.

Методи управління професійним стресом мають свою класифікацію. Вона поділяє способи антистресового захисту на: організаційні методи, спрямовані на зменшення екстремальності умов праці та їх відповідності психофізіологічним особливостям працівників; психопрофілактичні методи, які фокусуються на психіці працівника та його функціональному стані.

У подоланні психологічного стресу виділяють два ключові напрямки: профілактичний (укріплення захисних сил організму, зміна ставлення до психотравмуючих ситуацій, формування позитивного мислення) та терапевтичний (орієнтований на нейтралізацію вже існуючого стресу шляхом цілеспрямованого впливу на його фізичні та емоційні прояви). Неефективними методами управління стресом є ті, що протягом певного часу не сприяють зниженню його рівня. Найбільш простими є фізичні методи зменшення психологічного стресу, зокрема: – вплив високими або низькими температурами; – світлом різного спектрального складу та інтенсивності тощо; – гідропроцедури; – свіже повітря і споживання води. Численні дослідження доводять, що такі методи, як загартовування, сауна і парна лазня, є чудовими антистресорними засобами, які століттями використовувалися в народній медицині й досі зберігають свою ефективність. Сонячні ванни (засмага) в помірних дозах також позитивно впливають на психічне і фізичне здоров'я. Тренування релаксації вимагає чергування напруження й розслаблення певних м'язів, тихого сидіння або лежання, усунення хвилювання – усе це має позитивний вплив і на імунну систему. Пам'ятаймо, що слово «стрес» означає напруження. Якщо ви розслаблені та зняли напруження, стресу не існує. Розрізняють пасивну і активну м'язову релаксацію. Розглянемо «Прогресуючу м'язову релаксацію» Едмунда Джекобсона, яку передбачено вивчати й закріплювати під час практичних занять. Роками накопичувані не проявлені й невідреаговані емоції перетворюються на м'язові затиски, які постійно негативно впливають на психологічний стан людини. По-перше, надмірна м'язова напруга пов'язана з готовністю напасти чи втікати. Це, ймовірно, є спадком від тварин, які аналогічно реагують на несприятливі зміни в обстановці, що закладено генетично. Емоції проявляються у тілі у вигляді напруги скелетної мускулатури, а така реакція обумовлена кортико-м'язовими зв'язками. Надлишкова мозкова напруга викликає негайну збуджувальну реакцію м'язів. Зворотний зв'язок також існує: розслаблені м'язи сприяють гальмуванню активності клітин мозку. По-друге, у людей, які не виражають емоцій і не позбавляються м'язового напруження, виникає так званий м'язовий панцир. Накопичувані роками переживання формують м'язові затиски, які постійно негативно впливають на психіку й спричиняють тілесні недуги, як-от гіпертонія. По-третє, підтримання зайвих м'язових затисків витрачає значну кількість енергії, яку можна було б використати для ефективного розв'язання проблем. Чим сильніше емоційне напруження, тим більше виражена напруга скелетної мускулатури. Отже, поки ми не позбудемося зайвої м'язової напруги, у критичних ситуаціях будемо лише напасти або втікати, а конструктивний вихід залишатиметься недосяжним. В результаті такого фізичного навантаження м'язова напруга справді знімається. У емоційному плані це допомагає почуватися краще.

В наш час, дихальні техніки широко застосовуються в різних вправах для зниження рівня психологічного стресу. Одним із найпростіших способів використання антистресорного потенціалу є концентрація уваги на диханні. Можна звернути увагу на рух грудної клітки, що ритмічно піднімається і опускається в такт диханню, на тихий шум повітря, яке входить і виходить із легень, або на потоки повітря, що проходять через легені. Для зменшення стресу часто використовують вправу

«Медитація на диханні». Вона допомагає відволіктися від джерела стресу і перенести увагу на процес дихання. Існує два основних типи дихання: грудне і черевне. Грудне дихання відбувається через міжреберні м'язи, а черевне – завдяки скороченню діафрагми. Черевне дихання (животом) вважається фізіологічно більш природним, хоча, можливо, виглядає не так естетично. Черевне дихання має виражений оздоровчий вплив на травну систему, оскільки сприяє посиленню перистальтики кишечника, активізує діяльність підшлункової залози та печінки. Воно також позитивно впливає на вентиляцію легень, допомагаючи очищати нижні долі від мікробів. Крім того, черевне дихання ефективніше при нейтралізації стресів високої інтенсивності. Цей ефект досягається завдяки вираженим м'язовим зусиллям і затримці дихання у фазі видиху. Вправи, орієнтовані на глибоке дихання, є важливою частиною всіх релаксаційних процедур. Це один із найпростіших і найефективніших методів, який сприяє релаксації, особливо для людей, схильних до паніки в стресових ситуаціях.

Слово «медитація» у перекладі з латини означає «обміркову, розміркову». Медитація є одним із методів духовної практики, за допомогою якого досягається зосереджений стан свідомості, що супроводжується придушенням емоційних проявів і зниженням активності. Простіше кажучи, це концентрація розуму (свідомості) на певному фізичному явищі: свічці, морському прибої, розслаблюючій музиці тощо, або ж концентрація на самому собі, наприклад, на диханні, спогляданні уявних образів чи навіть на спогляданні порожнечі. Усі ці варіанти є різними методами або практиками медитації, які можна детальніше розглянути на практичному занятті.

Афірмація (від лат. *affirmatio* – підтвердження) – коротка фраза, що містить вербальну формулу, яка при багаторазовому повторенні закріплює потрібний образ чи установку в підсвідомості людини, покращуючи її психоемоційний стан і стимулюючи позитивні зміни в житті. Ефективна афірмація складається з п'яти базових елементів: – вона особиста, – позитивна, – складена у теперішньому часі, – візуальна, – емоційна.

Широкий вибір антистресових афірмацій пропонує Луїза Хей, а також ефективні афірмації запропонував Стівен Кові. Наприклад: «Мені дуже приємно (емоція), що я (особисте) реагую (теперішній час) мудро, твердо, з любов'ю, і контролюю себе (позитив), коли мої діти не слухаються». Методи управління стресом, такі як раціональна терапія та використання позитивних образів (візуалізація), не лише знижують фізичний ефект стресу, але й допомагають працювати із самою проблемою та змінювати ставлення до неї. Оздоровчі навіювання, це потужний інструмент впливу на фізичний та психологічний стан людини. Позитивні мовні формули можуть бути втілені у прозовій чи віршованій формі та мають різні назви.

Досить відомими є позитивні афірмації, які здатні налаштовувати людину на будь-який бажаний стан. Механізм впливу мовних формул є досить простим, адже у кожного з нас є уява, яка завжди наповнена різними образами. Під впливом зовнішніх та внутрішніх факторів людська свідомість реагує на інформацію та інші стимули. В результаті активізується фантазія, яка постійно генерує картини, що постають перед внутрішнім зором людини. Ці фантазії можуть бути жакливими та тривожними, песимістичними та сумними. Якщо саме такі негативні образи перетворюються на звичні патерни мислення, наслідки можуть бути насправді руйнівними. В той же час, різноманітні оптимістичні позитивні образи щастя, благополуччя, задоволення, радості, кохання, безпеки, внутрішньої гармонії або спокою здатні спричинити цілу низку позитивних психологічних змін. В результаті різноманітні позитивні фантазії стають звичними, закріплюються та поступово починають домінувати на рівні свідомості та підсвідомості. Проектор усвідомленої уваги не може бути спрямований на всі образи уяви одночасно. Наша усвідомлена увага діє досить цілеспрямовано та вибірково. Тому можна зробити висновок про те, що на психологічний та навіть фізичний стан будуть впливати саме звичні та домінуючі в нашій уяві фантазії. Численні наукові дослідження переконливо доводять, що звичка позитивного мислення, підкріплена звичними оптимістичними образами нашої уяви є надзвичайно корисною, сприяє підтриманню гомеостазу та сприяє оздоровленню в цілому.

Ефективність медитації, релаксації, афірмації та відуалізації обумовлюється особливостями роботи людської свідомості та підсвідомості. Справа в тому, що у багатьох людей, особливо в сучасних умовах підступної російсько-Української війни, посилюються, укріплюються

та починають домінувати різноманітні негативні психологічні стани, дедалі зростає кількість українських громадян, які страждають на СЕВ та ПТСР. Наукові дослідження показують, що будь-які, як негативні, так й позитивні психологічні установки являють собою програми як своєрідні мережі в людському мозку. Нейрони через синапси та дендридні шипи формують мережево, яке із часом консолідується. Таким чином, кожного разу, коли смислові психологічні установки підтверджуються, мережево стає все більш потужним та міцним. Ось чому так важко себе перепрограмувати, але це є цілком можливим. Позитивні мовні формули здатні поступово змінювати негативні психологічні установки на позитивні. Ефективність позитивних навіювань значно підсилюється завдяки віршованій формі, яка дозволяє легко запам'ятовувати та повторювати нові позитивні мовні формули. Робота із позитивними віршами-навіюваннями передбачає: читання, запам'ятовування, повторення, переписування, малювання та візуалізацію.

Висновки. Військова справа пред'являє особливі вимоги до психічного здоров'я фахівців, оскільки саме від цього дуже часто залежить ефективність професійної діяльності особового складу ЗСУ. Вплив різноманітних, як зовнішніх, так і внутрішніх негативних факторів, здатен підсилити рівень психологічного стресу, що може призводити до цілої низки негативних наслідків. Психологічний стрес у військовій справі, особливо під час бойових дій, є серйозною проблемою, що потребує уваги науковців та освітян. Важливо розпізнавати ознаки стресу та вживати заходів для його нейтралізації, як на індивідуальному, так і на командному рівні. Розвиток вміння боротись та ефективно протистояти психологічному стресу вже під час навчання у закладах Військової освіти набуває особливого значення в сучасних умовах підступної російсько-української війни. Профілактика психологічного стресу у військовій освіті є надзвичайно важливою для збереження боєздатності та психічного здоров'я військовослужбовців в майбутньому. Сучасна військова освіта, в контексті реалізації нової Доктрини лідерства, має бути орієнтована на поглиблену психологічну підготовку воїнів. Широке використання різноманітних активних методів навчання має включати в себе найбільш ефективні заходи, спрямовані на підготовку до стресових ситуацій, навчання технікам саморегуляції та надання підтримки під час та після їх виникнення. На нашу думку особливо ефективними та легкими у застосуванні є такі методи, як: аутотренінг, психо-фізичне тренування та навіювання. Ефективність медитації, релаксації, афірмації та відуалізації обумовлюється особливостями роботи людської свідомості та підсвідомості. Оздоровчі навіювання, це потужний інструмент впливу на фізичний та психологічний стан людини. Позитивні мовні формули можуть бути втілені у прозовій чи віршованій формі та мають різні назви. Ефективність позитивних навіювань значно підсилюється завдяки віршованій формі, яка дозволяє легко запам'ятовувати та повторювати нові позитивні мовні формули. Робота із позитивними віршами-навіюваннями передбачає: читання, запам'ятовування, повторення, переписування, малювання та візуалізацію.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Наугольник Л. Б. Психологія стресу: курс лекцій. Львів : Ліга-Прес, 2013. 130 с.
2. Валуйко О. М., Гошкодера О. В. Управління професійним стресом керівників органів внутрішніх справ: навч. посібник. Київ : Видавничий дім «Скіф», КНТ, 2008 106 с.
3. Гаврілець І.Г. Психофізіологія людини в екстремальних ситуаціях : Навч. посібн. К. : ЗАТ «Віпол», 2006. 188 с.
4. Criellard L., Nicolaou M., Sawayer A., Quax R., Stronks K. Understanding the impact of exposure to adverse socioeconomic conditions on chronic stress from a complexity science perspective. BMC Med (2021). 19(1).

REFERENCES

1. Naugolnuk, L. B. (2013). Psihologiya stresu [Psychology of stress]. Lviv: Liga-Pres. 130 p. [in Ukrainian].
2. Valuiko, O. M., Goshkoder, O. B. (2008). Upravlinna profesiinum stresom kerivnukiv organiv vnutrishnih sprav [Managing professional stress for heads of internal affairs bodies]. Kuiv: Skif. 106 p. [in Ukrainian].
3. Gavrilec, I. G. (2006). Psihofiziologia ludunu v extremalnuh situaciiah. [Human psychophysiology in extreme situations]. Kuiv: Vipol. 188 p. [in Ukrainian].

4. Criellard, L., Nicolaou, M., Sawayer, A., Quax, R., Stronks, K. (2021). Understanding the impact of exposure to adverse socioeconomic conditions on chronic stress from a complexity science perspective. BMC Med. 19(1).

Kadievskia Irina Arkadiivna

Doctor of Philosophy,
Professor at the Department of Humanitarian and Socio-Economic Disciplines
Military Academy (Odessa)
Fontanska Rd., 10, Odesa, Ukraine
orcid.org/0000-0002-3134-8574

Ostapchuk Taras Stepanovych

Candidate of Pedagogical Sciences, Colonel,
Head of the Humanitarian and Socio-Economic Department Discipline
Military Academy (Odessa)
Fontanska Rd., 10, Odesa, Ukraine
orcid.org/0000-0001-7461-5508

PREVENTION AND MANAGEMENT OF PSYCHOLOGICAL STRESS IN MILITARY EDUCATION (SOCIO-PHILOSOPHICAL ASPECT)

Relevance of the problem. *The study of prevention and management of psychological stress in military education is one of the most important sections of stress psychology. The development of the ability to fight and effectively overcome psychological stress already during training in military education institutions is of particular importance in the current conditions of the insidious Russian-Ukrainian war.*

The purpose of the article is a socio-philosophical analysis of the prevention and management of psychological stress in military education.

To achieve this goal, the following **methods** were used: the method of critical analysis of scientific literature on the specified issues, dialectical, inductive, deductive, as well as the method of systemic analysis.

Research results. Negative thinking plays a key role in the development of psychological stress, as well as the pessimistic, tragic and depressive dark worldview associated with it.

In overcoming psychological stress in general, two main directions can be distinguished: preventive and therapeutic. The preventive approach is aimed at strengthening the body's defenses, changing the attitude towards psycho-traumatic situations and developing positive thinking. The therapeutic approach aims to neutralize existing stress by targeted influence on its physical and emotional manifestations. There are no clear boundaries between these approaches. Effective prevention of psychological stress in military personnel during training involves a comprehensive approach, which includes both individual and group measures aimed at strengthening psychological resilience and adaptation to combat conditions. In our opinion, such methods as: auto-training, psycho-physical training and suggestion are particularly effective and easy to apply. The effectiveness of meditation, relaxation, affirmation and visualization is determined by the peculiarities of the work of the human consciousness and subconscious. Health-improving suggestions are a powerful tool for influencing a person's physical and psychological state. Positive language formulas are able to gradually change negative psychological attitudes to positive ones. The effectiveness of positive suggestions is significantly enhanced by the poetic form, which makes it easy to remember and repeat new positive language formulas. Working with positive poetry-suggestions involves: reading, memorizing, repeating, rewriting, drawing and visualization.

Key words: psychological stress, self-regulation, coping strategies, meditation, relaxation, suggestions, affirmations, visualization.

Дата надходження статті: 15.11.2025

Дата прийняття статті: 04.12.2025

Опубліковано: 29.12.2025

УДК 32:316.3:322:2-78
DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2025.4.8>

Кобетяк Андрій Романович
доктор політичних наук, доцент,
професор кафедри філософії та політології
Житомирського державного університету імені Івана Франка
вул. Велика Бердичівська, 40, Житомир, Україна
orcid.org/0000-0001-6899-0571

ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ КОГНІТИВНОЇ ЕКСПАНСІЇ УКРАЇНСЬКОГО СОЦІУМУ В УМОВАХ ІНТЕНСИВНОГО РОЗВИТКУ КІБЕРПРОСТОРУ

У статті здійснюється філософсько-аналітичний розгляд феномену когнітивної експансії як специфічної форми гібридного впливу на соціум у сучасних умовах інтенсивного розвитку кіберпростору. Когнітивне протиборство осмислюється не лише як допоміжний інструмент інформаційної війни, а як принципово новий вимір сучасних і майбутніх конфліктів, спрямований на глибинну трансформацію світогляду, ціннісних орієнтацій і поведінкових моделей людини та соціальних спільнот.

Актуальність дослідження зумовлена зростанням ролі некінетичних форм впливу в умовах глобальної політичної конкуренції між державами, а також посиленням онтологічної й епістемологічної вразливості суспільств у цифровому середовищі. Особливу увагу приділено політико-філософському значенню когнітивної експансії як засобу конструювання вигідної для сторони-ініціатора картини світу та нормативних уявлень про соціальну реальність.

Метою дослідження є виявлення сутнісних характеристик когнітивної експансії, аналіз її механізмів і сфер реалізації, а також осмислення особливостей її функціонування в умовах гібридного протиборства та глобальних кризових процесів.

Методологічну основу дослідження становлять філософсько-аналітичний, системний, структурно-функціональний і міждисциплінарний підходи, що дозволяють розглядати когнітивну експансію як складне, багатовимірне явище, реалізація якого відбувається через узгоджені дії у сферах освіти, науки, культури та масових комунікацій із використанням ментальних, образних і мовних форм впливу на свідомість.

У **результатах дослідження** обґрунтовується, що в сучасних умовах гібридна когнітивна експансія активно реалізується через соціальні мережі, блогосферу, медіапродукцію, масову культуру та рекламу, а також шляхом трансформації наукових теорій і освітніх програм з метою тривалої зміни переконань, інтерпретацій і способів мислення населення. Уперше когнітивну експансію розглянуто як гібридне явище в часовому вимірі, що поєднує ситуативні й стратегічні модуси впливу.

Окрему увагу приділено аналізу пандемії COVID-19 як своєрідного «екзистенційного каталізатора», що суттєво змінив характер соціальної взаємодії та перевів значну частину людського досвіду в цифрову площину. Доведено, що масове впровадження дистанційних форматів навчання й розвитку посилило як ненавмисні, так і цілеспрямовані когнітивні впливи. Показано, що електронне навчання є ефективним переважно в межах змішаних освітніх моделей, тоді як в умовах пандемії цифрові платформи стали домінуючим джерелом знань і потужним каналом когнітивного впливу.

У висновках наголошується, що гібридна когнітивна експансія є не лише проблемою безпеки, а й філософським викликом, пов'язаним зі збереженням автономії мислення, ідентичності та смислової цілісності соціуму. Запропоновано напрями подальших досліджень когнітивної експансії в різних сферах суспільного життя з акцентом на систему освіти як стратегічно важливий простір формування когнітивної стійкості в умовах інтенсивного розвитку інформаційних технологій та загострення боротьби за контроль над інформаційним простором.

Ключові слова: гібридна експансія, філософія буття, смислові наративи; кіберкультура; соціальна стійкість, політичний тиск, освітній процес, соціум, кіберпростір, інформаційно-психологічний вплив, ідентичність.

Вступ. Останні десять років позначені посиленням геополітичної нестабільності та глибокими зрушеннями у характері глобалізаційних процесів. Зміцнення позицій держав і транснаціональних корпорацій значною мірою детерміноване інтенсивним розвитком кіберпростору та інтернет-технологій, які перетворилися на базовий інструмент міжнародної комунікації, політичного суперництва й реалізації стратегічного впливу. Провідні держави дедалі активніше залучають цифрові ресурси для регулювання глобальних процесів і впливу на країни «третього світу», застосовуючи поєднання інформаційних, комунікативних і психологічних механізмів. Сукупність таких дій формує системну модель когнітивного тиску, спрямовану на зміну суспільної свідомості, корекцію політичних орієнтацій населення та розширення сфер впливу без прямого використання військової сили.

В умовах, коли відкриті воєнні зіткнення зазнають жорсткої міжнародної критики, суттєво зростає значення гібридних форм протидії, що охоплюють інформаційно-психологічні технології впливу. Когнітивне протистояння постає як боротьба за домінування над суспільною свідомістю та переорієнтацію світоглядних і політичних установок населення, фактично утворюючи «новий простір» конфліктів четвертого покоління. Сформувавшись у добу «холодної війни», цей різновид протидії відображає посилення ролі некінетичних інструментів – інформаційних, економічних, політичних і психологічних операцій – на тлі зниження результативності класичних військових засобів і загострення конкурентної боротьби в цифровому середовищі.

Кіберпростір у сучасних умовах активно залучається до реалізації політичних та ідеологічних стратегій, а зростаюча міжнародна поляризація ускладнює функціонування багатосторонніх механізмів безпеки. Гібридні загрози поєднують масштабні дезінформаційні кампанії з кібератаками на критично важливу інфраструктуру, економічні процеси та демократичні інститути, що призводить до витоків даних, ерозії довіри й ослаблення соціальної та політичної консолідації. У цьому контексті гібридна війна постає як перманентний високотехнологічний конфлікт змінної інтенсивності, у межах якого комплекс політичних, економічних, дипломатичних, інформаційних, психологічних, військових і кібернетичних заходів спрямований на системну дестабілізацію держави-мішені, модифікацію її політичного ландшафту та досягнення стратегічних цілей сторони-агресора.

Аналіз праць і публікацій. У сучасному науковому дискурсі феномен когнітивної експансії розглядається переважно в контексті гібридних загроз, інформаційних воєн і трансформацій суспільної свідомості під впливом цифрових технологій. Вагомий внесок у дослідження природи когнітивного протидії здійснили П. Корніш, В. Савчук [10] А. Бозкарт, які наголошують, що цілеспрямований вплив на ментальні процеси виступає ключовим інструментом реалізації стратегічних інтересів державних і недержавних акторів. Значущими є також напрацювання Г. Почепцова [8; 9], який акцентує на стратегічному характері когнітивних впливів та їх здатності руйнувати суспільну єдність шляхом застосування некінетичних методів.

Українські та зарубіжні дослідники підкреслюють, що стрімкий розвиток кіберпростору істотно розширив можливості для здійснення гібридної когнітивної експансії, що засвідчують праці Ю. Даника [2], Т. Пода [7], В. Слюсара [15] та інших. Значний науковий інтерес викликають дослідження впливу пандемії COVID-19 на інформаційно-комунікативні процеси, у яких, зокрема, Б. Шумилович звертає увагу на зміну глобального геополітичного балансу та інтенсифікацію конкурентної боротьби в кіберпросторі. У сфері освіти проблеми трансформації когнітивних впливів аналізуються у працях Г. Кременя, В. Бикова [4], О. Комісарова, Г. Кеннана, де окреслюються ризики несистемного дистанційного навчання й поширення дезінформаційного контенту. Загалом огляд наукових джерел свідчить, що, попри зростання інтересу до проблематики когнітивної експансії, питання її реалізації в українському соціумі в умовах інтенсивного розвитку кіберпростору залишаються недостатньо комплексно дослідженими, що актуалізує необхідність подальших наукових пошуків.

Метою статті є комплексне наукове осмислення змістових, структурних і стратегічних параметрів гібридної когнітивної експансії як одного з ключових інструментів реалізації інтересів провідних геополітичних і недержавних акторів у глобалізованому інформаційному середовищі. У центрі дослідження перебувають особливості прояву цієї експансії в українському соціумі за умов інтенсивного розвитку кіберпростору, що зумовлює появу нових механізмів впливу на суспільну свідомість і соціально-політичну поведінку громадян.

Ключовим завданням дослідження є аналіз спектра потенційних ризиків і загроз, пов'язаних з інформаційно-психологічним і кібернетичним тиском на українське суспільство, зокрема в контексті наслідків глобальної пандемії COVID-19, яка спричинила масовий перехід молоді до дистанційних форматів навчання та цифрових видів діяльності. Особливу увагу приділено виявленню вразливостей, що можуть бути використані зовнішніми акторами для посилення когнітивного впливу та підриву інформаційної й кібернетичної безпеки держави.

Методологічну основу дослідження становить сукупність загальнонаукових і спеціальних методів, зокрема системний і структурно-функціональний аналіз, синтез, порівняння та узагальнення. Значну аналітичну роль відіграв контент-аналіз у поєднанні з принципом історизму, що дало змогу простежити динаміку відповідних процесів у часовому вимірі. У межах політологічного підходу важливе місце посів біхевіористичний метод, орієнтований на вивчення моделей поведінки індивідів і специфіки їх соціальної взаємодії [3, с. 88]. Додатковим інструментом виступила теорія раціонального вибору, заснована на методологічному індивідуалізмі та спрямована на виявлення причинно-наслідкових механізмів прийняття рішень. Саме раціоналістичний підхід, а не суб'єктивні уподобання окремих посадовців чи політичних груп, має слугувати методологічним підґрунтям формування ефективної моделі протидії когнітивній експансії. У роботі здійснено комплексний аналіз класичних і новітніх публікацій, а також прикладних аспектів реалізації принципів нової теорії електронного навчання й практичного досвіду її масового впровадження під час пандемії.

Результати дослідження. Аналіз деструктивних когнітивних практик і феномену гібридної когнітивної експансії безпосередньо пов'язаний із фундаментальними процесами продукування, інтерпретації, трансформації та інтеріоризації знання в межах керованої комунікації. Йдеться не лише про технічний обіг інформації, а про глибинні механізми формування смислів, у межах яких знання набуває нормативного, ціннісного та світоглядного статусу. Ці процеси реалізуються на різних рівнях – від стратегічного до тактичного, від загальносуспільного до адресного – і спрямовані як на соціум у цілому, так і на його окремі сегменти та цільові аудиторії. У цьому контексті застосовується комплекс лінгвістичних, символічно-образних, латентних медіаефектів, а також ментальних і когнітивних механізмів, що функціонують у багатовимірному просторі кіберсоціальної взаємодії, де межі між реальністю та її інтерпретацією дедалі більше розмиваються [10, с. 18].

Когнітивний вплив у сучасних умовах доцільно трактувати як онтологічну основу експансіоністських стратегій, спрямованих на переосмислення самої реальності в свідомості індивіда та колективу. Оскільки будь-яка людська комунікація є формою символічного обміну, класичну тезу Д. Белла «хто володіє інформацією, той володіє світом» доцільно розширити до твердження: «хто контролює комунікацію, той конструє світ». Комунікативні процеси можуть переслідувати широкий спектр цілей – від утилітарних до екзистенційних, від суто соціальних до стратегічних, від ситуативних до цивілізаційних. У цьому вимірі проблема когнітивної експансії постає як аналіз механізмів породження, поширення та інтеріоризації знання в межах соціальної взаємодії на різних рівнях, включно з релігійним, де смисли набувають трансцендентного значення. Особливу увагу в цьому контексті привертають процеси управління комунікацією та формування стратегічних моделей двостороннього дискурсу [12, р. 20].

У межах дослідження вперше концептуалізовано цілісну систему взаємопов'язаних елементів «мета – спостереження – орієнтування – планування – дія – процес – координація – результат – оцінка – корегування процесу (за необхідності)» [4, с. 8], що дозволяє осмислити гібридну когнітивну експансію як динамічний процес у часовому вимірі. Це дало змогу виокремити

короткострокову, середньострокову та довгострокову складові когнітивного впливу, кожна з яких характеризується власними завданнями й методами реалізації. Короткотривалі впливи, зазвичай пов'язані з конкретними подіями чи публічними актами (зокрема політичними), є відносно локальними й піддаються нейтралізації. Водночас найбільшу загрозу становлять довготривалі когнітивні впливи, спрямовані на поступову трансформацію світоглядних установок і ціннісних орієнтацій, коли зміна смислів відбувається непомітно для самого суб'єкта. Саме системна й тривала гібридна когнітивна експансія постає як найбільш небезпечна форма впливу, оскільки зачіпає засадничі підвалини ідентичності.

Реалізація когнітивної експансії неможлива без продукування відповідних наративів і смислових меседжів, що апелюють до історичної пам'яті, культури, релігії, мови, науки, освіти та суміжних сфер духовного життя. Саме ці сфери виступають ключовими каналами здійснення гібридної когнітивної експансії, яка може реалізовуватися як приховано, так і відкрито, з різною інтенсивністю та швидкістю. Результати таких впливів зазвичай мають відкладений характер і проявляються після певного латентного періоду. Виходячи з цього, різні рівні комунікації між дискурсантами слід розглядати як соціально детерміновані простори смислотворення, що передбачають різні типи й ступені когнітивного впливу. При цьому будь-який когнітивний вплив містить імпліцитне прагнення до регуляції, контролю та маніпуляції свідомістю індивідів, соціальних груп або суспільства загалом, що особливо виразно виявляється у політичній сфері [11, р. 18]. Як зауважував С. Хантингтон, когнітивне протистояння проявляється вже на цивілізаційному рівні, коли одна система смислів і цінностей прагне домінувати над іншою.

Контроль свідомості через управління комунікацією передбачає залучення комплексу когнітивних, лінгвістичних і соціальних параметрів та має чітко виражену експансивну природу. Саме через когнітивну сферу відбувається трансформація сприйняття реальності відповідно до інтересів суб'єкта впливу, а управління таким дискурсом ґрунтується на складних ментальних процесах, що регулюються когнітивними структурами з використанням специфічних типів знання й стратегій [15, р. 75].

Принциповим висновком є твердження, що когнітивна експансія не є спонтанним або саморегульованим явищем. Вона має керований, цілеспрямований характер і базується на глибокому розумінні ментального простору конкретних цільових аудиторій, соціальних груп або суспільства загалом. Кожен її елемент передбачає наявність замовника, розробника й організатора, що свідчить про її інструментальний і водночас світоглядний характер.

Ще в повоєнний період В. Черчилль усвідомив обмеженість прямої військової експансії та звернув увагу на потенціал мовної й комунікативної експансії як засобу довготривалого впливу. З розвитком Інтернету ці ідеї набули практичного втілення. У цьому контексті показовим є і так званий «План Даллеса», який, незалежно від дискусій щодо його автентичності, відображає низку принципів і механізмів ідеологічного впливу, що отримують нове прочитання в умовах стрімкого розвитку кіберінформаційних технологій [13, р. 113].

Особливу роль у здійсненні когнітивної експансії відіграють інформаційні, психологічні та кібернетичні впливи, які є найбільш ефективними для маніпуляції свідомістю. У цьому процесі ключове значення набувають електронні медіа та перенесення значної частини комунікації в кіберпростір, що створює сприятливі умови для вдосконалення технологій маніпулювання масовою свідомістю.

Стратегічно важливими є інформаційні, психологічні та кібероперації, які реалізуються в межах стратегічних комунікацій і спрямовані як на безпосередніх учасників конфлікту, так і на населення держав та міжнародну спільноту [15, р. 80]. Значну роль у цьому відіграють психологічні операції (PsyOp), орієнтовані на цільові аудиторії (target audiences – TAs), з метою впливу на їхні емоції, мотивацію, мислення та поведінкові установки [9, с. 201].

До інформаційних практик також належить нав'язування хибних наукових, економічних, соціальних і політичних концепцій, які ефективно поширюються через освітні та наукові інституції, громадські організації, соціальні мережі та блогосферу. Як слушно зауважує Т. Пода,

дисбаланс між позитивними й негативними повідомленнями, а також надмірна емоціалізація публічних дискусій сприяють формуванню міфологізованої свідомості, похідної від інтересів окремих соціальних груп [1, с. 16].

Пандемія COVID-19 суттєво трансформувала характер гібридних протистоянь, посиливши залежність суспільств від цифрових технологій і водночас загостривши їхні когнітивні вразливості [11, р. 22]. Особливо відчутним цей вплив виявився у сфері освіти, яка набула статусу стратегічно важливого елементу національної безпеки. Масовий перехід до дистанційного навчання актуалізував проблеми якості освіти, психологічного навантаження та зростання залежності від цифрових платформ [8, с. 202].

У цьому контексті обґрунтовано необхідність формування системної підготовки з питань когнітивної безпеки в межах загальної кібербезпеки на всіх рівнях освіти – від дошкільної до вищої – з урахуванням специфіки кожного освітнього етапу [7, с. 118].

Висновки. Проведене дослідження засвідчує, що в умовах інтенсивного розвитку кіберпростору когнітивна експансія перетворилася на один із ключових інструментів геополітичного впливу на Україну. Системні інформаційно-психологічні операції зовнішніх акторів дедалі частіше спрямовані не лише на ситуативну дестабілізацію, а й на довготривалу трансформацію світоглядних засад, підрив національної єдності та зниження стійкості держави до гібридних загроз. У цьому сенсі когнітивний простір постає як критичний вимір сучасного політичного протиборства.

Установлено, що маніпулятивні наративи, дезінформаційні вкиди, псевдолегітимаційні механізми та цілеспрямована підміна смислів активно використовуються для конструювання вигідної політичної реальності. Кіберпростір завдяки своїй масштабності та швидкості є головним каналом реалізації таких впливів, а контроль над інтерпретаціями, символами й мовними структурами дедалі частіше визначає успіх політичних стратегій.

Пандемія COVID-19 посилила вразливість українського суспільства до когнітивних атак, насамперед у сфері освіти, яка стала однією з ключових мішеней гібридних впливів. Зростання ролі неконтрольованих інформаційних джерел і зниження довіри до традиційних інституцій створюють додаткові ризики внутрішньої дестабілізації.

Отже, когнітивна експансія щодо України має системний характер і є складовою сучасного геополітичного протистояння. Її нейтралізація потребує комплексної державної політики, що поєднає розвиток стратегічних комунікацій, посилення кібербезпеки, формування національної моделі інформаційної та когнітивної стійкості, а також інтеграцію проблематики когнітивної безпеки на всіх рівнях освіти. Подальші дослідження мають бути спрямовані на розробку практичних механізмів захисту когнітивного простору як ключової арени боротьби за політичну суб'єктність, національну ідентичність і майбутнє української державності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Горбулін В. Україна і Росія: дев'ятий вал чи Велика Китайська стіна. Київ: НІСД, 2015. 64 с.
2. Даник Ю., Андрейчук В. Теоретико-прикладні аспекти та особливості справляння когнітивних впливів на соціум у кіберпросторі та реагування на них. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. Серія : Державне управління*. 2021. № 2. С. 27–38.
3. Кобетяк А. Політичні детермінанти конституювання Помісної православної церкви. Дис. д-ра політ. Наук. Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2023. 465 с.
4. Кремень В., Биков В. Інноваційні завдання сучасного етапу інформатизації освіти. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*: Зб. наук. праць. Випуск 37. Київ-Вінниця: ТОВ «Планер», 2019. С. 3–15.
5. Курпатов А. Може, який потрібний всім. Київ : Капітал, 2020. 440 с.
6. Манойло А. Інформаційно-психологічна війна: монографія. Київ, 2019. 368 с.
7. Пода Т. А. Інтернет-меми як феномен інформаційного суспільства. *Вісник НАУ. Серія: Філософія. Культурологія*. 2017. № 1. 2025. С. 117–120.

8. Почепцов Г. Когнітивні війни в соцмедіа, масовій культурі й масових комунікаціях. Київ : Фоліо, 2019. 314 с.
9. Почепцов Г. Сенси і війни: Україна і Росія в інформаційно-психологічному протистоянні : монографія. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2016. 316 с.
10. Савчук В. А. Когнітивна війна (концептуалізація). Регіональні студії. 2023. С. 17–23.
11. Brantly A. Risk and uncertainty can be analyzed in cyberspace. *Journal of Cybersecurity*. Volume 7, Issue 1. 2021. P. 13–21.
12. Cornish P. Cyber Security and Politically, Socially and Religiously Motivated Cyber Attacks. Brussels: European Parliament, 2014. 34 p.
13. Kuzio T. Russian Nationalism and the Russian-Ukrainian War: Autocracy-Orthodoxy-Nationality. Routledge, 2022. 225 p.
14. Lyddel-Hart B. Strategy of indirect actions. *Neoclassic*, ACT, 2023. P. 460– 461.
15. Sokolovskyi O., Slyusar V., Hordiichuk O. The Experience of Religious Organizations in the Formation and Development of the Chaplaincy Movement in Ukraine. *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*. 2024. № 44 (3). P. 74–92.

REFERENCES

1. Gorbunin, V. (2015). *Ukrayina i Rosiya: dev'yatyy val chy Velyka Kytays'ka stina*. [Ukraine and Russia: the Ninth Wall or the Great Wall of China]. Kyiv: NISD. 64 p. [in Ukrainian].
2. Danyk, Yu., & Andreychuk, V. (2021). Teoretyko-prykladni aspekty ta osoblyvosti spravlyannya kohnityvnykh vplyviv na sotsium u kiberprostorі ta reahuvannya na nykh [Theoretical and applied aspects and features of cognitive influences on society in cyberspace and responding to them]. *Bulletin of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine*. No. 2. Pp. 27–38. [in Ukrainian].
3. Kobetiak, A. (2023). Politychni determinanty konstytuyuvannya Pomisnoyi pravoslavnoyi tserkvy [Political determinants of the constitution of the Local Orthodox Church]. Dissertation of Dr. Pol. Sciences. Lutsk. 464 p. [in Ukrainian].
4. Kremen, V., Bykov, V. (2019). Innovatsiyni zavdannya suchasnoho etapu informatyzatsiyi osvity. Suchasni informatsiyni tekhnolohiyi ta innovatsiyni metodyky u pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiya, teoriya, dosvid, problemy [Innovative tasks of the modern stage of informatization of education]. Issue 37. Kyiv-Vinnytsia: LLC «Planer» P. 3–15. [in Ukrainian].
5. Kurpatov, A. (2020). Mozhe, yakyy potribnyy vsim [Maybe, which everyone needs]. Kyiv: Capital. 440 p. [in Ukrainian].
6. Manoilo, A. (2019). Inyormatsiyno-psykholohichna viyna: monohrafiya [Information and Psychological War]. Kyiv. 368 p. [in Ukrainian].
7. Poda, T. A. (2017). Internet-memy yak fenomen informatsiynoho suspil'stva [Internet memes as a phenomenon of the information society]. *Bulletin of the National Academy of Sciences. Series: Philosophy. Cultural studies*. No. 1/25. P. 117–120. [in Ukrainian].
8. Pocheptsov, G. (2019). Kohnityvni viyny v sotsmedia, masoviy kul'turi y masovyykh komunikatsiyakh [Cognitive wars in social media, mass culture and mass communications]. Kyiv. 314 p. [in Ukrainian].
9. Potseptsov, G. (2016). Smysly i viyny: Ukrayina i Rosiya v informatsiyno-psykholohichnomu protystoyanni : monohrafiya [Meanings and Wars: Ukraine and Russia in Informational and Psychological Confrontation: Monograph]. Kyiv: Publishing House «Kyiv-Mohyla Academy». 316 p. [in Ukrainian].
10. Savchuk, V. A. (2023). Kohnityvna viyna (kontseptualizatsiya) [Cognitive War (Conceptualization)]. *Regional Studies*. 2023. P. 17–23. [in Ukrainian].
11. Brantly, A. (2021). Risk and uncertainty can be analyzed in cyberspace. *Journal of Cybersecurity*. Volume 7, Issue 1. P. 13–21.
12. Cornish, P. (2014). Cyber Security and Politically, Socially and Religiously Motivated Cyber Attacks. Brussels: European Parliament. 34 p.
13. Kuzio, T. (2022). Russian Nationalism and the Russian-Ukrainian War: Autocracy-Orthodoxy-Nationality. Routledge, 2022. 225 p.
14. Lyddel-Hart, B. (2023). Strategy of indirect actions. *Neoclassic*, ACT P. 460– 461.
15. Sokolovskyi, O., Slyusar, V., Hordiichuk, O. (2024). The Experience of Religious Organizations in the Formation and Development of the Chaplaincy Movement in Ukraine. *OPREE*. № 44 (3). P. 74–92.

Kobetiak Andrii Romanovych

Doctor of Political Sciences, Associate Professor
Professor at the Department of Philosophy and Political Science
Zhytomyr Ivan Franko State University
40 Velyka Berdychivska str., Zhytomyr, Ukraine
orcid.org/0000-0001-6899-0571

PHILOSOPHICAL REFLECTION ON THE COGNITIVE EXPANSION OF UKRAINIAN SOCIETY UNDER CONDITIONS OF INTENSIVE CYBERSPACE DEVELOPMENT

The article provides a philosophical and analytical examination of the phenomenon of cognitive expansion as a specific form of hybrid influence on society under contemporary conditions of the intensive development of cyberspace. Cognitive confrontation is conceptualized not merely as an auxiliary instrument of information warfare, but as a fundamentally new dimension of present and future conflicts aimed at the profound transformation of worldviews, value orientations, and behavioral patterns of individuals and social communities.

*The **relevance** of the study is determined by the growing role of non-kinetic forms of influence in the context of global political competition among states, as well as by the increasing ontological and epistemological vulnerability of societies within the digital environment. Particular attention is devoted to the political-philosophical significance of cognitive expansion as a means of constructing a worldview and normative representations of social reality that are advantageous to the initiating actor.*

*The **purpose** of the research is to identify the essential characteristics of cognitive expansion, to analyze its mechanisms and spheres of implementation, and to conceptualize the specific features of its functioning under conditions of hybrid confrontation and global crisis processes.*

*The **methodological** framework of the study is based on philosophical-analytical, systemic, structural-functional, and interdisciplinary approaches, which make it possible to consider cognitive expansion as a complex, multidimensional phenomenon whose realization occurs through coordinated actions in the spheres of education, science, culture, and mass communication, employing mental, symbolic, and linguistic forms of influence on consciousness.*

*The **research findings** substantiate that under contemporary conditions, hybrid cognitive expansion is actively implemented through social networks, the blogosphere, media production, mass culture, and advertising, as well as through the transformation of scientific theories and educational programs aimed at the long-term modification of beliefs, interpretations, and modes of thinking of the population. For the first time, cognitive expansion is conceptualized as a hybrid phenomenon in the temporal dimension, combining situational and strategic modes of influence.*

Particular attention is devoted to the analysis of the COVID-19 pandemic as a specific «existential catalyst» that significantly altered the nature of social interaction and transferred a substantial part of human experience into the digital realm. It is shown that e-learning is effective primarily within blended educational models, whereas under pandemic conditions digital platforms became the dominant source of knowledge and a powerful channel of cognitive influence.

The conclusions emphasize that hybrid cognitive expansion constitutes not only a security issue but also a philosophical challenge related to the preservation of the autonomy of thought, identity, and the semantic integrity of society. Directions for further research on cognitive expansion in various spheres of social life are proposed, with particular emphasis on the education system as a strategically important space for the formation of cognitive resilience under conditions of rapid development of information technologies and the intensification of the struggle for control over the information space.

Key words: hybrid expansion, philosophy of being, meaning-making narratives, cyberculture, social resilience, political pressure, educational process, society, cyberspace, information and psychological influence, identity.

Дата надходження статті: 19.11.2025

Дата прийняття статті: 08.12.2025

Опубліковано: 29.12.2025

УДК 130.2:316.7:005

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2025.4.9>**Матяш Сергій Вікторович**

кандидат філософських наук,

доцент кафедри сценічного мистецтва і культури

Київського національного університету технологій та дизайну

вул. Мала Шияновська, 2, Київ, Україна

orcid.org/0000-0001-5848-1757

ПРОДЮСЕРСЬКИЙ МЕНЕДЖМЕНТ В СУЧАСНИХ КРЕАТИВНИХ ІНДУСТРИЯХ: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

Актуальність дослідження полягає в трансформації сучасних креативних індустрій, які функціонують в умовах цифрової трансформації, мережевого суспільства та зростаючої соціокультурної невизначеності, що зумовлює переосмислення управлінських практик у сфері культурного виробництва. Продюсерський менеджмент зазвичай інтерпретується у прикладному економіко-менеджерському ключі, що не враховує його соціокультурної, ціннісної та світоглядної складності. У цьому контексті актуальним є соціально-філософський аналіз продюсерства як особливої форми практичної діяльності, пов'язаної з виробництвом смислів, організацією публічного простору та соціальною відповідальністю.

Мета дослідження – соціально-філософська концептуалізація продюсерського менеджменту як багатовимірного феномена сучасних креативних індустрій, що поєднує онтологічні, епистемологічні та аксіологічні виміри.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження становить соціально-філософський підхід із залученням методів філософської рефлексії, аналізу соціальних практик та герменевтичної інтерпретації. У роботі використано концепти соціальної онтології, практичної філософії та філософії культури.

Результати дослідження. Показано, що продюсерський менеджмент доцільно розглядати не лише як інструмент управління творчими проектами, а як форму соціокультурної практики та практичної раціональності (*phronesis*). Обґрунтовано роль продюсера як суб'єкта соціального конструювання культурної реальності, медіатора між творчістю, економікою та публічним простором. Виявлено аксіологічну напруженість продюсерської діяльності між комерційною доцільністю та культурною значущістю, а також її етичну відповідальність за соціальні наслідки культурного виробництва.

Ключові слова: креативні індустрії, продюсерський менеджмент, соціальна філософія, філософія культури, практична раціональність, цінності.

Вступ. Сучасні креативні індустрії дедалі виразніше постають як один із ключових чинників трансформації соціокультурного простору. Вони охоплюють широкий спектр діяльності – від театру, кіно, музики та фешн-індустрії до івент-менеджменту, цифрових медіа та креативного підприємництва, – формуючи нові моделі культурного виробництва, соціальної комунікації та символічного обміну. У цих умовах культура перестає бути виключно сферою естетичного самовираження, дедалі більше інтегруючись у соціальні, економічні та комунікативні процеси.

Відповідно змінюється і характер управлінських практик у сфері культури. Управління творчими процесами більше не може ґрунтуватися лише на адміністративних або економічних моделях, оскільки креативні індустрії функціонують у середовищі постійної невизначеності, множинності акторів і ціннісних конфліктів. У цьому контексті продюсерський менеджмент набуває особливого значення як форма організації творчої діяльності, що поєднує координацію ресурсів, роботу зі смислами та взаємодію з публічним простором.

Продюсер у сучасних креативних індустріях виступає посередником між художнім задумом і соціальним запитом, між творчою автономією та ринковими механізмами, між культурною інновацією та соціальною легітимацією. Саме тому продюсерська діяльність не може бути адекватно осмислена виключно в межах прикладного менеджменту або економіки культури. Вона потребує філософського аналізу як особлива форма соціокультурної практики, у межах якої здійснюється виробництво смислів, цінностей і форм соціальної взаємодії.

Мета статті – полягає в тому, що продюсерський менеджмент у більшості наукових і прикладних праць редукується до сукупності управлінських технологій, спрямованих на забезпечення ефективності, оптимізації ресурсів і досягнення економічно вимірюваного результату. У межах такого підходу продюсер постає передусім як менеджер або адміністратор, а його діяльність – як технічний супровід творчого процесу.

Подібна редукція не враховує реальної складності продюсерської діяльності в креативних індустріях. Через відбір проектів, формування концепцій, визначення форматів і способів презентації культурних продуктів продюсер безпосередньо впливає на структуру публічного простору, процеси символічного виробництва та механізми соціальної легітимації культурних смислів. У цьому сенсі продюсерський менеджмент виходить за межі інструментального управління і набуває рис соціально значущої практики.

Відсутність розгорнутої соціально-філософської концептуалізації продюсерського менеджменту зумовлює теоретичну лакуну, особливо відчутну в межах спеціальності 033 «Філософія». Заповнення цієї лакуни передбачає аналіз продюсерського менеджменту як форми практичної раціональності, соціального конструювання реальності та ціннісно навантаженої діяльності [2].

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження становить соціально-філософський підхід із залученням методів філософської рефлексії, аналізу соціальних практик та герменевтичної інтерпретації. У роботі використано концепти соціальної онтології, практичної філософії та філософії культури.

Результати дослідження. У сучасному науковому дискурсі проблематика креативних індустрій активно розробляється в межах соціальної філософії, філософії культури, соціології мистецтва та економіки культури. Досліджуються процеси символічного виробництва, культурної комунікації, трансформації публічного простору та соціальних практик. Водночас продюсерський менеджмент рідко постає як самостійний об'єкт філософського аналізу. Саме тому методологічну основу підходу до визначення наукового місця сучасного продюсування становить соціально-філософський підхід, що поєднує елементи філософії культури, соціальної онтології та практичної філософії. Застосовуються методи філософської рефлексії, аналізу соціальних практик і герменевтичної інтерпретації, що дозволяє розглядати продюсерський менеджмент як форму соціокультурної діяльності.

В онтологічному вимірі продюсерський менеджмент постає як специфічна форма організації буття креативного проекту в соціальному просторі культури. На відміну від матеріального виробництва, де результат діяльності має чітко окреслений предметний характер, у креативних індустріях об'єктом продюсерської діяльності є процеси символічного виробництва, що існують у формі проектів, подій і комунікативних практик.

Певний соціокультурний проект у цьому контексті слід розглядати як процесуальну форму буття, яка поєднує потенційність ідеї, етапи її реалізації та соціальний ефект. Продюсер виступає суб'єктом, який не лише координує окремі елементи проекту, а й забезпечує їх онтологічну цілісність, формуючи умови для переходу від можливого до дійсного. Таким чином, продюсерський менеджмент можна інтерпретувати як діяльність, спрямовану на актуалізацію культурних можливостей у конкретному соціальному контексті.

З позицій соціальної філософії продюсерський менеджмент набуває значення практики соціального конструювання реальності. Культурні продукти та події, створювані в межах креативних індустрій, не лише відображають соціальну дійсність, а й активно її формують, задаючи рамки сприйняття, інтерпретації та оцінки. Через продюсерські рішення визначається, які смисли отримують публічну видимість, а які залишаються маргінальними або нереалізованими.

У цьому сенсі продюсер постає агентом, що діє в полі культурного виробництва, впливаючи на структуру символічного простору та механізми культурної легітимації. Продюсерський менеджмент функціонує як форма символічної влади, що реалізується не через примус, а через організацію умов для сприйняття та визнання певних культурних форм. Саме ця онтологічна характеристика дозволяє розглядати продюсерство як соціально значущу практику, а не як технічну управлінську функцію.

Крім того, онтологічна специфіка продюсерського менеджменту полягає в його спрямованості на майбутнє. Продюсер працює з можливими сценаріями розвитку проекту, прогножуючи реакції аудиторії та соціальні наслідки культурного продукту. Таким чином, продюсерство можна інтерпретувати як діяльність, що формує не лише наявну культурну реальність, а й горизонти її параметрів, а й культурні, соціальні та етичні наслідки дії. Саме тому продюсерська діяльність постає як простір практичної рефлексії, у межах якого поєднуються знання, цінності та етичні норми.

Гносеологічна специфіка продюсерського менеджменту, його практична раціональність (*phronesis*) зумовлена особливим типом знання, що формується в межах креативних індустрій і не зводиться до теоретичної раціональності або формалізованих управлінських алгоритмів. Продюсерська діяльність ґрунтується на практичному знанні, яке виникає у процесі безпосередньої дії, взаємодії з конкретним соціокультурним контекстом та постійної рефлексії над результатами власних рішень.

Продюсер оперує множинністю когнітивних режимів, поєднуючи аналітичне мислення, інтуїцію, професійний досвід і здатність до прогнозування. Продюсерське рішення не може бути зведене до стандартної процедури, оскільки кожен креативний проект є унікальним і функціонує в умовах невизначеності, нестабільності та множинності можливих сценаріїв. У цьому сенсі істинність продюсерського знання виявляється не у відповідності теоретичним моделям, а в успішності практичної реалізації проекту та його соціальному резонансі.

З позицій практичної філософії продюсерський менеджмент доцільно осмислювати як форму *phronesis* – практичної мудрості, що передбачає здатність до адекватного судження в конкретній ситуації. Продюсер ухвалює рішення, враховуючи не лише технічні чи економічні параметри, а й культурні, соціальні та етичні наслідки дії. Саме тому продюсерська діяльність постає як простір практичної рефлексії, у межах якого знання, цінності та відповідальність утворюють єдину структуру.

Важливою гносеологічною функцією продюсера є медіація між різними формами знання. Продюсер інтегрує художнє бачення автора, технічну компетентність виконавців, інституційні вимоги та очікування аудиторії в межах єдиного проекту. Така інтеграція не має суто технічного характеру; вона передбачає інтерпретацію, узгодження та переосмислення різних раціональностей, що співіснують у креативних індустріях. У результаті продюсерський менеджмент постає як форма практичного пізнання, у межах якої знання формується разом із дією, а не передусім їй.

Аксіологічний вимір продюсерського менеджменту – цінності, відповідальність, етика культурного виробництва розкривається через аналіз ціннісних підстав продюсерської діяльності та її соціальної значущості. На відміну від технократичних моделей управління, орієнтованих виключно на ефективність і досягнення вимірюваного результату, продюсерська діяльність завжди передбачає ціннісний вибір, що має культурні, соціальні й моральні наслідки.

У сфері креативних індустрій продюсер постійно перебуває в ситуації напруження між різними ціннісними орієнтирами. З одного боку, продюсерський менеджмент підпорядковується логіці ринку, яка вимагає комерційної доцільності, конкурентоспроможності та орієнтації на запит аудиторії. З іншого боку, продюсер відповідає за збереження культурної значущості, художньої якості та смислової цілісності культурного продукту. Це напруження не може бути усунуте технічними засобами управління, оскільки має принципово етичний характер.

Продюсерський менеджмент у цьому контексті постає як практика відповідальності. Продюсер несе відповідальність не лише перед інвесторами або замовниками, а й перед аудиторією та суспільством загалом, оскільки культурні продукти впливають на формування ціннісних

орієнтацій, соціальних уявлень і моделей поведінки. Через продюсерські рішення визначається, які теми, образи та наративи отримують публічну легітимацію, а які залишаються поза межами культурного обігу.

З філософської точки зору продюсерський менеджмент можна інтерпретувати як форму прикладної етики культури. У процесі продюсерської діяльності здійснюється постійна етична рефлексія щодо меж допустимого, співвідношення комерційного інтересу та культурної місії, а також соціальної відповідальності за наслідки культурного виробництва. Таким чином, продюсер постає як агент культурних цінностей, що бере участь у формуванні символічного порядку суспільства.

У соціально-філософському контексті сучасності (мережеве суспільство, соціальні практики, публічний простір) сучасні креативні індустрії функціонують у контексті глибоких соціальних трансформацій, пов'язаних із цифровізацією, глобалізацією та формуванням мережевого суспільства. Ці процеси змінюють не лише технічні умови культурного виробництва, а й сам характер соціальних взаємодій, комунікації та форм колективного досвіду. У таких умовах продюсерський менеджмент набуває нових соціально-філософських характеристик [11].

Продюсер дедалі більше постає не просто як координатор окремих елементів проекту, а як організатор складних комунікативних мереж, у межах яких взаємодіють митці, культурні інституції, медіаплатформи, аудиторії та інші соціальні актори. Продюсерська діяльність у мережевому суспільстві передбачає здатність до гнучкої координації, швидкого ухвалення рішень і адаптації до мінливих соціальних умов. Таким чином, продюсерський менеджмент функціонує як форма соціальної інтеграції, що поєднує різні рівні культурної та комунікативної взаємодії.

З позицій теорії соціальних практик продюсерський менеджмент можна розглядати як інституціоналізовану культурну практику, що забезпечує відтворення та трансформацію креативних індустрій. Продюсерська практика поєднує матеріальні ресурси, професійні навички, знання та ціннісні орієнтації, утворюючи відносно стабільну, але відкриту до змін форму діяльності. Через повторюваність і водночас варіативність продюсерських рішень відбувається динаміка культурного поля.

Важливим аспектом продюсерського менеджменту є його перформативний характер. Продюсер не лише організує процеси, а й створює події, які змінюють структуру публічного простору та культурного досвіду. Театральні прем'єри, кінопроекти, фестивалі, фешн-покази чи івент-заходи виступають як соціальні події, що формують колективні уявлення, емоційні стани та символічні орієнтири. У періоди соціальної нестабільності продюсерський менеджмент набуває значення інструмента єдності знання, інтуїції та відповідальне судження в умовах невизначеності.

Висновки. Роблячи фінальне соціально-філософське узагальнення можна сказати, що здійснений у статті соціально-філософський аналіз дозволяє розглядати продюсерський менеджмент як багатовимірний феномен, що виходить за межі прикладних управлінських підходів і набуває статусу самостійної соціокультурної практики. У контексті сучасних креативних індустрій продюсерство постає не лише як механізм організації творчих процесів, а як форма участі у виробництві культурної реальності, формуванні смислів і структурі публічного простору.

1. Онтологічний аналіз показав, що продюсерський менеджмент функціонує як спосіб організації буття креативного проекту, який існує у процесуальній формі та поєднує потенційність, реалізацію і соціальний ефект. Продюсер у цьому вимірі виступає суб'єктом соціального конструювання реальності, впливаючи на механізми культурної легітимації та символічного виробництва.

2. Гносеологічний аспект дослідження засвідчив, що продюсерська діяльність ґрунтується на специфічному типі практичного знання, яке не може бути зведене до формалізованих алгоритмів. Продюсерський менеджмент у цьому сенсі постає як форма практичної раціональності та *phronesis*, що поєднує знання, інтуїцію та відповідальне судження в умовах невизначеності.

3. Аксіологічний аналіз дозволив виявити ціннісну напруженість продюсерського менеджменту, зумовлену необхідністю постійного вибору між комерційною доцільністю та культурною значущістю. Продюсер постає як агент культурних цінностей і носій етичної відповідальності за соціальні наслідки культурного виробництва, що дозволяє розглядати продюсерство як форму прикладної етики культури.

4. У соціально-філософському контексті сучасності продюсерський менеджмент набуває ознак інституціоналізованої культурної практики, інтегрованої в умови мережевого суспільства. Він поєднує організацію, комунікацію та перформативність, відіграючи важливу роль у формуванні культурної динаміки, соціальної інтеграції та публічного простору.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що продюсерський менеджмент доцільно інтерпретувати як форму практичної філософії сучасних креативних індустрій, у межах якої здійснюється рефлексія над співвідношенням творчості, управління, цінностей і соціальної відповідальності. Такий підхід відкриває перспективи подальших міждисциплінарних досліджень продюсерства як важливого чинника трансформації сучасної культури та соціального життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бурназова В. В., Матяш С. В. Івент-менеджер у сфері креативних індустрій : функції, компетентності та шляхи підготовки. *Журнал стратегічних економічних досліджень*. 2025. № 2(25). С. 8–15. <https://doi.org/10.30857/2786-5398.2025.2.1>
2. Гнатюк О. М. Філософія культури: методологічні підходи : монографія. Київ : НАКККиМ, 2019. 312 с.
3. Зеленська Л. М. Івент-менеджмент: навч. посіб. Київ : НАКККиМ, 2018. 148 с.
4. Козлова Т. О. Управління подіями: теорія і практика. Київ : Наукова думка, 2019. 256 с.
5. Денисюк Ж. З. Мистецька освіта в умовах глобалізації та культурних трансформацій сучасності. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2023. № 1. DOI: <https://doi.org/10.32461/2226-3209.1.2023.277628>
6. Гриньків А. Komunikatyvna kompetentnist u profesiinii pidhotovtsi menedzheriv sotsiokulturnoi diialnosti. *Higher Education of Ukraine: Theoretical and Scientific–Methodological Journal*. 2022. №4. [https://doi.org/10.31392/NPU-VOU.2022.4\(87\).07](https://doi.org/10.31392/NPU-VOU.2022.4(87).07)
7. Грищенко І. М. Сучасні тенденції розвитку івент-індустрії в Україні. *Вісник Київського національного університету культури і мистецтв*. 2021. № 2. DOI: <https://doi.org/10.36818/2521-993X-2021-2-5>
8. Крипчук М. В., Плуталов С. І. Тенденції розвитку сучасних івент-програм. *Grail of Science*. 2022. № 16. DOI: <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.17.06.2022.112>
9. Короленко Є. О., Швець І. Г. Комунікативні здібності в роботі івент-менеджера. *Питання культурології*. 2020. № 36. DOI: <https://doi.org/10.31866/2410-1311.36.2020.221069>
10. Літвінчук І. С. Івент-маркетинг як комунікаційна технологія. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. 2023. № 5. DOI: <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2023.5/34>
11. Тадля О. М. Культурні і креативні індустрії в закладах вищої освіти України: сучасні тенденції та перспективи розвитку. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2024. № 4. DOI: <https://doi.org/10.32461/2226-3209.4.2024.322815>

REFERENCES

1. Burnazova, V. V., & Matiash, S. V. (2025). Ivent-menedzher u sferi kreatyvnykh industrii: funktsii, kompetentnosti ta shliakhy pidhotovky [Event manager in the field of creative industries: Functions, competencies and training pathways]. *Journal of Strategic Economic Research*, 2(25) <https://doi.org/10.30857/2786-5398.2025.2.1> [in Ukrainian].
2. Hnatiuk, O. M. (2019). Filosofiia kultury: metodolohichni pidkhody [Philosophy of culture: Methodological approaches]. Kyiv: NAKKKiM. [in Ukrainian].
3. Zelenska, L. M. (2018). Ivent-menedzhment [Event management]. Kyiv: NAKKKiM. [in Ukrainian].
4. Kozlova, T. O. (2019). Upravlinnia podiiamy: teoriia i praktyka [Event management: Theory and practice]. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
5. Denysiuk, Z. Z. (2023). Mystetska osvita v umovakh hlobalizatsii ta kulturnykh transformatsii suchasnosti [Art education in the context of globalization and cultural transformations]. *Bulletin of the National Academy of Culture and Arts Managers*. <https://doi.org/10.32461/2226-3209.1.2023.277628> [in Ukrainian].
6. Hrynkyv, A. (2022). Komunikatyvna kompetentnist u profesiinii pidhotovtsi menedzheriv sotsiokulturnoi diialnosti [Communicative competence in socio-cultural management training]. *Higher Education of Ukraine*. [https://doi.org/10.31392/NPU-VOU.2022.4\(87\).07](https://doi.org/10.31392/NPU-VOU.2022.4(87).07) [in Ukrainian].

7. Hryshchenko, I. M. (2021). Suchasni tendentsii rozvytku ivent-industrii v Ukraini [Current trends in the development of the event industry in Ukraine]. *Bulletin of Kyiv National University of Culture and Arts*, 2. <https://doi.org/10.36818/2521-993X-2021-2-5> [in Ukrainian].
8. Krypchuk, M. V., & Plutalov, S. I. (2022). Tendentsii rozvytku suchasnykh ivent-prohram [Trends in the development of modern event programs]. *Grail of Science*. <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.17.06.2022.112> [in Ukrainian].
9. Korolenko, Ye. O., & Shvets, I. H. (2020). Komunikatyvni zdibnosti v roboti ivent-menedzhera [Communication skills in the work of an event manager]. *Pytannia Kulturolohi*. <https://doi.org/10.31866/2410-1311.36.2020.221069> [in Ukrainian].
10. Litvinchuk, I. S. (2023). Event-marketing yak komunikatsiina tekhnolohiia [Event marketing as a communication technology]. *Vcheni Zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Serii: Filolohiia. Zhurnalistyka*, 5. <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2023.5/34> [in Ukrainian].
11. Tadlia, O. M. (2024). Kulturni i kreatyvni industrii v zakladakh vyshchoi osvity Ukrainy: suchasni tendentsii ta perspektyvy rozvytku [Cultural and creative industries in Ukrainian higher education institutions: Trends and prospects]. *Bulletin of the National Academy of Culture and Arts Managers*. <https://doi.org/10.32461/2226-3209.4.2024.322815> [in Ukrainian].

Matiash Serhii Viktorovych

Candidate of Philosophical Sciences,
Associate Professor at the Department of Performing Arts and Culture
Kyiv National University of Technologies and Design
2, Mala Shyianovska str., Kyiv, Ukraine
orcid.org/0000-0001-5848-1757

PRODUCER MANAGEMENT IN CONTEMPORARY CREATIVE INDUSTRIES: A SOCIO-PHILOSOPHICAL INTERPRETATION

Relevance of the study. *The relevance of the study lies in the transformation of contemporary creative industries operating under conditions of digital change, network society, and growing socio-cultural uncertainty, which necessitates a reconsideration of management practices in the sphere of cultural production. Producer management is usually interpreted in an applied economic and managerial way, which overlooks its socio-cultural, value-based, and worldview complexity. In this context, a socio-philosophical analysis of producing as a special form of practical activity related to the production of meanings, organization of public space, and social responsibility becomes essential.*

The aim of the research is a socio-philosophical conceptualization of producer management as a multidimensional phenomenon of contemporary creative industries that combines ontological, epistemological, and axiological dimensions.

Research methods. *The methodological basis is a socio-philosophical approach involving philosophical reflection, analysis of social practices, and hermeneutic interpretation. The study applies concepts of social ontology, practical philosophy, and philosophy of culture.*

Results. *It is demonstrated that producer management should be considered not only as a tool for managing creative projects but also as a form of socio-cultural practice and practical rationality (phronesis). The role of the producer as a subject of social construction of cultural reality and as a mediator between creativity, economy, and public space is substantiated. The axiological tension between commercial expediency and cultural significance, as well as the ethical responsibility for the social consequences of cultural production, is revealed.*

Key words: *creative industries, producer management, social philosophy, philosophy of culture, practical rationality, values.*

Дата надходження статті: 24.11.2025

Дата прийняття статті: 17.12.2025

Опубліковано: 29.12.2025

УДК 141.7:316.42

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2025.4.10>**Стадник Борис Миколайович**

аспірант кафедри філософії та міжнародної комунікації
Національного університету біоресурсів і природокористування України
вул. Героїв Оборони, 15, Київ, Україна
orcid.org/0009-0008-7988-2005

СПРАВЕДЛИВІСТЬ В КРИЗОВОМУ СУСПІЛЬСТВІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕНЬ

Актуальність проблеми. В генезі розвитку соціального процесу в Україні справедливість є вирішальною в системі ціннісних, морально-етичних, нормативно-правових регулятивних вимірів соціального буття. Вона має свій сенс для кожного покоління, епохи, періоду. Особливо актуалізується питання справедливості в період криз і перемін, зміні цінностей і традицій. В період соціально-політичних криз, конфліктів, військової агресії вона постає необхідною умовою розвитку суспільства.

Мета дослідження полягає у виокремленні сучасних філософських підходів українських дослідників щодо аналізу справедливості в кризовому суспільстві та під час військової агресії проти України.

Методологічною основою дослідження являються філософські методи та принципи пізнання, системний підхід, структурно-функціональний, аналітичний, історико-логічний і ретроспективний, що забезпечило розкриття взаємозв'язків і взаємовідносин базових складових соціально-філософського виміру справедливості в кризовому суспільстві та під час військової агресії.

Результати дослідження. Сучасні дослідження українських філософів щодо справедливості в умовах кризового суспільства та військової агресії рф зосереджені на визначенні ключових чинників розвитку України. Центральним напрямом є зростання ролі справедливості, яка для кожного покоління має власний зміст і стає інтегруючою силою в періоди реформ, нестабільності та змін цінностей. Її порушення загрожує новими конфліктами й катастрофами.

Науковці Інституту філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України та КНУ ім. Т. Шевченка актуалізують значення справедливості в контексті агресії рф. Анатолій Єрмоленко визначає війну України проти російських агресорів як справедливу, що потребує моральних принципів і категорій, адже справедливість є основною цінністю демократичного суспільства. Олександр Киричок пропонує концепцію «агентів справедливості» — міжнародних інституцій, здатних встановлювати правила війни й миру на основі прямого втручання та відповідальності агресора, а не лише санкційної політики.

Загалом, справедливість постає вагомим морально-етичним і нормативно-правовим регулятором розвитку сучасного українського суспільства та чинником його протистояння агресії.

Ключові слова: справедливість, кризове суспільство, конфлікт, військова агресія, переміни, потреби, інтереси, цілі, цінності, морально-етичні та нормативно-правові відносини.

Вступ. Проблема справедливості, які становлять ключовий аспект сучасного соціального процесу почали приділяти увагу в вітчизняній літературі починаючи із 80-х років ХХ ст. Пізніше ідеї справедливості актуалізувалися в процесі демократичних перетворень українського суспільства. Для осмислення смислового та змістовного вираження справедливості науковці виокремлюють різні періоди філософської думки. Так, у філософських працях можна зустріти застосування цього поняття стосовно античності, епохи Середньовіччя і Нового часу тощо. В цьому контексті актуальним є аналіз сучасних філософських досліджень справедливості в кризовому суспільстві й в умовах військової агресії рф.

Метою дослідження є виокремлення основних підходів сучасних українських філософів щодо справедливості в кризовому суспільстві та під час військової агресії.

Об'єктом дослідження є теоретичний аналіз справедливості в кризовому суспільстві та суспільстві під час військової агресії.

Предметом дослідження є справедливість у сучасних працях українських філософів.

Мета і предмет роботи визначили завдання:

- виокремити методологічні підходи щодо дослідження справедливості;
- розкрити роль справедливості в кризовому суспільстві;
- виокремити місце справедливості під час військової агресії РФ проти України.

Теоретико-методологічна основа дослідження. Авторська концепція сформульована в суворій відповідності з фундаментальними положеннями класичної й сучасних теорій та підходів розробленими відомими філософами. Ідея справедливості досліджувалась протягом всієї історії філософської думки. Зокрема: Платоном, Аристотелем, Гегелем Г. В. Кантом, Марксом, представниками сучасної зарубіжної філософії політики та права Гаском Ф., Дарендорфом Р., Нозіком Р., Ролзом Д. тощо. Одна з найбільш відомих спроб сформулювати раціональні принципи справедливості належить американському філософу Дж. Роулзу [14]. Так, у своїй праці «Теорія справедливості» Дж. Роулз [14] переглядаючи класичні теорії Дж. Лока, Ж. Ж. Руссо та учення Канта розробляє теорію справедливості. В основі його теорії: – лише добровільна згода громадян постає джерелом законності політичної влади. Усе це виражається у вигляді договору щодо узгодженості суспільних інтересів між владою і народом. Громадяни як зацікавлені суб'єкти виражають та узгоджують суспільні інтереси. Мотиватором до соціальної справедливості має бути інтерес громадян який передбачатиме зростання долі їх користі, а це відповідно веде до мінімізації загальної вигоди – отриманої від співробітництва [14]. Значний внесок у сучасне розуміння справедливості зробили українські філософи, політологи, юристи. Так, Житник О. О. «ідентифікує справедливість» залежно від історичної епохи. Водночас, він показує що підходи до сутнісного його розуміння залежить від суспільних відносин [5, с. 65]. Інший дослідник, Пасічніченко С. В. зазначає, що реалізація державних соціальних програм має бути побудовано на відповідних принципах соціальної справедливості [11, с. 59]. Антига Пашаєва проводить філософський і правовий аналіз справедливості. Зокрема вона зазначає, що принцип справедливості є однією із відмінних рис моралі. Справедливість вона поділяє на кілька категорій, у їх основі регулюючі відносинами права. З іншого боку, справедливість створює «морально-етичні цінності в суспільно-політичних, економічних питаннях» тощо [12, с. 45]. Інший дослідник Горбенко К. П. показує, що кожна історична епоха породжує свої власні уявлення про феномен справедливості. Побудова справедливого суспільства має здійснюватися на основі людської раціональної сутності. Відповідно інститути, які виникають в результаті суспільного договору мають «бездоганно» підпорядковуватися принципам справедливості [12, с. 2].

В соціальній та політичній філософії, філософії моралі та права цю проблему розглядали А. Єрмоленка, Г. Заїченка, С. Головатого, Я. Любимого, В. Ляха, О. Хоми, С. Пролеєва, Л. Ситніченко та ін.

В дослідженні було використано розвідки відомих західних філософів Дж. Ролза, Дж. Л. Коена, Е. Арато, Ю. Габермаса, А. Гонета, О. Гьофе, Г. Ломана, А. Сена, Ч. Тейлора, Е. Тугендгата, Р. Форста, однак системне осмислення справедливості в кризовому суспільстві та під час військової агресії потребується більш глибокий філософський аналіз.

Для реалізації дослідницьких завдань було застосовано метод компаративного аналізу, аналітичний, історико-логічний і ретроспективний, що забезпечило розкриття взаємозв'язків і взаємовідносин базових складових соціально-філософського виміру справедливості [15].

Результати дослідження. У сучасній філософії термін «справедливість» використовують для позначення позитивних соціальних змін, які відбулися за останні двісті років, маючи на увазі перехід від традиційного суспільства до індустріального й постіндустріального. Нині для розуміння ролі справедливості в соціальному процесі вироблено ряд теорій, які використовуються в філософських, політологічних, юридичних та ін. науках. Так, для прикладу, одна із них еволюціоністська, розкриває поступовість соціальних змін. Інша теорія трансформацій, пояснює динаміку суспільного процесу, я якій осмислення справедливості потребує зіставлення різних підходів і концептів.

Особливо актуальною вона постає при аналізі її ролі кризовому суспільстві та впливу на відносини, процеси під час конфліктів. У багатьох філософських підходах щодо розуміння сучасних соціальних процесів в Україні і місця в них справедливості можуть бути продуктивними різні теорії, зокрема: циклічна, синергетична, постіндустріального суспільства, інформаційного суспільства, теорія суспільства сталого розвитку, суспільного ризику, мережевого суспільства тощо.

Ціннісним у дослідженнях філософії кризового суспільства, конфліктів та війни, на нашу думку, є виокремлення як внутрішніх (суперечностей усіх сфер соціального буття), так і геополітичних протиріч, які охоплюють глибинні історичні, національні, етноментальні, політичні основи тощо. В такому підході актуалізуються питання щодо соціальних потреб, інтересів, цілей, цінностей тощо. Їх неможливість гармонізувати постає вагомим чинником до появи криз і кризового стану в суспільстві, конфліктів в їх різноманітних проявах, найвищим із них є агресивна війна з боку рф. З іншого боку, філософські дослідження кризового стану є передбачає розкриття його природи, причин і механізмів, які призводять як до внутрішніх, так і до міжнародних конфліктів, зокрема, і воєн. Нинішня військова агресія з боку рф, потребує визначення методів дослідження, моніторингу, способів регулювання, шляхів розв'язання. З цією метою використовують соціальний аналіз кризи який включає внутрішні причини (дисфункцій) у суспільстві, так і зовнішні – виклики на міжнародному рівні, конфліктні прояви, соціальну напругу, депривацію. З метою мінімізації кризи у суспільстві – використовують методи прогнозування, розробляють алгоритми їх попередження. В цілому, потребується вивчення причин, умов і приводів; аналіз різних сторін конфліктів, що включає дослідження багатоманіття чинників, зокрема, етноментальних, національних, політичних, ідеологічних, емоційних, ціннісних тощо. Важливими тут виступають інтереси окремих осіб; соціальних груп та соціальних інститутів тощо; тип основних суб'єктних конфліктів у суспільстві (інституційні, інформаційні тощо); основні типи об'єктних конфліктів у суспільстві (економічні, політичні тощо); конфлікти як процеси з певною структурою та умовами протікання потребують дослідження їх виникнення, формування, розвитку тощо. Виокремлення різних методів дослідження конфліктів дає можливість, з метою гармонізації соціальних процесів, мінімізації конфліктів у суспільстві визначити місце і роль справедливості.

Процес розвитку та утвердження справедливості в незалежних державах, що виникли розпадом СРСР, супроводжувався ланцюгом суспільних криз, конфліктними ситуаціями в економіці, політиці, ідеології, криз які використовуються рф для досягнення своєї агресивної політики. Для початку 90-х роках минулого століття рф розпочала агресію проти незалежних країн Республіки Молдова, у подальшому проти Грузії, а з початком 2014 року й донині проти України. В окремих сучасних філософських, політичних, юридичних та й ін. працях існують різні підходи до аналізу криз, конфліктів і, як наслідок, військової агресії. Вони побудовані на поліфонії досліджень соціального процесу. Водночас, в такому вимірі соціального буття справедливість визначає регуляторні морально-етичні, нормативно – правові тощо принципи організації суспільства, спосіб розподілу ресурсів і межі політичної влади, механізми міжнародних взаємовідносин. Актуалізується питання справедливості й в контексті теорії суспільного договору, міжнародного права, укладених договорів з іншими країнами, де вона виступає критерієм узгодження індивідуальних, колективних, національних, етнонаціональних, міжнародних інтересів тощо.

Сучасні наукові дослідження актуалізують проблематику репрезентації справедливості в умовах кризового суспільства під час військової агресії рф. З цією метою проводяться дослідження направлені на виокремлення різних кризових аспектів суспільного життя. Так, загальну характеристику щодо становища українського суспільства в перехідний період розкриває Олас-Декет [10].

В. Банах, Л. Банах досліджують трансформації ціннісних орієнтирів молоді в умовах кризового суспільства. Автори статті розкривають сучасні прагматичні підходи молодого покоління у кризовому суспільстві. Водночас, проводиться аналіз основних рис та тенденцій соціального розвитку. Визначаються основні напрямки розвитку діяльнісних пріоритетів української молоді та й в цілому сучасного українського суспільства, при цьому виокремлюють характеристики психологічного стану українського соціуму та шляхи його поліпшення [1].

Цікавим є дослідження О. Неживої спрямоване на аналіз розвитку людської особистості у громадянському суспільстві й виявлення соціальних чинників, які впливають на даний процес. Автор показує процес загострення кризи та розкриває межовий стан буття особистості в сучасному суспільстві. Ця ситуація, на думку автора, потребує негайного вирішення, оскільки ХХІ століття – це етап системної трансформації суспільства, яка має бути направлена на зростання соціальної ролі справедливості що мінімізує соціальну деструкцію в суспільстві. З іншого боку, на її думку, науково-технічний прогрес, цифровізація соціального буття, що створює умови для полегшення життя людини, обміну інформацією, спрощення побуту, цікавого дозвілля тощо [9].

В контексті досліджуваної проблеми заслуговує на увагу праця С. Пирожкова та Н. Хамітова «Українське суспільство на шляху консолідації» в якій автори розглянули проблеми методології визначення суспільної консолідації та її сутнісних ознак. Проаналізувавши стан суспільної консолідації в Україні, її проблеми та потенційні можливості виокремили шляхи побудови актуальної для сучасного українського суспільства моделі етнонаціональної консолідації та стратегії розвитку [13].

Хмельников Артем Олександрович розглянув на локальному рівні антикризове політичне управління. Показав, що воно має виразні складники політичної активності. Виокремив особливості інституційної спроможності локального політичного менеджменту в надзвичайних умовах кризи в Україні. Встановлено ознаки потреб щодо уточнення порядку денного та особливостей антикризового політичного врядування. З'ясовано специфіку кризового аналізу та вплив на прийняття рішень щодо збереження існуючої інституційної спроможності територіальних громад, їх розвитку на новому суспільному рівні організації [16].

У праці Вовка С. О. в праці «Громадянська війна як кризова модель розвитку політичного конфлікту» досліджувалась соціальна криза. Автор розкриває динамічний процес громадянської війни як проекції суспільно-політичного простору і соціального часу. В статті представлені кризової моделі розвитку політичного конфлікту. Вони дозволяють визначити можливі сценарії розгортання протистоянь між претендентами за владу [2].

Інший дослідник А. Колодка розкриває кризове управління в умовах повномасштабної війни. Зокрема, він зазначає, що стійке функціонування суспільства, в умовах інформаційних викликів, під час повномасштабної російсько-української війни є ключовою умовою забезпечення громадянської безпеки [8].

На тепер в гуманітарному просторі актуалізуються філософські дослідження різних чинників російсько-української війни. Так 29 листопада 2024 року в Інституті філософії імені Г. С. Сковороди НАН України проведено черговий четвертий круглий стіл «Війна як виклик для моральних цінностей», де учасники розкрили різні аспекти причин та наслідків російсько-української війни, де виокремлюється роль і значення справедливості як морально-етичного, нормативно-правового та ін. регуляторного феномену [6, с. 5]. В цілому, виступи українських філософів були направлені на аналіз різних сторін та наслідків війни. Так, доктор філософських наук, професор, директор Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України Анатолій Єрмоленко виокремив питання «Війна як виклик моральних цінностей». Зокрема він зазначив, що «визначаючи війну українського народу проти російських агресорів як справедливу», ми «вже застосовуємо моральні категорії», адже «справедливість/несправедливість» є не лише системними кодами права як соціальної системи, а й ключовим «поняттям етики». Більш того, справедливість «є однією з основних цінностей сучасного демократичного суспільства». І тому, морально-етичні категорії «можуть бути застосовані до такого явища, як війна [4, с. 8]. З іншого боку, «війна є справжнім викликом людству, людяності, моралі та моральності», водночас, «виклик ціннісно-нормативного порядку», який «уможливорює гідне існування людей і людства» [4, с. 8]. Відомий науковець Олександр Киричок розкриваючи особливості справедливої війни зосереджує увагу на морально-етичних й нормативно-правових цінностях. Так, він зазначає, щоб «контаристські засади справедливості почали реально діяти в ситуації висунення претензій з боку росії, України та інших держав», потрібні «агенти справедливості» у вигляді міжнародних інституцій, які б вибудовували правила війни, а ще краще миру не на підставі західних

політичних традицій, яких ніколи не дотримувався глобальний Схід та росія», «не на засадах «коригувальної (санкційної)» політики, а на основі «прямого втручання з метою забезпечити відповідальність агресора за свої дії» [7, с. 12].

Висновки. Сучасні філософські дослідження справедливості в кризовому суспільстві та під час військової агресії рф спрямовані на виокремлення сутнісних чинників розвитку українського суспільства. Основними напрямками є розуміння того, що справедливість має свій конкретний сенс для кожного покоління. Увага до проблеми справедливості актуалізується в епоху криз і перемін, зміни цінностей і традицій. Епохи соціально-політичних криз є вирішальними, поворотними моментами в духовному розвитку людства, вимагаючи як пошуку нових загальнолюдських цінностей та ідеалів, так і переосмислення і переоцінки старих. Справедливість є однією з центральних цінностей, її значення для людини і суспільства незаперечні, значний вплив на соціальну практику, і сучасне соціально-політичне і духовне життя України вимагає її подальших досліджень, у тому числі інтерпретації ідеї справедливості в сучасному вимірі. Необхідність у справедливості визначається практикою кризового суспільства де ідея справедливості виступає, як об'єднуюча (інтегруюча) сила. Суспільство, яке перебуває у стані реформування і переходу в новий стан, особливо вразливе, нестійке і потребує об'єднуючої ідеї на основі принципів справедливості. Їх порушення може призвести до несправедливості, нових конфліктів, страждань і катастроф. Філософські дослідження, щодо справедливості, в кризовому суспільстві та під час військової агресії зосереджені на виокремлення ціннісних вимірів соціального буття. Дослідження науковців Інституті філософії імені Г. С. Сковороди НАН України, Київського національного університету імені Тараса Шевченка та ін. актуалізують роль і значення справедливості в контексті агресії рф. Так, директор інституту Анатолій Єрмоленко у своєму дослідженні виокремив питання «Війна як виклик моральних цінностей» визначив війну українського народу проти російських агресорів як справедливу. Осмислення якої потребує застосування моральних принципів і категорій, де справедливість «є однією з основних цінностей сучасного демократичного суспільства». І тому, війна є справжнім викликом людству, людяності, моралі та моральності, водночас, викликом ціннісно-нормативного порядку, який уможливує гідне існування людей і людства. Професор Олександр Киричок, розкриваючи особливості справедливої війни, зосереджує увагу на морально-етичних й нормативно-правових цінностях. При чому, ціннісним його підходом щодо справедливості, є введення поняття «агенти справедливості» у вигляді міжнародних інституцій, які б вибудовували правила війни, а ще краще миру не на підставі західних політичних традицій, яких ніколи не дотримувався глобальний Схід та росія», «не на засадах «коригувальної (санкційної)» політики, а на основі «прямого втручання з метою забезпечити відповідальність агресора за свої дії». В цілому, варто зазначити, що справедливість в сучасному українському суспільстві постає вагомим чинником у протистоянні російському агресору та в цілому виступає морально-етичним, нормативно-правовим та ін. чинником розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Банах В. А., Банах Л. С. Трансформація ціннісних орієнтацій молоді в умовах кризового суспільства. *Гуманітарний вісник ЗДІА*. 2016. № 64. С. 13–21. URL: <https://dspace.znu.edu.ua/jspui/handle/12345/645>
2. Вовк С. О. Громадянська війна як кризова модель розвитку політичного конфлікту. *Політичні інститути та процеси*. 2017. Вип. 4. С. 27–31. URL: http://www.politicus.od.ua/4_2017/4_2017.pdf#page=27
3. Горбенко К. П. Справедливість як соціальний екзистенціал громадянського суспільства. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук (доктора філософії): 09.00.03. Запоріжжя, 2020. 205 с.
4. Єрмоленко А. Війна як виклик для моральних цінностей: круглий стіл. *Філософська думка*. 2025. № 1. С. 7–8. <https://doi.org/10.15407/fd2025.01.007>
5. Житник О. О. Поняття справедливості в сучасних наукових дослідженнях. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2014. № 1. С. 58–67.
6. Йосипенко С. Моральні виклики війни. *Філософська думка*. 2025. № 1. С. 5–6.
7. Киричок О. За яких умов наша війна справді стане справедливою. *Філософська думка*. 2025. № 1. С. 9–16.

8. Колодка А. Кризове управління в умовах повномасштабної війни. *Науковий вісник: Державне управління*. 2022. № 2 (12). С. 75–86. [https://doi.org/10.33269/2618-0065-2022-2\(12\)-75-86](https://doi.org/10.33269/2618-0065-2022-2(12)-75-86)
9. Нежива О., Тесленко Н. Розвиток людської особистості в сучасному суспільстві. *Людознавчі студії: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філософія»*. 2021. Вип. 42. С. 197–213. <https://doi.org/10.24919/2522-4700.42.13>
10. Олас-Декет К. Кризове становище українського суспільства в перехідний період. *Науковий вісник Ужгородського університету : Серія: Політологія. Соціологія. Філософія*. 2012. Вип. 16. С. 163–167.
11. Пасічніченко С. В. Соціальна політика і соціальна справедливість. *Наукові записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2013. Т. 26 (65). № 2-2. С. 53–60.
12. Пашаєва А. Юридичний і філософський аналіз поняття «справедливість» у філософії права. *Юридичний вісник*. 2016. № 1 (38). С. 40–46.
13. Пирожков С. І., Хамітов Н. В. Українське суспільство на шляху консолідації. *Вісник Національної академії наук України*. 2017. №11. С. 43–52. <https://doi.org/10.15407/vsn2017.11.043>
14. Ролз Дж. Теорія справедливості / Пер.з англ. О. Мокровський. Київ: Основи, 2001. 822 с.
15. Савицька І. М., Стадник Б. М. Концептуалізація справедливості у філософії Платона. *Перспективи. Соціально-політичний журнал*. 2025. № 1. С. 85–93. <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2025.1.11>
16. Хмельников А. О. Кризове політичне управління на локальному рівні: особливості та порядок денний. *Науковий журнал «ПОЛІТИКУС»*. 2022. Вип. 5. С. 60–64. <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-5.9>

REFERENCES

1. Banakh, V. A., Banakh, L. S. (2016). Transformatsiia tsinnisnykh oriientsatsii molodi v umovakh kryzovoho suspilstva [Transformation of value orientations of youth in a crisis society.]. *Humanitarnyi visnyk ZDIA*, 64, 13–21. Retrieved from <https://dspace.znu.edu.ua/jspui/handle/12345/645> [in Ukrainian].
2. Vovk, S. O. (2017). Hromadianska viina yak kryzova model rozvytku politychnoho konfliktu [Civil war as a crisis model of political conflict development.]. *Politychni instytuty ta protsesy*, 4, 27–31. Retrieved from http://www.politicus.od.ua/4_2017/4_2017.pdf#page=27 [in Ukrainian].
3. Horbenko, K. P. (2020). *Spravedlyvist yak sotsialnyi ekzysyentsial hromadianskoho suspilstva* [Justice as a social existential of civil society]. [Doctoral dissertation, Vasyl' Stus Donetsk National University]. [in Ukrainian].
4. Iermolenko, A. (2025). Viina yak vyklyk dlia moralnykh tsinnosti: kruhlyi stil [War as a challenge to moral values: round table discussion]. *Filosofska dumka*, 1, 7–8. <https://doi.org/10.15407/fd2025.01.007> [in Ukrainian].
5. Zhytnyk, O. O. (2014). Poniattia spravedlyvosti v suchasnykh naukovykh doslidzhenniakh [The concept of justice in contemporary scientific research]. *Filosofski ta metodolohichni problemy prava*, 1, 58–67. [in Ukrainian].
6. Iosypenko, S. (2025). Moralni vyklyky viiny [Moral challenges of war]. *Filosofska dumka*, 1, 5–6. [in Ukrainian].
7. Kyrychok, O. (2025). Za yakykh umov nasha viina spravdi stane spravedlyvoiu [Under what conditions will our war truly become just]. *Filosofska dumka*, 1, 9–16. [in Ukrainian].
8. Kolodka, A. (2022). Kryzove upravlinnia v umovakh povnomasshtabnoi viiny [Crisis management in conditions of full-scale war.]. *Naukovyi visnyk: Derzhavne upravlinnia*, 2(12), 75–86. [https://doi.org/10.33269/2618-0065-2022-2\(12\)-75-86](https://doi.org/10.33269/2618-0065-2022-2(12)-75-86) [in Ukrainian].
9. Nezhyva, O., Teslenko, N. (2021). Rozvytok liudskoi osobystosti v suchasnomu suspilstvi [Development of the human personality in modern society]. *Liudynoznavchi studii: zbirnyk naukovykh prats Drohobyskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia «Filosofia»*, 42, 197–213. <https://doi.org/10.24919/2522-4700.42.13> [in Ukrainian].
10. Olas-Deket, K. (2012). Kryzove stanovyshche ukrainskoho suspilstva v perekhidnyi period [The crisis situation of Ukrainian society in the transition period]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu : Seriiia: Politolohiia. Sotsiolohiia. Filosofiiia*, 16, 163–167. [in Ukrainian].
11. Pasichnichenko, S. V. (2013). Sotsialna polityka i sotsialna spravedlyvist [Social policy and social justice.]. *Naukovi zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V. I. Vernadskoho. Seriiia: Yurydychni nauky*, 2-2 (26 (65)), 53–60. [in Ukrainian].

12. Pashaieva, A. (2016). Yurydychnyi i filosofskyi analiz poniattia «spravedlyvist» u filosofii prava [Legal and philosophical analysis of the concept of “justice” in the philosophy of law]. *Yurydychnyi visnyk*, 1(38), 40–46. [in Ukrainian].

13. Pyrozhkov, S. I., Khamitov, N. V. (2017). Ukrainske suspilstvo na shliakhu konsolidatsii [Ukrainian society on the path to consolidation]. *Visnyk Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy*, 11, 43–52. <https://doi.org/10.15407/vsn2017.11.043> [in Ukrainian].

14. Rolz, Dzh. (2001). Teoriia spravedlyvosti [Theory of Justice] (O. Mokrovskiy. Trans.). Osnovy. [in Ukrainian].

15. Savytska, I. M., Stadnyk, B. M. (2025). Kontseptualizatsiia spravedlyvosti u filosofii Platona [Conceptualization of justice in Plato's philosophy]. *Perspektyvy. Sotsialno-politychnyi zhurnal*, 1, 85–93. <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2025.1.11> [in Ukrainian].

16. Khmelnykov, A. O. (2022). Kryzove politychne upravlinnia na lokalnomu rivni: osoblyvosti ta poriadok denni [Crisis political management at the local level: features and agenda.]. *Naukovyi zhurnal «POLITYKUS»*, 5, 60–64. <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-5.9> [in Ukrainian].

Stadnyk Borys Mykolayovych

Postgraduate Student at the Department of Philosophy and International Communication
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

15, Heroiv Oborony str., Kyiv, Ukraine

orcid.org/0009-0008-7988-2005

JUSTICE IN A SOCIETY IN CRISIS: THEORETICAL ANALYSIS OF RESEARCH

Background. *In the genesis of the social process in Ukraine, justice is decisive in the system of value, moral, ethical, and regulatory dimensions of social existence. It has its own meaning for each generation, era, and period. The issue of justice becomes particularly relevant in times of crisis and change, when values and traditions are shifting. In times of socio-political crises, conflicts, and military aggression, it becomes a necessary condition for the development of society.*

The purpose of the study is to highlight the contemporary philosophical approaches of Ukrainian researchers to the analysis of justice in a society in crisis and during military aggression against Ukraine.

Methods. *The methodological basis of the study is philosophical methods and principles of cognition, a systematic approach, structural-functional, analytical, historical-logical, and retrospective, which ensured the disclosure of the interrelationships and interactions of the basic components of the socio-philosophical dimension of justice in a society in crisis and during military aggression.*

Results. *Contemporary research by Ukrainian philosophers on justice in a crisis society and during military aggression by the Russian Federation focuses on identifying the key factors in Ukraine's development. The central focus is on the growing role of justice, which has its own meaning for each generation and becomes an integrating force in periods of reform, instability, and changing values. Its violation threatens new conflicts and disasters.*

Researchers at the H. S. Skovoroda Institute of Philosophy of the National Academy of Sciences of Ukraine and Taras Shevchenko National University of Kyiv are highlighting the importance of justice in the context of Russian aggression. Anatoliy Yermolenko defines Ukraine's war against Russian aggressors as just, requiring moral principles and categories, since justice is a fundamental value of a democratic society. Oleksandr Kyrychok proposes the concept of “agents of justice” – international institutions capable of establishing rules of war and peace based on direct intervention and the responsibility of the aggressor, rather than just a policy of sanctions.

In general, justice is an important moral, ethical, and regulatory factor in the development of modern Ukrainian society and a factor in its resistance to aggression.

Key words: *justice, crisis society, conflict, military aggression, change, needs, interests, goals, values, moral, ethical, and regulatory relations.*

Дата надходження статті: 14.10.2025

Дата прийняття статті: 06.11.2025

Опубліковано: 29.12.2025

УДК 316.77:004.738.5:34

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2025.4.11>**Фальковський Андрій Олександрович**

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри публічної служби та права
Інституту публічної служби та управління
Національного університету «Одеська політехніка»,
докторант кафедри адміністративного та господарського права
Одеського національного університету імені І.І.Мечнікова
orcid.org/0000-0002-2762-1021

Каракаш Олексій Романович

магістр публічного управління та адміністрування
Інституту публічної служби та управління
Національного університету «Одеська політехніка»
orcid.org/0009-0009-6598-6353

ВІЛЬНА КОМУНІКАЦІЯ ЯК АЛЬТЕРНАТИВА ПРОЯВАМ АГРЕСІЇ У СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖАХ: ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

У статті здійснено філософсько-правовий аналіз феномену вільної комунікації як альтернативи проявам агресії у соціальних мережах в умовах цифрової трансформації публічного простору. Актуальність дослідження зумовлена зростанням рівня вербальної агресії, мови ворожнечі та конфліктної риторики в онлайн-середовищі, що негативно впливає на якість суспільного діалогу, порушує принципи людської гідності та створює загрози для реалізації свободи слова як фундаментальної демократичної цінності. Соціальні мережі розглядаються як особливий комунікативний простір, у якому поєднуються елементи приватної та публічної взаємодії, а кожне висловлювання потенційно набуває суспільного значення та правових наслідків.

У межах дослідження обґрунтовується теза, що агресія в цифровій комунікації має не лише індивідуально-психологічний, а й структурний характер, зумовлений логікою функціонування соціальних платформ, деперсоналізацією спілкування та зниженням рівня відповідальності за слово. З філософської точки зору така агресія інтерпретується як прояв кризи діалогу та дефіциту комунікативної культури, за якої інший перестає сприйматися як рівноправний суб'єкт взаємодії. У правовому вимірі акцентується увага на складності забезпечення балансу між свободою вираження поглядів і необхідністю захисту прав та свобод інших осіб від агресивних форм мовлення.

Особливу увагу приділено концепції вільної комунікації, яка осмислюється не як абсолютна свобода будь-якого висловлювання, а як ціннісно зорієнтований процес, заснований на повазі до людської гідності, взаємному визнанні та готовності до аргументованого діалогу. Доводиться, що саме вільна комунікація, доповнена етичним і правовим вимірами відповідальності, здатна виконувати превентивну функцію щодо агресії у соціальних мережах, не вдаючись до надмірного обмеження свободи слова. У статті підкреслюється, що подолання агресії в цифровому середовищі потребує не лише правових механізмів реагування, а й формування стійкої культури ненасильницької комунікації як складової демократичного публічного дискурсу. Зроблено висновок, що філософсько-правове осмислення вільної комунікації відкриває можливості для гармонізації свободи слова та захисту людської гідності в умовах сучасного інформаційного суспільства.

Ключові слова: вільна комунікація, соціальні мережі, агресія, цифровий публічний простір, свобода слова, людська гідність, філософсько-правовий підхід, публічний дискурс, комунікативна культура, відповідальність за висловлювання.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток соціальних мереж як простору публічної комунікації істотно трансформував способи взаємодії між індивідами, групами та інституціями, водночас загостривши проблему агресії, мови ворожнечі та конфліктної поведінки в цифровому середовищі. Соціальні платформи, які первісно позиціонувалися як інструменти вільного обміну думками та демократизації публічного дискурсу, дедалі частіше стають середовищем поширення вербальної агресії, приниження гідності, дискримінаційних висловлювань і символічного насильства. Така ситуація не лише негативно впливає на якість суспільної комунікації, а й породжує глибші соціальні та правові ризики, пов'язані з поляризацією суспільства, радикалізацією поглядів і підривом довіри до публічних інститутів.

У філософському вимірі агресія в соціальних мережах постає як наслідок кризи комунікативної раціональності, де діалог поступається монологічним формам самоствердження, а свобода слова підмінюється свободою образи. В умовах цифрової анонімності та зниження соціальної відповідальності комунікація часто втрачає етичні орієнтири, що унеможлиблює досягнення взаєморозуміння й консенсусу. Це актуалізує потребу переосмислення самої природи вільної комунікації не як необмеженого висловлювання будь-яких позицій, а як ціннісно зорієнтованого процесу, заснованого на повазі до іншого, визнанні людської гідності та готовності до аргументованого діалогу.

Правовий аспект проблеми полягає у складному балансі між гарантіями свободи вираження поглядів і необхідністю протидії агресивним формам комунікації, що посягають на права та свободи інших осіб. Традиційні правові механізми, сформовані для офлайн-простору, часто виявляються недостатньо ефективними в умовах динамічного та транснаціонального цифрового середовища. Це зумовлює фрагментарність регулювання, неоднозначність правозастосовної практики та ризик надмірного втручання держави у сферу свободи слова. Відтак постає питання пошуку альтернативних підходів, здатних мінімізувати прояви агресії без звуження простору вільної комунікації.

У цьому контексті вільна комунікація розглядається не як джерело проблеми, а як потенційна альтернатива агресії в соціальних мережах. Її осмислення вимагає поєднання філософських уявлень про комунікативну етику та правових підходів до захисту свободи слова й людської гідності. Саме недостатня теоретична та концептуальна розробленість вільної комунікації як інструменту подолання агресії в цифровому просторі зумовлює актуальність цієї проблематики та необхідність її комплексного філософсько-правового аналізу.

Метою статті є філософсько-правове осмислення вільної комунікації як ціннісно та нормативно зумовленої альтернативи проявам агресії у соціальних мережах, а також виявлення її потенціалу як інструменту формування ненасильницького, діалогічного та відповідального публічного дискурсу в цифровому середовищі. У межах досягнення цієї мети передбачається розкриття змістовних характеристик вільної комунікації крізь призму філософських концепцій комунікативної етики та прав людини, з'ясування співвідношення свободи слова й обмежень, спрямованих на запобігання агресивним формам мовлення, а також визначення напрямів удосконалення правових і позаправових механізмів реагування на агресію в соціальних мережах без порушення фундаментальних засад свободи вираження поглядів.

Результати дослідження. Соціальні мережі формують нову реальність, у якій межі між особистим висловлюванням і суспільно значущою позицією стають розмитими, а кожен учасник комунікації потенційно виступає не лише адресантом, а й суб'єктом впливу на широку аудиторію. У таких умовах комунікація набуває не лише інформаційного, а й світоглядного та ціннісного характеру, адже через неї відтворюються моделі взаємного визнання або, навпаки, відчуження та конфронтації. Свобода комунікації у соціальних мережах має конституційно-правове підґрунтя, оскільки право на вільне вираження поглядів визнається однією з базових засад демократичного суспільства. Водночас реалізація цього права в цифровому просторі не є абсолютною, адже вона пов'язана з обов'язком не посягати на честь, гідність і права інших осіб. Саме в цій площині агресивна комунікація виходить за межі легітимної свободи слова, перетворюючись на форму зловживання правом, що потребує правового й етичного осмислення [1].

Агресія у соціальних мережах часто постає не як спонтанна емоційна реакція, а як структурний елемент комунікативного середовища, що заохочує різкі, поляризовані й конфліктні висловлювання. Алгоритмічна логіка цифрових платформ, зорієнтована на максимізацію уваги, підсилює радикальні та емоційно насичені повідомлення, унаслідок чого агресивна риторика починає сприйматися як ефективний спосіб самовираження та здобуття видимості в публічному просторі. У цьому контексті агресія набуває символічної форми, що не завжди має безпосередні фізичні наслідки, проте здатна суттєво впливати на психологічний стан індивіда, його соціальну ідентичність та відчуття безпеки. Міжнародно-правові стандарти також виходять з того, що свобода вираження поглядів тісно пов'язана з відповідальністю, особливо коли йдеться про публічний простір. Європейський підхід наголошує, що свобода слова не охоплює висловлювання, спрямовані на поширення ненависті, агресії або приниження людської гідності, навіть якщо такі висловлювання здійснюються у формі оціночних суджень [2].

Філософське осмислення цієї проблеми дозволяє розглядати агресивну комунікацію як прояв дефіциту діалогу та втрати здатності до взаєморозуміння. Коли комунікація втрачає спрямованість на досягнення згоди й перетворюється на арену боротьби позицій, вона перестає виконувати інтегративну функцію та починає відтворювати конфлікти. У цьому сенсі агресія є не лише моральною чи психологічною проблемою, а й ознакою глибшої кризи комунікативної культури, у межах якої інший перестає сприйматися як рівний суб'єкт діалогу, а розглядається виключно як об'єкт критики, осміяння або символічного знецінення. З позиції прав людини агресивна комунікація у соціальних мережах може розглядатися як втручання у право на повагу до приватного життя, оскільки систематичні образи, переслідування та приниження здатні завдати серйозної шкоди особистісній автономії та психологічній недоторканності людини. Такий підхід дозволяє розглядати цифрову агресію не лише як етичну проблему, а як питання правового захисту особи [3].

Вільна комунікація в такому середовищі не може зводитися до формального проголошення свободи слова як абсолютної та необмеженої категорії. Філософсько-правовий вимір свободи комунікації передбачає відхід від суто формального розуміння свободи слова як відсутності заборон. У сучасних умовах свобода слова дедалі більше осмислюється як здатність до відповідального публічного висловлювання, що не руйнує основи співіснування у плюралістичному суспільстві [4]. Її зміст наповнюється через відповідальність за висловлювання, готовність до аргументованого обґрунтування власної позиції та визнання права іншого на відмінну думку. Європейська судова практика послідовно підкреслює, що демократичне суспільство потребує не лише свободи висловлювання, а й культури толерантності та взаємної поваги. Саме тому висловлювання, що свідомо провокують агресію або принижують соціальні групи, не користуються підвищеним рівнем захисту, характерним для політичної чи суспільно значущої критики [5]. Саме вільна комунікація, заснована на принципах відкритості та взаємної поваги, здатна виконувати превентивну функцію щодо агресії, оскільки створює умови для трансформації конфлікту в конструктивний діалог. В українському правовому полі ідея вільної, але відповідальної комунікації корелює з принципом верховенства права, який передбачає недопустимість використання прав і свобод на шкоду іншим. Агресивна поведінка в соціальних мережах у цьому контексті може розглядатися як форма правового нігілізму, що підриває довіру до самого інституту свободи слова [6]. У цьому випадку комунікація перестає бути засобом домінування й набуває характеру співтворення смислів у межах спільного простору.

Правовий вимір проблеми виявляється у необхідності переосмислення ролі права як регулятора цифрової комунікації. Особливу роль у поширенні або стримуванні агресії відіграють самі цифрові платформи, які встановлюють правила користування та визначають межі допустимого контенту. Відсутність прозорих стандартів модерації може сприяти нормалізації агресивної риторики, що негативно впливає на якість публічного дискурсу [7]. Традиційне правове регулювання на агресію в мережі зазвичай орієнтоване на заборону та санкціонування, що, хоча й має важливе значення для захисту прав людини, не завжди усуває першопричини агресивної поведінки. Надмірна репресивність може призводити до ефекту самоцензури та звуження

простору легітимної критики, що суперечить ідеї вільної комунікації. Міжнародні рекомендації у сфері цифрових прав наголошують, що боротьба з агресією в онлайні не повинна зводитися до тотального контролю або цензури. Натомість ключовим завданням є створення умов для розвитку відповідальної комунікації, у якій свобода слова поєднується з етичними стандартами публічного спілкування [8]. У цьому контексті постає потреба у поєднанні правових механізмів із філософським розумінням комунікації як процесу, що вимагає не лише формального дотримання норм, а й внутрішнього прийняття цінностей поваги та гідності.

Таким чином, вільна комунікація постає як багатовимірне явище, що поєднує у собі етичні, філософські та правові складові. З позиції сучасної правової доктрини вільна комунікація у соціальних мережах може розглядатися як складова інформаційної безпеки суспільства. Масове поширення агресії, мови ворожнечі та принизливих наративів здатне дестабілізувати соціальні відносини та посилювати конфліктність у публічному просторі [9]. Вона не заперечує необхідності правового регулювання соціальних мереж, проте акцентує увагу на превентивному та культуротворчому потенціалі діалогу. Саме через розвиток культури вільної, відповідальної та ненасильницької комунікації можливе поступове зменшення агресії у цифровому просторі без підриву фундаментальних засад свободи слова та демократичного публічного дискурсу.

Подальше осмислення вільної комунікації як альтернативи агресії в соціальних мережах потребує звернення до антропологічного виміру цифрової взаємодії. Людина в онлайн-просторі одночасно перебуває у стані розширеної свободи та зниженої відповідальності, що зумовлено дистанційністю, анонімністю та відсутністю безпосереднього зворотного зв'язку. У таких умовах комунікативні дії часто втрачають особистісний вимір, а співрозмовник сприймається не як жива особа з власною гідністю та переживаннями, а як абстрактний носій поглядів або позицій. Саме ця деперсоналізація комунікації створює ґрунт для агресії, оскільки знижує емпатію та послаблює внутрішні моральні обмеження. Антропологічний аспект цифрової агресії також знаходить відображення у міжнародних правових актах, які визнають негативний вплив онлайн-насилення на психічне здоров'я та соціальну інтеграцію особи. Це підсилює аргумент на користь розвитку ненасильницьких форм комунікації як елементу захисту людської гідності [10].

Вільна комунікація у філософському сенсі передбачає повернення суб'єктності кожному учаснику діалогу та відновлення міжособистісного виміру спілкування навіть у цифровому середовищі. Йдеться не про ідеалізовану гармонію думок, а про здатність визнавати конфлікт як природний елемент суспільного життя, водночас відмовляючись від агресії як способу його вирішення. У цьому контексті свобода комунікації набуває позитивного змісту, адже вона реалізується не через руйнування іншого, а через спільний пошук смислів, аргументів і форм співіснування в умовах плюралізму. Філософсько-правове бачення вільної комунікації дозволяє інтерпретувати її як форму соціального контракту між учасниками цифрового простору, у межах якого свобода висловлювання передбачає взаємне визнання прав і гідності кожного. Порушення цього контракту у формі агресії веде до руйнування самого комунікативного середовища [11].

З правової точки зору така модель комунікації корелює з ідеєю людської гідності як фундаментальної цінності, що має бути захищена незалежно від форм і каналів спілкування. У європейській правовій традиції людська гідність розглядається як основа всіх інших прав, що зумовлює особливу чутливість до агресивних форм мовлення. Саме тому вільна комунікація не може бути нейтральною щодо приниження або дегуманізації, навіть якщо вони здійснюються у віртуальному форматі [12]. Агресивні прояви в соціальних мережах часто порушують не лише приватні інтереси окремих осіб, а й загальні засади правопорядку, оскільки підривають довіру до публічного дискурсу та легітимність демократичних процедур. Водночас право не може і не повинно підміняти собою етичний вимір комунікації, адже жодне нормативне регулювання не здатне повністю усунути агресію без внутрішньої готовності суб'єктів дотримуватися принципів поваги та взаємного визнання. Практика застосування права свідчить, що ефективне реагування на агресію в соціальних мережах потребує поєднання юридичних і комунікативних інструментів. Лише санкційні механізми без розвитку культури діалогу не забезпечують довготривалого зниження рівня агресії [13].

У цьому сенсі вільна комунікація постає як простір взаємодії між правом і мораллю, де юридичні гарантії свободи слова доповнюються етичними вимогами відповідальності за сказане. Такий підхід дозволяє розглядати соціальні мережі не лише як об'єкт правового контролю, а як середовище формування нової комунікативної культури, здатної зменшувати рівень агресії без примусового втручання. Саме через внутрішнє прийняття цінностей діалогу та ненасильницького спілкування можливе стає зниження конфліктності в цифровому просторі.

Особливої уваги в цьому контексті заслуговує проблема меж свободи комунікації. Межі свободи комунікації в цифровому просторі дедалі частіше стають предметом суспільних і правових дискусій, особливо у зв'язку з поширенням мови ворожнечі. У цьому контексті вільна комунікація виступає критерієм оцінки не лише змісту висловлювань, а й їхнього впливу на публічний дискурс [14]. Вільне висловлювання поглядів нерідко використовується як аргумент для виправдання агресивної риторики, що ускладнює розмежування між легітимною критикою та мовленням, спрямованим на приниження або виключення іншого з публічного простору. Філософсько-правовий підхід дозволяє подолати цю дихотомію шляхом переорієнтації з формальних заборон на змістовні критерії комунікації, пов'язані з її спрямованістю на взаєморозуміння та збереження людської гідності.

Таким чином, вільна комунікація у соціальних мережах може розглядатися не лише як індивідуальне право, а як соціальна практика, що потребує усвідомленого культивування. Вона виступає альтернативою агресії не через заперечення конфлікту, а через трансформацію способів його вираження. Саме в цьому полягає її філософсько-правове значення, адже вона відкриває можливість поєднання свободи слова з відповідальністю, а цифрового плюралізму – з повагою до іншого як рівного учасника публічного дискурсу. Отже, вільна комунікація у соціальних мережах може розглядатися як стратегічний напрям протидії агресії, що поєднує філософські уявлення про діалог і правові механізми захисту людської гідності. Такий підхід відповідає сучасним європейським стандартам і створює підґрунтя для сталого розвитку демократичного цифрового простору [15].

Подальший розвиток цієї проблематики вимагає звернення до публічного виміру соціальних мереж як простору формування колективних уявлень, цінностей і моделей поведінки. Агресивна комунікація в онлайні поступово нормалізується, перетворюючись із винятку на звичну форму реагування, що підтримується повторюваністю та масовістю. У такому середовищі агресія втрачає статус девіації й починає сприйматися як допустимий елемент публічного дискурсу, що особливо небезпечно з огляду на вплив соціальних мереж на політичні процеси, суспільні настрої та самоідентифікацію особи. Це свідчить про те, що проблема агресії виходить за межі індивідуальної поведінки й набуває ознак структурного явища, пов'язаного з логікою функціонування цифрових комунікацій.

У цьому контексті вільна комунікація постає як альтернатива не лише агресивним висловлюванням, а й самій культурі конфронтації, що утверджується в соціальних мережах. Її сутність полягає у зміні комунікативних установок, коли метою спілкування стає не перемога над опонентом і не символічне знищення іншого, а взаємне прояснення позицій і пошук прийнятних форм співіснування різних поглядів. Така комунікація не заперечує гострих питань і складних тем, однак відмовляється від мови приниження та виключення, що є ключовими тригерами агресії.

Філософсько-правовий аспект вільної комунікації проявляється також у переосмисленні ролі суб'єкта в цифровому публічному просторі. Участь у комунікації перестає бути суто індивідуальним актом самовираження й набуває рис публічної дії, що має соціальні та правові наслідки. У цьому сенсі свобода комунікації невіддільна від відповідальності, оскільки кожне висловлювання впливає на загальний стан публічного дискурсу. Усвідомлення цього взаємозв'язку дозволяє розглядати вільну комунікацію як форму громадянської практики, спрямованої на підтримання відкритого й ненасильницького простору обговорення.

Важливим є й те, що вільна комунікація не обмежується лише міжособистісною взаємодією, а охоплює також відносини між користувачами та цифровими платформами. Право на вільне висловлювання у соціальних мережах реалізується в межах правил і алгоритмів, які визначають видимість контенту та межі допустимого. Це створює додатковий вимір відповідальності, адже регулювання комунікації здійснюється не лише державою, а й приватними суб'єктами, що формують власні стандарти допустимого мовлення. У такій ситуації філософсько-правове осмислення вільної комунікації дозволяє вийти за межі вузько нормативного підходу й зосередитися на ціннісних засадах, які мають лежати в основі цифрового публічного простору.

Отже, вільна комунікація як альтернатива агресії в соціальних мережах постає не як абстрактний ідеал, а як практичний орієнтир для трансформації цифрового дискурсу. Вона передбачає зміну способу мислення про свободу слова – від інструменту безконтрольного висловлювання до механізму відповідального співіснування в умовах різноманіття. Саме в цьому полягає її філософсько-правове значення, адже вона дозволяє поєднати захист свободи комунікації з подоланням агресії як загрози людській гідності та демократичним засадам сучасного суспільства.

Висновки. Проведений філософсько-правовий аналіз дозволяє дійти висновку, що агресія у соціальних мережах є не випадковим відхиленням від норми, а системною проблемою сучасної цифрової комунікації, пов'язаною з трансформацією публічного простору, зміною способів взаємодії та зниженням рівня відповідальності за висловлювання. У цьому контексті агресивна комунікація виступає симптомом глибшої кризи діалогу, за якої свобода слова втрачає свій гуманістичний зміст і перетворюється на інструмент конфронтації та символічного насильства.

Вільна комунікація постає як концептуально й практично обґрунтована альтернатива таким проявам агресії, оскільки ґрунтується на визнанні людської гідності, рівності учасників дискурсу та спрямованості на взаєморозуміння. Її філософське осмислення дозволяє розглядати свободу слова не лише як індивідуальне право, а як соціальну цінність, реалізація якої неможлива без внутрішніх етичних обмежень і готовності до діалогу. У правовому вимірі це означає необхідність пошуку балансу між гарантіями свободи вираження поглядів і захистом від агресивних форм комунікації, що порушують права інших осіб і підривають засади демократичного публічного дискурсу.

Отримані результати свідчать про те, що ефективне подолання агресії у соціальних мережах не може зводитися виключно до заборон чи санкцій. Воно потребує формування культури вільної, відповідальної та ненасильницької комунікації, у межах якої конфлікт визнається невід'ємною складовою соціального життя, проте трансформується у конструктивний діалог. Саме такий підхід створює передумови для збереження свободи слова як фундаментальної цінності та водночас для зменшення деструктивних проявів агресії в цифровому просторі, що має ключове значення для розвитку сучасного демократичного суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 р. (ратифікована Законом України від 17.07.1997 № 475/97-ВР). URL: <https://www.echr.coe.int>
3. Guide on Article 8 of the European Convention on Human Rights. Right to respect for private and family life. Strasbourg : Council of Europe, 2023. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_8_ENG.pdf
4. Habermas J. Moral consciousness and communicative action. Cambridge : Polity Press, 1990. 256 p. ISBN 9780745608138.
5. Handyside v. the United Kingdom : Judgment of the European Court of Human Rights of 7 December 1976. URL: <https://hudoc.echr.coe.int>
6. Рішення Конституційного Суду України від 20 січня 2012 р. № 2-пп/2012 у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-12>

7. Content moderation and freedom of expression online. Strasbourg : Council of Europe, 2022. URL: <https://www.coe.int/en/web/freedom-expression>
8. UNESCO. Guidelines for regulating digital platforms: A multistakeholder approach. Paris : UNESCO, 2023. URL: <https://www.unesco.org/en/digital-platforms>
9. Про інформацію : Закон України від 02 жовтня 1992 р. № 2657-XII. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 48. Ст. 650. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>
10. United Nations. Cyber violence against women and girls: A worldwide wake-up call : Report of the Secretary-General. New York : UN, 2021. URL: <https://www.unwomen.org>
11. Rawls J. Political liberalism. New York : Columbia University Press, 1993. 432 p. ISBN 9780231052487.
12. Charter of Fundamental Rights of the European Union (2000/C 364/01). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12012P/TXT>
13. OSCE. Preventing and responding to hate speech online. Vienna : OSCE, 2020. URL: <https://www.osce.org>
14. Recommendation CM/Rec(2022)16 of the Committee of Ministers to member States on combating hate speech. Strasbourg : Council of Europe, 2022. URL: <https://search.coe.int>
15. Regulation (EU) 2022/2065 of the European Parliament and of the Council of 19 October 2022 on a Single Market for Digital Services (Digital Services Act). URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2022/2065/oj>

REFERENCES

1. Verkhovna Rada of Ukraine. (1996). Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 30, Art. 141. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].
2. Council of Europe. (1950). Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms]. Retrieved from <https://www.echr.coe.int> [in Ukrainian].
3. European Court of Human Rights. (2023). Guide on Article 8 of the European Convention on Human Rights: Right to respect for private and family life. Strasbourg: Council of Europe. Retrieved from https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_8_ENG.pdf
4. Habermas, J. (1990). Moral consciousness and communicative action. Cambridge: Polity Press.
5. European Court of Human Rights. (1976). Handyside v. the United Kingdom (Judgment of 7 December 1976). Retrieved from <https://hudoc.echr.coe.int>
6. Constitutional Court of Ukraine. (2012). Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 20 sichnia 2012 r. No. 2-rp/2012 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine of January 20, 2012 No. 2-rp/2012]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-12> [in Ukrainian].
7. Council of Europe. (2022). Content moderation and freedom of expression online. Strasbourg: Council of Europe. Retrieved from <https://www.coe.int/en/web/freedom-expression>
8. UNESCO. (2023). Guidelines for regulating digital platforms: A multistakeholder approach. Paris: UNESCO. Retrieved from <https://www.unesco.org/en/digital-platforms>
9. Verkhovna Rada of Ukraine. (1992). Pro informatsiiu [On Information]. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 48, Art. 650. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12> [in Ukrainian].
10. United Nations. (2021). Cyber violence against women and girls: A worldwide wake-up call: Report of the Secretary-General. New York: United Nations. Retrieved from <https://www.unwomen.org>
11. Rawls, J. (1993). Political liberalism. New York: Columbia University Press.
12. European Union. (2000). Charter of Fundamental Rights of the European Union (2000/C 364/01). Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12012P/TXT>
13. Organization for Security and Co-operation in Europe. (2020). Preventing and responding to hate speech online. Vienna: OSCE. Retrieved from <https://www.osce.org>
14. Council of Europe. (2022). Recommendation CM/Rec (2022) 16 of the Committee of Ministers to member States on combating hate speech. Strasbourg: Council of Europe. Retrieved from <https://search.coe.int>
15. European Parliament & Council of the European Union. (2022). Regulation (EU) 2022/2065 of the European Parliament and of the Council of 19 October 2022 on a Single Market for Digital Services (Digital Services Act). Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2022/2065/oj>

Falkovsky Andriy Oleksandrovych

Candidate of Law, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Public Service and Law
Institute of Public Service and Administration
Odessa Polytechnic National University,
Doctoral Candidate at the Department of Administrative and Economic Law
Odessa I.I.Mechnikov National University
orcid.org/0000-0002-2762-1021

Karakash Oleksiy Romanovych

Master of Public Management and Administration
Institute of Public Service and Administration
Odessa Polytechnic National University
orcid.org/0009-0009-6598-6353

FREE COMMUNICATION AS AN ALTERNATIVE TO MANIFESTATIONS OF AGGRESSION IN SOCIAL NETWORKS: PHILOSOPHICAL AND LEGAL ASPECT

The article provides a philosophical and legal analysis of the phenomenon of free communication as an alternative to manifestations of aggression in social networks in the context of the digital transformation of public space. The relevance of the study is due to the increase in the level of verbal aggression, hate speech and conflict rhetoric in the online environment, which negatively affects the quality of public dialogue, violates the principles of human dignity and creates threats to the implementation of freedom of speech as a fundamental democratic value. Social networks are considered as a special communicative space in which elements of private and public interaction are combined, and each statement potentially acquires social significance and legal consequences.

The study substantiates the thesis that aggression in digital communication has not only an individual-psychological, but also a structural nature, due to the logic of the functioning of social platforms, the depersonalization of communication and a decrease in the level of responsibility for the word. From a philosophical point of view, such aggression is interpreted as a manifestation of a crisis of dialogue and a deficit of communicative culture, in which the other ceases to be perceived as an equal subject of interaction. In the legal dimension, attention is focused on the complexity of ensuring a balance between freedom of expression and the need to protect the rights and freedoms of other persons from aggressive forms of speech.

Particular attention is paid to the concept of free communication, which is understood not as absolute freedom of any expression, but as a value-oriented process based on respect for human dignity, mutual recognition and readiness for reasoned dialogue. It is proved that it is free communication, supplemented by ethical and legal dimensions of responsibility, that is capable of performing a preventive function regarding aggression in social networks, without resorting to excessive restrictions on freedom of speech. The article emphasizes that overcoming aggression in the digital environment requires not only legal response mechanisms, but also the formation of a sustainable culture of non-violent communication as a component of democratic public discourse. It is concluded that the philosophical and legal understanding of free communication opens up opportunities for harmonizing freedom of speech and protecting human dignity in the conditions of a modern information society.

Key words: *free communication, social networks, aggression, digital public space, freedom of speech, human dignity, philosophical and legal approach, public discourse, communicative culture, responsibility for expression.*

Дата надходження статті: 29.10.2025

Дата прийняття статті: 21.11.2025

Опубліковано: 29.12.2025

УДК 316.4

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2025.4.12>**Черненко Володимир Олександрович**

кандидат філософських наук,
доцент кафедри мистецької освіти та гуманітарних дисциплін
Харківського національного університету мистецтв
імені І.П. Котляревського
пл. Конституції, 11, Харків, Україна
orcid.org/0000-0001-7413-3082

ГЛОСАРІЙ ЕПІСТЕМОЛОГІЇ В СОЦІАЛЬНОМУ ПРОСТОРІ

Актуальність проблеми. Глобальні трансформації XX початку XXI ст. в соціальному просторі, як ніколи яскраво продемонстрували необхідність змінювати методи та форми управління даною галуззю, постійно підвищувати особистий рівень інтелектуальних властивостей. Соціальний конструкт стикається з проблемами кризи стосовно задіяних методів щодо свого функціонування. Тому, виникає суттєвий дисбаланс між залученням нових підходів до управління суспільним простором і старими стандартами рефлексії, які не відповідають парадигмі інноваційного розвитку та стають на заваді ефективно реагувати соціальним інститутам на нові форми соціо-інтелектуальних, управлінських, культурних, освітніх ризиків.

Мета – проаналізувати специфіку глосарію епістемології щодо їхнього функціонування в соціальному вимірі, який тісно перетинається з феноменом публічності. Представити в статті різновиди експлікацій, які актуалізують свою присутність в науковому дослідженні, соціо-культурному бутті, а саме, когнітивна, комунікаційна та морально-етична, комунікативно-діалогічна, інформаційна.

Методи. В рамках функціонування епістемології розрізняють наступні поняття як «куматойд», «case studies», «абдукція» та теорія «артикуляції» Лоуренса Гроссберга. Дані поняття повинні стати абеткою сучасного фахівця в галузі гуманітарних методологій. Тому, важливо надати визначення для кожної категорії. У статті використовується дихотомія публічної сфери за Ю. Габермасом («сильна» – інституціональна: «слабка» – неформальна); визначення публічного простору» Х. Арент. Також залучаються візії філософії науки (Т. Кун, І. Лакатос). В якості теоретико-концептуальної конструкції – методологія епістемологічних досліджень базується на прийнятті наукового знання як інтерсуб'єктивного та деперсоніфікованого.

Результати дослідження. Автором статті запропоновано формування нового сприйняття професійної спільноти та відношення к атрибутам повсякденності (символічним системам, культурним універсалам, соціальним групам), тощо;

звернення до професійної методології, яка створює умови для розвитку наукової, соціальної, педагогічної, публічної діяльності;

залучення модулюючої онтології – перед фахівцем стоїть завдання вивчити взірці різноманітних видів, типів, форм, засобів та стилів мислення для пошуку та формування найбільш виваженого управлінського рішення;

візії антропологічного і психологічного виднокола для розв'язання глибинних екзистенційних проблем.

Ключові слова: парадигма, епістемологія, публічний простір, соціальне буття, експлікації, філософія науки, культура.

Ти ніколи не будеш знати достатньо, якщо не будеш знати більш ніж достатньо
Вільям Блейк

Вступ. Нові реалії публічного простору вимагають впровадження альтернативних підходів до рефлексії суспільного буття, яке міститься в різних професійних напрямках – освіті, науці, функціонуванні соціальних інститутів тощо [4]. Тому для втілення цієї мети автор статті залучає

гloserій епістемології як методологічну основу до його включення та розкриття в аспекті публічних відносин та функціонуванню науково-соціальних парадигм [3;5;6]. Крім того, обидва напрямки стали потужним поштовхом до виділення експлікацій (модусів), що актуалізують свою присутність в різних проявах індивідуальної чи суспільної компоненти. Вони розкриваються у якості усталених системних відносин (зв'язків) щодо основних феноменів керування знанням («куматоїд», «case studies», «абдукція», теорія артикуляції) задля використання у просторі збереження, відтворення та розвитку інтелектуальних ресурсів, забезпечення ефективного фахового осмислення дій (практик), які стають запорукою досягнення професійних цілей.

Постановка проблеми. Відомий інтелектуал та винахідник ХХ ст., та й просто неординарна особистість Б. Гейтс зазначав, що «світ очікує від тебе яких-небудь досягнень, перед тим, як прийняти до відома твоє почуття власної гідності». Сене навколишнього світу пізнаєш лише через культуру, знання та своє ремесло (А. де Сент-Екзюпері). Зростаючий попит на фахівців, які стають новаторами у своїх професійних сегментах діяльності призводить до пошуку нових філософій (візій) управління людськими ресурсами. Нові виклики буття також потребують від керівника (вченого) нового змісту у відносинах з підлеглими, пошуку нових зв'язків в структурі управління, прийняття нестандартних, креативних рішень. Рішень, які наповнюють роботу різноманітних галузей новими сенсами [4]. Соціальний простір іманентно пов'язаний з наявністю людського «я», що допоміжним чином актуалізує особистість через виявлення (презентацію) себе у публічному вимірі. Публічність, на думку німецько-американської філософині Х. Арендт, стає «сценою» для індивіда, на якій він «розігрує» тимчасові вистави, тим самим налагоджує взаємини через Іншого із собою. Так виявляється глибинна екзистенційна природа публічного простору і комунікативних навичок [1].

Наука – суб'єкт – комунікація формують гуманітарну тріаду, яка ставить однією з завдань – реалізувати епістемологічний інструментарій для ефективної та успішної практико-перетворюючої діяльності в сфері науки, культури, соціології, політики управління, освіти.

Один із фундаторів комунікаційної філософії Ю. Габермас наголошує на інтегративному розумінню соціальної реальності: він закликає до переорієнтації від інструментальних дій до комунікативних, що є певним переходом до постметафізичної рефлексії, яка ініціює трансформацію предмета разом із життєвим світом людини. В такому випадку, інтелектуальність розглядається як уособлення здатності до спілкування (комунікації) [7].

Мета та завдання полягають у розкритті специфіки гloserій епістемології щодо їхнього функціонування в соціальному вимірі, який тісно перетинається з феноменом публічності. Представити в статті різновиди експлікацій, які актуалізують свою присутність в науковому дослідженні, соціокультурному бутті, а саме – когнітивна експлікація, комунікаційна та морально-етична, комунікативно-діалогічна, інформаційна.

Методи. В рамках функціонування епістемології розрізняють наступні поняття як «куматоїд», «case studies», «абдукція» та теорія «артикуляції» Лоуренса Гроссберга. Дані поняття повинні стати абеткою сучасного фахівця в галузі гуманітарних методологій. Тому, важливо надати визначення для кожної категорії. У статті використовується дихотомія публічної сфери за Ю. Габермасом («сильна» – інституціональна: «слабка» – неформальна) [7]; визначення «публічного простору» Х. Арендт [1]. Також залучаються візії філософії науки (Т.Кун, І. Лакатос) [5;6]. В якості теоретико-концептуальної конструкції методологія епістемологічних досліджень базується на прийнятті наукового знання як інтерсуб'єктивного та деперсоніфікованого.

Традиційно епістемологічний формат знання структурується у таких концептах, як факт, теорія, закон. У соціальному вимірі (сфера публічності, державо-управлінський чинник, наукова складова) ці традиційні форми знання набувають особливого значення, вимагають уточнення та конкретизації. Як соціальне за своєю природою термін «знання» кристалізується у формах закону, принципу, теорії, теореми, тренду, ідеї тощо. Особливістю соціальної спрямованості в діяльності індивіда є поєднання гносеологічного (епістемологічного) та праксеологічного підходів. В умовах парадигмального підходу Т.Кун [3] пропонує розрізняти два види критики: раціональну – спирається на прийняті критерії раціональності і нераціональна – виникає в періоди

кризи (нестабільності), коли рішення стають залежними від авторитетів, «езотеричного» кола лідерів, які нав'язують своє розуміння раціональності. Особливість полягає в тому, що Т. Кун вважає доречним розглядати раціональність в контексті конкретних культурних часів; так, вона наповнюється прагматичним сенсом – людина доказує свою раціональність не посиланнями на «істинний розум», а успіхом своєї діяльності. Така діяльність набуває характерних ознак публічності. І саме публічний простір презентує індивіда в якості зустрічі з Іншим, через якого актуалізується сама особистість (Х. Арендт) [1].

Соціальна компонента і публічність утворюють хіазму особливого філософського «забарвлення». Згідно концепції Ю. Габермаса – публічність інтерпретується як феномен, в якому не стільки відбувається певна дія, скільки акцент спрямований на комунікацію, обмін інформацією. Крім того, публічність поділяється на два типи: «сильну» і «слабку» [7]. Для першого типу притаманні характеристики інституціональності, вона організована, наділена здатністю ухвалювати або/чи приймати рішення. Другий тип публічності – «слабкий» – має ознаки неформальної природи, неорганізованості, відкритості, спонтанності і плюралістичному характеру дій. Таким чином, публічність, завдяки глосарію філософії науки представляється відкритою мережею перетинаючих (об'єднуючих) професійних спільнот, маючих лабільні часові, соціальні, субстанціональні межі [5; 7].

В рамках функціонування епістемологічного навантаження розрізняють наступні поняття як «куматоїд», «case studies», «абдукція» та теорія «артикуляції» Лоуренса Гроссберга. Дані поняття повинні стати абеткою сучасного фахівця в галузі гуманітарних візій. Тому, важливо надати визначення для кожної категорії [2; 4; 5].

Отже, «куматоїд» (від грец. «хвиля») – певного роду плаваючий об'єкт, він відображає системне явище об'єктів і характеризується тим, що може з'являтися, виникати, а може зникати і розпадатися. Прикладами функціонування куматоїду стають структурні підрозділи (кафедри), наукові сектори, дослідницькі частини, соціальні групи. Наявність куматоїду є дуже дієвим механізмом щодо аналізу роботи групи, тому що він стимулює можливість набуття за короткий час нових комунікаційних зв'язків між суб'єктами спілкування; старі звички та схеми можуть також стрімко руйнуватися. Роль керівника посилюється – він повинен бути уважним спостерігачем і вміло передбачати зв'язки, які куматоїд зруйнує, як неплідні та не якісні, натомість, інші – посилить та підтримає їхній розвиток вже не тільки для обмеженої групи, а й для великих соціальних колективів. Наприклад, такі питання як обговорення стратегії університету, кафедри, наукового підрозділу, вибір тематики дослідження, розподіл відповідальних за різні види роботи проходять жорсткий відбір куматоїду. Слід акцентувати й на тому, що повністю куматоїд здатний до реалізації у відкритому середовищі, з наявністю плюральності (множинності) між всіма учасниками діалогу при обговоренні та прийнятті рішень. Таким чином, завдяки куматоїду розкривається управлінська компетентність керівника.

«Case studies» – ситуаційні дослідження, які вивчають локальні групові світогляди, ситуації, індивідуальні суб'єкти. Ситуаційна детермінація виступає невід'ємною складовою пізнавального компоненту. Розрізняють два типи ситуаційних досліджень: текстуальні та польові. Дані дослідження заключають в собі поняття «внутрішньої соціальності» як замкненою системи неявних передумов знання, яка складається під впливом специфічної для групи ситуації, форм діяльності й комунікації; тобто ситуаційні дослідження розкривають зміст системи знання в контексті конкретних умов, життєвих ситуацій. Дане поняття повинно стати постійним інструментом соціального гатунку, яке визначає зміст «brain storm». «Мозковий штурм» – показник відкритого полілогу, здатність народжувати якісні, креативні рішення, повага керівника до підлеглих, особливо, коли ефективно рішення пропонує безпосередньо підлеглий, а не начальник. З «case studies» щільно перетинається термін «абдукція».

«Абдукція» – визначається як умовиводи від емпіричних фактів до пояснюючої їх гіпотези. Дане поняття набирає обертів щодо свого використання у повсякденності та на практиці. Нема потреби доказувати важливість вміння керівника обґрунтовувати пропозиції, запити, вибирати за допомоги доказової бази рішення, які мають інтелектуальну спроможність, робити висновки,

логічно та послідовно аргументувати використання тих чи інших процедур. «Абдукція» показово демонструє наявність у керівника аналітичної складової, без якої неможливо одержати якісних управлінських рішень [4; 5].

Теорія «артикуляції» – визначається як конструювання одного набору відносин із іншого; це постійна боротьба за зміну композиції дій в межах змінюючогося балансу сил заради пересмислення можливостей, яке надається завдяки зміні контексту, тобто, самого визначення сфери відносин, в яку вмонтована практика. Концепція артикуляції актуалізує та розкриває процес налагодження зв'язку між практичними кроками та їх результатами, але в той же час має на меті той факт, що дії можуть мати, інші, нерідко непередбачувані наслідки. Втім, цінність таких артикуляцій полягає саме в наявності народження нових можливостей, реалізація яких створить умови для ефективного розв'язання різного штибу професійних проблем. Множинність та невизначеність щодо ідей є не забаганкою слабого, а виступає передумовою народження новації рішень, зазначав соціолог, історик та футуролог І. Валлерстайн. Практико-перетворювальна компетентність становить серцевину теорії артикуляцій.

Отже, дані поняття, які складають серцевину епістемологічної складової виступають як певні винахідники професійних культур, метою яких є представлення нових стратегій управління, що приймають участь у підтримуванні соціального порядку, який уособлюється як мережа каналів пошуку життєвих сенсів і трансляції відкритих формул налагодженої взаємодії професійних спільнот [3; 4].

Результати дослідження. Потенціал епістемологічних візій (вчень) характеризується високим ступенем залученості останніх у функціонування соціальної реальності організаційно, структурно, методологічно, наповнюючи публічний простір новими підходами при дослідженні комунікації соціальних груп, професійних спільнот тощо [2;4]. Саме тому, в умовах глобальних тектонічних зламів, які торкаються різних сфер суспільного буття людини та соціуму, набирає обертів мультидисциплінарні дослідження, до яких залучаються окремі розділи та напрямки наукових галузей.

У контексті сучасної публічності під парадигмою слід розуміти раціонально узгоджену (інтерсуб'єктивно та інституційно визначену) логіку діяльності певної сукупності суб'єктів. В умовах складних трансформацій суспільства і держави така методологічна єдність між соціально-необхідною спрямованістю діяльності загального суб'єкта змін (парадигмою) і способом особистісного розуміння змін (синтагмою) є досить актуальним завданням часу. Американський теоретик і практик управління Дж. Манс (James N. Muns) стверджує, що “парадигма – це приклад або модель, що демонструє узгодженість в способі сприйняття, осмислення, оцінювання та здійснення” врядування. Отже, парадигмою потрібно вважати типовий прояв або загальноприйнятну методологічну модель, що поділяється більшістю представників певної сфери діяльності, відтворює основні вимоги до взаємодії із певною предметною сферою та формує вимоги до активності суб'єкта.

На сьогодні за допомогою парадигми здійснюються такі функції:

- знання суб'єкта поєднуються із способом вирішення проблеми чи прийняття рішення;
- визначаються ціннісні пріоритети діяльності та шляхи їх досягнення;
- дається цілісна й послідовна відповідь на питання “що?” і “як?” робити для досягнення потрібного результату;
- використовуються апробовані попередньою практикою принципи і способи дії.

Таке розуміння дозволило розповсюдити парадигму в якості концептуально усвідомленої моделі діяльності та реформування означає змістовну єдність думки (прийнятої концепції), слова (проголошених цілей) і діла (практичних кроків реалізації) [2;3;4]

Модернізація публічного простору, його взаємини з концептами наукового знання розкриваються у наявності наступних експлікацій соціально гатунку [4;5]:

Когнітивна експлікація – вміння правильно сприймати інформацію, вибирати та формулювати цілі, здійснювати постановку завдань, формувати когнітивні моделі явищ та процесів, аналізувати їх та інтерпретувати отримані результати. Її реалізація пов'язана з функціонуванням парадигмальної теорії науки [3]. Наприклад, поліваріативність освітніх стратегій передбачає актуалізацію парадигми безперервності пізнання як освітньої візії XXI ст. сучасний освітній простір вимагає

функціонування інтегративного підходу, який уособлює в собі реалізацію схеми «знання – досвід – інновація», обов'язково долучаючи до цієї програми особистий стиль керівника ЗВО, його майстерність, яка допоможе себе реалізувати як професійна та компетентна людина.

Комунікативно-діалогічна експлікація розкривається як важливий компонент психологічної передумови до входження в соціокультурний, освітній простір. Вона детермінує комунікативні властивості індивіда, що сприяють спілкуванню, налагодженню спільної комунікації, здатна виявляти активність суб'єкта розмови, створювати особисту програму спілкування. Отже, комунікативна навичка – це здатність встановлювати й підтримувати необхідні контакти з іншими людьми; сукупність навичок та вмінь, необхідних для ефективного спілкування; ситуативна адаптивність і вільне володіння вербальними та невербальними засобами соціальної поведінки. Маючи спеціальну професійну підготовку керівники часто виявляються неготовими до налагодження взаємостосунків з підлеглими та допускають серйозні прорахунки в організації комунікативної діяльності. Як наслідок, серед труднощів, які відчують в реальному управлінському процесі чільне місце посідають комунікативні труднощі: невміння обирати оптимальний стиль спілкування, відсутність навичок і вмінь впливати на людей, недостатня увага до рівня сприятливості соціально-психологічного клімату у соціальній групі.

Інформаційна експлікація або «цифровий» компонент – існування та розвиток сучасної цивілізації неможливий без наявності «екранної культури», основу якої складають сучасні комп'ютерні технології. Вони постають втіленням особливого в – собі – і-для-себе-буття, втрачаючи залежність від людини, оскільки суб'єкт поринає в залежність від машини; ще, французький просвітник XVII ст. де Ламетрі визначав людину як «людину-машину», розкриваючи тісний зв'язок індивіда з розвитком наукової думки та технічним прогресом. Саме технологічні зміни детермінують нові форми комунікації в рамках функціонування інформаційного суспільства.

Інформаційний аспект можна представити як певну нарізну інфраструктуру всієї людської культури. Взаємозв'язки, що виникають між знанням та технологією, також пов'язані з методологічними засадами соціального, культурного, релігійного, ідеологічного відтворення, або соціального «мімезиса», за Аристотелем. У широкому контексті знання як частина пізнавальної діяльності суб'єкта має гносеологічний, аксіологічний, онтологічний, практико-перетворювальний модус [4]. Відкритий доступ до інформаційних ресурсів, з одного боку, народжує вектор транспарентності, наявності інтелектуальних послуг «тут і зараз», а з іншого боку – людина стикається з проблемою критичної рефлексії щодо великого об'єму інформації. Завдяки віртуальним мережам людина конструє реальність, свідомість, інтелектуальну сферу, винаходить внутрішні тенденції розвитку складних соціальних систем. Впливаючи локально на середовище публічної спрямованості в аспекті екранної культури, суб'єкт одночасно випробовує на собі вплив даного середовища, змінюючи пріоритети, норми поведінки та набуває нових ролей.

Новий погляд на оволодіння знанням завдяки веб-ресурсам став домінуючою темою, наприклад, одного із Всесвітніх економічних форумів, який проходить щорічно в Давосі (Швейцарія, 2014–2015). Учасники круглих столів, серед яких Б. Гейтс та інші інтелектуали, формували візію доступу до освітніх послуг у межах неформальних соціальних інституцій, а також виокремили проблему уніфікації визнання освітніх курсів, які слухач вибирає самостійно через on-line портали і дисципліни, які становлять базові стандарти освітніх шкіл, інститутів, університетів. Це стосується дистанційної моделі навчання, навчання в системі «scafe», on-line освітніх платформ. Певна річ, що такий формат доступу до освітніх послуг потребує якісних змін безпосередньо до педагогічних працівників. Фахівець має залишити авторитарну модель комунікації зі слухачем, а бути другом, називаючи, за Сократом, слухачів (студентів) – своїми друзями. Інформаційний компонент надає можливість майбутньому фахівцю успішно здійснювати професійну діяльність у сучасному інформаційному просторі. Це положення є одним з пріоритетних шляхів реформування освітньої галузі завдяки представленню нової концепції освіти через формування компетентностей (Закон України «Про вищу освіту», 2014 р.).

Спілкування в просторі публічних відносин, професійних спільнот, залучаючи глосарій епістемологічного спрямування – важливий інструмент здійснення основних управлінських

функцій: організації, мотивації, планування, контролю. Комунікація як функція управління, є інтегруючою складовою, що об'єднує ролі управління й ролі спілкування. Управлінська діяльність є специфічною формою ділового спілкування, а завдяки спілкуванню керівник «входить» у сферу ідей, думок членів фахового колективу, тобто управлінська діяльність здійснюється в умовах спільної активності, взаємодії та діалогу, а конструктивістське мислення пронизує суспільне буття, воно породжує когерентну взаємопов'язану природну та соціальну дійсність.

Висновки. Колись на одному з засідань ради компанії «Samsung» його очільником напередодні новорічних свят, було проголошено наступне побажання своїм співробітникам: «В новому році ви повинні бути готові до змін у всьому, окрім родини і дітей». Так, зміни – це постійний виклик, з яким постійно стикається людина, як розумна і творча особистість через природу, культуру, соціум. В решті, вона сама опиняється перед викликом вічних запитань до себе [2;4;5;7]. Зміни диктують потребу в саморозвитку та навчанню. Управління інтелектуальними ресурсами допоміжним чином пов'язаний з культуротворчим процесом, особливою складовою якого є розвиток та постійне удосконалення методологічного інструментарію. Отже, глосарій епістемологічної природи ініціює механізми розкриття свого потенціалу в наступних положеннях:

- формується нове сприйняття професійної спільноти та відношення к атрибутам повсякденності (символічним системам, культурним універсалиям, соціальним групам), тощо;
- відбувається звернення до професійної методології, яка створює умови для розвитку наукової, інженерної, педагогічної, публічної діяльності;
- виникає запит на залучення модулюючої онтології – перед фахівцем стоїть завдання вивчити взірці різноманітних видів, типів, форм, засобів та стилів мислення для пошуку та формування найбільш виваженого управлінського рішення;
- візії антропологічного і психологічного виднокола для розв'язання екзистенційних проблем.

Якщо розглядати знання як уособлення саду чи прихисток (притулок), необхідний людині в похилі роки, то, як зазначав Філіп Домер Стенхоп Честерфілд – англійський державний діяч та письменник, важливо не гаяти часу і встигнути посадити дерева, поки ще ми молоді, адже коли наступить старість, в нас не буде тіні, щоб заховатися від сонця.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арендт Х. Становище людини /Арендт Х. Львів : Літо-пис, 1999. 256с.
2. Добронравова І. Практична філософія науки. Вид-во : Університетська книга, 2023. 352 с.
3. Кун Томас Структура наукових революцій. Київ : Port-Royal, 2000. 228 с.
4. Петрушенко В.Л. Гносеологія та епістемологія. Новий світ-2000, 2022. 200с.
5. Філософія науки і культури. Словник. За ред. Н. Хамітова. Вид-во КНТ, 2024. 438 с.
6. Lakatos Imre The methodology of scientific research programmes, Cambridge University Press 1980, 180p.
7. Habermas J. The Theory of Communicative Action. John Wiley and Sons Ltd.1986.512p.

REFERENCES

1. Arendt, Kh. (1999). Stanovyshche liudyny [Human condition] /Arendt Kh. Lviv: Lito-pys, 256s. [in Ukrainian].
2. Dobronravova, I. (2023). Praktychna filosofia nauky [Practical philosophy of science] . Vyd-vo: Universytetska knyha, 352 s. [in Ukrainian].
3. Kun, Tomas (2000). Struktura naukovykh revoliutsii [The structure of scientific revolutions]. Kyiv: Port-Royal. 228 s. [in Ukrainian].
4. Petrushenko, V.L. (2022). Hnoseolohiia ta epistemolohiia [Gnoseology and epistemology]. Novyi svit-2000. 200 s. [in Ukrainian].
5. Filosofii nauky i kultury. Slovnyk (2024). [Philosophy of science and culture. Dictionary]. Za red. N. Khamitova. Vyd-vo KNT. 438 s. [in Ukrainian].
6. Lakatos Imre The methodology of scientific research programmes, Cambridge University Press 1980, 180p.
7. Habermas, J. (1986). The Theory of Communicative Action. John Wiley and Sons Ltd. 512p.

Chernenko Volodymyr Oleksandrovych

Candidate of Philosophical Sciences,
Associate Professor at the Department of art Education and Humanitarian Disciplines
Kharkiv National Kotlyarevsky University of Arts
11, Kontytutsii sq., Kharkiv, Ukraine
orcid.org/0000-0001-7413-3082

GLOSSARY OF EPISTEMOLOGY IN SOCIAL SPACE

Problem. *The global transformations of the 20th and early 21st centuries in the social space have more clearly than ever demonstrated the need to change the methods and forms of management of this industry and constantly increase the personal level of intellectual properties. The social construct faces crisis issues regarding the management methods involved. Therefore, there is a significant imbalance between the involvement of new approaches to managing public space and old authoritarian standards of management, which do not correspond to the paradigm of innovative development and prevent social institutions from effectively responding to new forms of socio-intellectual, managerial, and cultural risks.*

Purpose – *to analyze the specifics of the glossary of epistemology regarding their functioning in the social dimension, which closely intersects with the publicity phenomenon, and present in the article the types of explications that actualize their presence in scientific research, socio-cultural existence (cognitive explication, communicative and moral-ethical, communicative-dialogical, informative).*

Methods. *Within the framework of the functioning of epistemology, the following concepts are distinguished: “kumatoid”, “case studies”, “abduction”, and Lawrence Grossberg's theory of “articulation”. These concepts should become the alphabet of a modern specialist in humanitarian methodologies. That is why it is crucial to define each category. The article uses the dichotomy of the public sphere according to Y. Habermas (“strong” – institutional: “weak” – informal) and the definition of “public space” by H. Arendt. Visions of the philosophy of science (T. Kuhn, I. Lakatos) are also involved. As a theoretical and conceptual construct, the methodology of epistemological research is based on the acceptance of scientific knowledge as fundamentally intersubjective and depersonalized.*

Research results. *The author of the article proposes the formation of a new perception of the professional community and attitude towards the attributes of everyday life (symbolic systems, cultural universals, social groups), etc.;*

turning to a professional methodology that creates conditions for the development of scientific, social, pedagogical, and public activities;

involving modulating ontology, the specialist is tasked with studying patterns of various types, forms, means, and styles of thinking to find and form the most balanced management decision;

visions of anthropological and psychological perspectives for solving deep existential problems.

Key words: *paradigm, epistemology, public space, social being, explications, philosophy of science, culture.*

Дата надходження статті: 13.11.2025

Дата прийняття статті: 05.12.2025

Опубліковано: 29.12.2025

ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

УДК 330.11 (111.8; 342.3; 85)

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2025.4.13>

Огневий Володимир Васильович

Черкаси, Україна

orcid.org/0009-0004-0895-4156

СУЧАСНА ЦИВІЛІЗАЦІЙНА КРИЗА В КОНТЕКСТІ ЗБОЮ ФОРМАЦІЙНОЇ ЕВОЛЮЦІЇ

Актуальність проблеми. Сучасні відцентрові процеси деглобалізації все більше вселяють тривогу. Бо багатополярний світ уже двічі спричиняв світові війни. Чи є глобальний апокаліпсис фатальною неминучістю? – Сумнівно. Адже інтеграційні процеси в економіці об'єктивно визначають магістральний вектор соціального прогресу у напрямі формування моноцілісного світу, який апріорі виключає вірогідність військових конфліктів. На цьому тлі російська агресія проти України та формування навколо цієї драми двох полюсів світового протистояння – вісі авторитарного зла з однієї сторони, і світової демократії з іншої – сприймається як цивілізаційна аномалія: глобальний конфлікт авторитарного імперіалізму з демократичною глобалізацією, тиранії зі свободою, минулого з майбутнім. В основі цього конфлікту не просто випадкові агресивно-експансивні примхи авторитарів, а збій формаційної еволюції – несумісність базису і надбудови: економічний базис у глобальному просторі наразі переважно модерно-капіталістичний, а державно-політична надбудова подекуди ще лишається авторитарно-архаїчна – мутований пережиток феодального середньовіччя. Ось де першопричина тривалої череди свідомо спровокованих авторитарними глобальних катаклізмів, починаючи від Першої світової війни, – відчайдушна протидія агонізуючого авторитаризму світовим інтеграційним процесам, що розмивають економічне підґрунтя авторитарних режимів, несучи їм неминучу кончину.

Мета статті – дати та довести до світової спільноти розуміння глибинної суті цивілізаційного розвитку в напрямі формування моноцілісної у глобальному просторі людської мегаспільноти, показавши на цьому тлі антиприродну сутність сучасного авторитаризму з його агонізуючими потугами самопорятунку методами військової протидії глобалізаційним процесам. Саме під таким кутом зору варто розглядати намагання мафіозно-авторитарної РФ військовими засобами вирвати Україну зі світових інтеграційних процесів, примусово втягнувши її у склад своєї агонізуючої авторитарно-імперії.

Метод дослідження: матеріалістичний підхід до аналізу соціальної еволюції, включаючи стан нашого сьогодення, – метод історичного матеріалізму.

Новизна дослідження. Вперше використано марксистський метод матеріалістичного розуміння історичних процесів на користь капіталістичної лібералізації і торжества демократичної глобалізації.

Результат дослідження. Виявлено першопричину сучасної цивілізаційної кризи – збій формаційної еволюції: несумісність у глобальному просторі модерно-капіталістичного базису із залишками архаїчної надбудови в особі авторитарних режимів Росії та її сателітів як мутованого пережитку феодального середньовіччя.

Ключові слова: історичний матеріалізм, формаційна концепція, соціальна еволюція, економічна інтеграція, демократична глобалізація.

Вступ. Віроломна агресія РФ проти України є прояв глибинної цивілізаційної кризи сучасності, що стала наслідком збою формаційної еволюції глобального соціуму. Причина цього – двічі мутований пережиток дикого середньовіччя в особі сучасного авторитаризму, такий собі

«динозавр» феодального минулого, який дожив, на жаль, до наших днів. Цей автократичний мутант ось уже більш як століття, починаючи з колоніально-імперської лихоманки на рубежі XIX–XX століть, спотворює формаційну еволюцію, згвалтувавши її двома світовими війнами і загрожуючи третьою... Сто років, як авторитаризм тероризує людство своїми імперськими амбіціями, всіляко перешкоджаючи згубним для нього доцентровим тенденціям глобалізаційних процесів. Замість моноцілісного (не однополярного «*Rex Americana*», а саме моноцілісного) світу, ми наразі маємо світ багатополлярний, в якому жодна глобальна проблема не може бути вирішена, починаючи від економічних і аж... до екологічних. За аномальних умов деглобалізації і геоекономічної фрагментації навіть найкращі макроекономічні програми та методи їх реалізації не в змозі впоратися з нагальними на сьогодні проблемами. Бо, якщо почати їх вирішувати правильно (наприклад, долати астрономічний державний борг за рахунок скорочення бюджетних видатків, а не чергових державних запозичень), тут же «виринають» інші проблеми, ще серйозніші, аж до найгостріших соціально-економічних, соціально-політичних та військово-політичних.

Аби зрозуміти глибинні витoki і природу сучасної цивілізаційної аномалії, слід (без емоцій, неупереджено) звернути увагу на марксистську методологію матеріалістичного трактування історичних процесів. Оскільки Маркс, при всіх його світоглядних недоліках, ближче за інших наблизився до дійсного усвідомлення суті соціальної еволюції, заклавши в її основу матеріалістичний чинник – об'єктивний процес економічного прогресу з урахуванням, насамперед, розвитку продуктивних сил. Інша річ, що ставши на шлях матеріалістичного розуміння історії, Маркс відразу (не встигнувши до кінця пройти цей шлях пізнання) вдався до сугестації волюнтаристських настроїв у масовій свідомості: пристрасно закликав пролетаріат, образно кажучи, «якомога вище закачати рукави» задля ґрунтовної перебудови людського суспільства «шляхом насильницького повалення існуючого суспільного устрою»[1], нехтуючи об'єктивними законами соціальної еволюції, безцеремонно порушуючи їх. Але це вже на його совісті. Теоретичні напрацювання Маркса, тим не менш, заслуговують на увагу. І нам слід на них зосередитись, аби зрозуміти суть сучасних процесів.

Мета та завдання. Базуючись на світоглядних засадах матеріалістичного розуміння історії, дати цілісну картину сучасного цивілізаційного розвитку задля усвідомлення проблем, що стоять перед ним, та визначення шляхів їх подолання. Ідеться, передусім, про згубну тенденцію деглобалізації та геоекономічної фрагментації у сучасному світі. Чи відповідають зазначені процеси магістральному вектору соціальної еволюції, відбуваються вони в руслі природного розвитку глобального соціуму чи всупереч йому? Ці питання потребують відповіді. Визначення витоків деглобалізаційних явищ, їх рушійних сил та загроз, які вони становлять, – такою є мета дослідження.

Методи дослідження. Авторство концепції історичного матеріалізму належить Марксу. У цьому безперечна заслуга класика, якщо не брати до уваги його абсурдну ідею «наукового комунізму». Марксистські фантазії «царства свободи світлого комуністичного майбуття всього людства», однак, поза межами даної проблематики. У фокусі нашої уваги процес еволюції економічних відносин з відповідною державно-політичною надбудовою у ході розвитку продуктивних сил. Саме цей чинник визначає магістральний вектор соціального прогресу: історичний поступ від однієї суспільно-економічної формації до іншої у певній послідовності. Теоретична спадщина Маркса, однак, страждає певними прогалинами, що вкрай спотворює розуміння стадійної еволюції суспільства. Враховуючи вади формаційного підходу до розуміння історичних процесів, слід, передусім, усунути його концептуальні недоліки.

Насамперед, про базові категорії формаційної концепції:

1. *Продуктивні сили* – спільнота людей (соціум) із знаряддями праці у своєму розпорядженні та іншими засобами виробництва.

2. *Виробничі відносини* – система економічних відносин (вона ж бо *економічний базис*) з певною формою власності на засоби виробництва в їх основі та формою залучення робочої сили до праці власниками таких засобів.

3. *Надбудова* – державно-політичний устрій.

Відповідно до формаційної концепції, рівень розвитку продуктивних сил визначає систему економічних відносин, а ті, як базис, формують відповідну надбудову державно-політичної влади, головним призначенням якої є збереження існуючої системи суспільних відносин у своїй цілісності як суспільно-економічної формації. Ключовим чинником соціальної еволюції є розвиток продуктивних сил. Що він собою являє?

Перш за все, слід уточнити: продуктивні сили не просто примітивний набір складових елементів – людських особистостей плюс засоби виробництва, а саме певна на кожному історичному етапі трудова згуртованість людей у матеріальній сфері своєї діяльності. При цьому засоби виробництва ніяк не сила. Продуктивна сила це людина (що орудує засобами виробництва) – виробник матеріальних благ. І не стільки руки/ноги людини, а її голова. А в голові два компоненти: інтелект і мотивація. Враховуючи, що людина є особистість соціальна, то йдеться про людську спільноту з її інтелектуальним рівнем та мотивацією до праці. Тобто *колективний інтелект і мотивація* – суть продуктивної сили суспільства. Фіксація цього постулату є перший крок до усунення прогалин традиційної версії формаційної концепції суспільного розвитку.

Отже, продуктивні сили є певна спільнота людей – соціум – зі своїм інтелектуальним потенціалом, мотивацією до праці та, звичайно, засобами виробництва у своїх руках. Питання: що є найсуттєвіше в еволюції такої спільноти? Передусім, звертає на себе увагу історична трансформація інтеграційної архітектури соціуму: від роз'єднаних родоплемінних общин з їх вкрай примітивними засобами виробництва в прадавні часи, до... нині спрямованого у майбутнє формування глобал-соціального моноліту на базі високотехнологічного виробництва. У наявності інтеграція продуктивних сил, що визначається рівнем технічної оснащеності виробничих потужностей: який технічний рівень знарядь праці – така, відповідно, ступінь згуртованості людей у виробництві матеріальних благ. Чим вище технічний рівень – тим ширша і тісніша згуртованість соціуму. Одна справа – дерев'яна соха, яку землероб може виготовити самостійно і господарювати відокремлено; зовсім інша справа – сучасна сільгосптехніка, виготовлення якої потребує залучення сотень тисяч трудівників добувної та обробної промисловості. Але не сам по собі технічний рівень засобів виробництва визначає інтеграційну тенденцію розвитку, а людський інтелект, що їх створює. Відтак в основі інтеграційного процесу інтелектуалізація людської спільноти, яка, щодалі удосконалюючи знаряддя праці і технологію виробництва, вимагає дедалі ширшого та тіснішого об'єднання трудових зусиль членів суспільства у сфері матеріального виробництва. Тобто розвиток продуктивних сил – це, насамперед, їх інтелектуалізація. Інтелектуалізація продуктивних сил диктує потребу їх інтеграції.

Спільність людей у сфері матеріального виробництва, як бачимо, має тенденцію до посилення. Така тенденція розвивається як вшир – територіально, так і углиб – безпосереднє кооперування праці, з одного боку, і суспільний поділ праці, – з іншого. Саме на ґрунті загальної у суспільному просторі інтеграції продуктивних сил виник ринок з його товарно-грошовим обігом та поява і стрімке зростання корпоративно-виробничих об'єднань – галузевих пірамід, на вершині яких виробник кінцевого продукту, а під ним конусоподібна структура постачальників засобів виробництва: знарядь праці, сировинних і енергетичних ресурсів. Як результат – втягування все нових регіонів у ринок, що розвивається аж до його повної глобалізації, і корпоративне об'єднання трудівників у ході концентрації виробництва аж до утворення сучасних наднаціональних компаній. В наявності зростаюче протягом історії згуртування складових елементів продуктивних сил – виробників матеріальних благ у спільність, що дедалі більше розширюється і посилюється на ґрунті постійно вдосконалюваних засобів і технології виробництва. Такою є інтеграція продуктивних сил.

Таким чином, продуктивні сили, перебуваючи в процесі інтеграції, неухильно кожен раз піднімаються на все вищий рівень згуртованості людей у сфері виробництва: від ізольованих первісних міні-общин в доісторичні часи до формування соціального глобал-моноліту у майбутньому. Згуртування продуктивних сил у світовий мега-моноліт є тенденція прогресуючого у глобальному просторі інтеграційного процесу. Цей процес протягом історії розвивається у два етапи.

Перший етап. – Тривалий процес розкладання розпорошених в географічному просторі общино-родоплемінних продуктивних сил на індивідуальні продуктивні сили – сукупність одноосібників, що орудують індивідуальними ручними засобами виробництва. Утворення величезної маси одноосібних господарств, переважно зайнятих натуральним виробництвом, подекуди вступаючи в епізодичний продуктообмін між собою. Свого фіналу цей процес, якщо брати європейську цивілізацію, досяг в епоху середньовіччя (в Росії деякі залишки общинного укладу збереглися аж до Столипінської реформи і навіть до більшовицької комуно-колективізації XX століття).

Другий етап. – Стрімкий процес згуртування розпорошеної маси індивідуальних продуктивних сил на базі технічної модернізації засобів виробництва шляхом поглиблення поділу праці (відтак бурхливого розвитку товарно-грошових відносин) та його кооперування (відповідно, – концентрація виробництва) у суспільні, по своїй суті, продуктивні сили. У такий спосіб, особливо в епоху НТП, відбувається процес дедалі прогресуючого згуртування соціуму як виробника матеріальних благ у напрямі формування глобал-монолітних продуктивних сил. Стартував процес з початком Промислової революції XVIII століття, продовжується понині і спрямований у майбутнє.

І процес розкладання самоізолюваних первісних общин на рихлу спільність індивідуальних господарств, і, тим більше, подальший процес згуртування розпорошеної маси індивідуальних господарств у ході укрупнення виробництва та поглиблення поділу праці в єдину систему місцевого, національного, регіонального, глобального господарства має в своїй основі інтеграцію продуктивних сил. У процесі інтеграції продуктивні сили перетворюються з общинних в індивідуальні і, далі, із індивідуальних у суспільні. В наявності історична у глобальному просторі інтеграційна послідовність общинної, індивідуальної та суспільної архітектури соціуму.

Отже, інтеграція продуктивних сил об'єктивно спрямована у чітко визначеному напрямі, має певний алгоритм свого поступу: від територіально розпорошених родових общин на зорі людства до розгалуженої спільноти одноосібно господарюючих суб'єктів, а далі, шляхом згуртування цих суб'єктів у процесі зростаючого товарообіміну та укрупнення виробництва, в напрямі глобальної мегаспільноти – гіперінтегрованого глобал-соціального моноліту у майбутньому. Даний алгоритм згуртування людської спільноти в матеріальній сфері своєї діяльності є *інтеграційна характеристика продуктивних сил*, що має певну цілеспрямованість свого розвитку. Ось саме ця «інтеграційна характеристика» і формує стадійну конфігурацію соціальної еволюції, історичний поступ розвитку від однієї суспільно-економічної формації до іншої у певній послідовності. *Ступінь згуртованості людей у виробництві визначає характер їх економічних відносин* – суть інтеграційної версії формаційної теорії суспільного розвитку, основний концепт її реінкарнації. На ньому ґрунтується авторська методика дослідження.

Яким чином *інтеграційна характеристика продуктивних сил* формує систему економічних відносин у суспільстві та відповідну державно-політичну надбудову, відтак – суспільно-економічну формацію?

Результати дослідження. Інстинкт боротьби за виживання органічно притаманний людській натурі, і він притаманний їй від самого початку існування людства, з часів печерної людини. Головною спрямованістю боротьби за виживання споконвіку була, насамперед, територіальна експансія – боротьба за землю, за місце під сонцем. Тобто – приватизація життєво важливих ресурсів. Щойно вимушена згуртованість первісної родової общини перестає бути неодмінною умовою її злиденного виживання, вона відразу ж розпадається на індивідуально-господарські суб'єкти (сім'ї) з приватною власністю на засоби виробництва[2]. Щоправда, у двох різновидах такої власності:

а) природно (економічно) набута приватна власність на засоби виробництва – підспудно існуюча;

б) примусово (позаекономічно) узурпована приватна власність на засоби виробництва – домінуюча.

Друга, примусово роздобута приватна власність (узурпована власність на землю, живність, будівлі, знаряддя праці, сировинні ресурси тощо), повністю пригнічуючи першу, загнавши її

в інкубаційний стан, безроздільно домінувала декілька тисячоліть, аж до Нових часів кінця вісімнадцятого століття. Маючи позаекономічні витoki походження, ця власність, аби відбутися, даючи її власникам матеріальну віддачу, вимагала примусового залучення робочої сили в цілях трудової експлуатації. У різних цивілізаціях таке залучення здійснювалося у найжорстокіших формах по-різному. Проте (для європейської цивілізації, принаймні) характерним було деяке послаблення методів примусу в ході історичного поступу, починаючи з античних часів до середньовіччя: від рабства до кріпацтва. В додаток до цього мало місце поступове обмеження узурпованої власності, аж до звуження такої, переважно, до права на земельні володіння – феодеу. Відповідно мали місце спочатку рабовласницька, потім феодална суспільно-економічні формації. Як проміжна ланка – колонат у часи занепаду Римської імперії: рабовласництво в імперії з великою вірогідністю еволюціонувало б у ринковий феодалізм і кріпосницьку мануфактуру, а згодом, можливо, у капіталізм (за умов промислового перевороту), якби на той час не відбувся грандіозний збій формаційної еволюції – нашествя варварів і велике переселення народів, що призвело до цивілізаційного провалу Європи у морок середньовіччя на ціле тисячоліття, аж до початку епохи Відродження. Тим не менш, послідовність пом'якшувальних форм експлуатації є незаперечний факт, і він пояснюється поступовим посиленням взаємної згуртованості людей у виробництві через розвиток, нехай мляво, але інтеграційних процесів на тому етапі. Сама по собі економічна інтеграція означає зростаючу взаємопов'язаність людей у виробничих процесах, відтак зростаючу їх залежність від засобів виробництва, які завжди мають суспільне відношення, попри те, що знаходяться у приватних руках. В міру посилення економічної залежності експлуатованих від власників основних засобів виробництва відповідно послаблювалися методи насильницько-правового підпорядкування експлуатованих експлуататорами. – Рабство змінилось закріпаченням. Необхідність крайніх форм примусу поступово відпадала.

А як же державно-політична надбудова в цю епоху?

Позаекономічна узурпація природних ресурсів і засобів виробництва, насильницьке поневолення експлуатованих та примусове утримування їх у рабстві і кріпацтві, врешті-решт, силове придушення соціального збурення пригноблених вимагали авторитарної системи правління. З моменту розпаду первісної общини і аж до Великої французької революції авторитаризм – спочатку рабовласницький, потім феодалний – лютував скрізь і всюди без жодного винятку. Принцип територіальної експансії був домінуючою умовою економічного виживання автократичних структур існуючих на той час формацій: виживав той, хто домагався кращих успіхів у захопленні земельних просторів з якомога більшою чисельністю вірогідних. Звідси нескінченні війни за переділ територій, боротьба за земельні, людські та природні ресурси, що в античні часи, що в середньовіччі. *Авторитаризм і війна – нероздільні.*

Об'єктивний процес соціальної еволюції, однак, невблаганний. Розвиток ринку на тлі суспільного поділу праці в ході невинної інтеграції продуктивних сил, з огляду на технічний прогрес, та перетворення натурального виробництва у дрібнотоварне в часи пізнього середньовіччя докорінно змінює мотивацію боротьби за виживання. Принцип територіальної експансії та насильницької узурпації і позаекономічного примноження приватної власності шляхом примусової експлуатації починає поступатися принципу трудового (економічного) нагромадження приватної власності. Відтепер кращі шанси економічно вижити набуває той, хто спроможний виготовити якомога більший додатковий продукт і максимальну частку його спрямувати у розширене відтворення виробництва. А тут потрібні не сила та агресія, а інтелект і праця. Економічно набута приватна власність індивідуальних товаровиробників, яка тисячоліттями перебувала у пригніченому інкубаційному стані, в ринкових умовах починає поступово «прокидатися» після багатовікової сплячки. Дрібнотоварне виробництво дедалі більше кооперується, все частіше переростаючи у мануфактурне виробництво з використанням спочатку примусової, а згодом вільнонайманої праці. Відповідно трансформується соціальна структура суспільства. «З кріпаків середньовіччя вийшло вільне населення перших міст; з цього стану городян розвинулися перші елементи буржуазії» [1].

Промислова революція другої половини XVIII століття як, інтелектуальний прорив у розвитку продуктивних сил, остаточно пробуджує дрібнотоварне виробництво. Дотепер підспудно

існуюча індивідуально-нажита власність приватних товаровиробників, стрімко нарощуючись, набирає дедалі більшої сили, виривається з пут феодально-узурпованої власності і перевершує її... Нестримний потяг до нагромадження капіталу (ціною рекапіталізації прибутку), як єдино можливому способу економічного виживання, немов на дріжджах вирощує приватнокапіталістичну власність. «Буржуазія неспроможна існувати, не спричиняючи переворотів у засобах виробництва... Буржуазія менш ніж за сто років свого класового панування створила більш численні та грандіозні продуктивні сили, аніж усі попередні покоління, разом узяті», – справедливо стверджував К. Маркс[1]. «Таємниця» грандіозного зростання масштабів товаровиробництва і, як наслідок, масованого самозростання капіталу криється у можливостях експлуатації найманої праці робітників, що відкрились з упровадженням у виробництво машинно-технічних засобів виробництва. Купуючи одиницю робочої сили найманого робітника, капіталіст експлуатує множинну працю умовних одиниць робочої сили цього робітника на машинному обладнанні, привласнюючи у такий спосіб дедалі більшу масу додаткової вартості. І чим досконаліше машинне виробництво, тим вища, по Марксу, норма експлуатації вільнонайманої праці (m/v), відповідно, вища норма підприємницького прибутку ($m/c+v$). Звідси органічно притаманне для капіталізму прагнення до технічної модернізації виробництва. Оскільки мотивацією капіталістичного бізнесу є несамолюбна конкурентна боротьба за економічне виживання в ринкових умовах шляхом нагромадження капіталу, то, відповідно, якомога більша частка невпинно зростаючої додаткової вартості реінвестується у виробництво. Ось де витoki економічного дива, яке «створила буржуазія менш ніж за сто років свого класового панування». А вслід за економічним дивом і соціальний прогрес: капіталізм остаточно руйнує позаекономічно-узурповану власність на землю, а разом з нею усуває кріпосну форму примусу до праці. Феодалізм поступається місцем капіталістичній системі економічних відносин, що базується на економічно набутій власності на засоби виробництва та експлуатації вільнонайманої праці. Ця економічна система розвивається донині.

Отже, що відбулося, яку трансформацію пережила соціальна еволюція?

«Менш ніж за сто років» відбувся наймасштабніший за всю історію людства соціальний переворот: позаекономічно узурпована приватна власність, що тисячоліттями з часів розпаду первісних общин паразитувала на ґрунті натурального виробництва, була витіснена економічно набутою приватною власністю, що стрімко проросла на ґрунті товарного виробництва; а примусова форма експлуатації поступилась вільнонайманій формі експлуатації. Глибинна причина того – процес інтеграції продуктивних сил, котрий, сформувавши ринок на базі суспільного поділу праці, призвів до перетворення натурального виробництва у товарне, в такий спосіб породивши капіталізм.

Що відбувається в цей час з надбудовою? – Революція. З історичної арени починають змідатися династичні монархії. Авторитаризм змінюється республіканською демократією, деспотія – свободою. Бо... Відтепер немає потреби в насильницькій узурпації засобів виробництва: накопичення капіталу шляхом експлуатації найманої праці та рекапіталізації додаткової вартості значно ефективніший спосіб примноження приватної власності, аніж примусова панщина та оброк (земельна рента). Відтепер немає потреби у насильницькому примусі до праці: товаровиробник, що розорився, сам прийде до капіталіста і запропонує свої робочі руки за винагороду часткою виробленого продукту у грошовому еквіваленті. Відтепер немає потреби у територіальній експансії, вона надто затратна: споряджати експедиційні корпуси, утримувати колоніальні адміністрації... – Навіщо? Якщо шляхом вільного товарообміну у тубільців можна придбати будь-що, особливо не заморочуючись їх внутрішніми проблемами. «Колонії, це – млинові жорна на нашій ший», – стверджував прем'єр-міністр найбільшої у світі Британської колоніальної імперії Б. Дізраелі в середині XIX століття[3].

Капіталізму не потрібні державні кордони. «Буржуазія швидким удосконаленням знарядь виробництва та полегшенням засобів сполучення залучає до цивілізації всі, навіть найбільш варварські, нації. Дешеві ціни її товарів – ось та важка артилерія, за допомогою якої вона руйнує всі китайські стіни і поборює ненависть варварів до іноземців», – писав Маркс[1]. Буржуазії

потрібен вільний «політ» капіталу в усі куточки Земної кулі у погоні за вищою нормою прибутку, туди, де на даний момент «відсоток» вищий: сьогодні тут, завтра там, післязавтра ще десь... «Потреба в постійному збуті продуктів гонить буржуазію по всій земній кулі. Усюди вона має впровадитися, всюди влаштуватися, всюди встановити зв'язки»[1]. Капітал спрямовується туди, де спокій і гарантія його недоторканості. Капіталізм не в захваті від міжнаціональної роз'єднаності і ворожнечі, бо вони перешкоджають світовій торгівлі та вільному розростанню за межі національних кордонів і «розповзанню» на увесь світ транснаціональних компаній. «Буржуазія шляхом експлуатації світового ринку зробила виробництво та споживання всіх країн космополітичним. На превеликий жаль реакціонерів вона вирвала з-під ніг промисловості національний ґрунт»[1]. У такий спосіб реакціонери позбавляються економічного підґрунтя узурпації влади. Відтепер навстіж відчиняються ворота для демократичної глобалізації. А в глобалізованому світі, за умов повсюдного торжества республіканської демократії, немає місця війнам на міждержавному рівні.

Водночас, певну еволюцію зазнає приватнокапіталістична власність. Концентрація виробництва на базі прогресуючої інтеграції продуктивних сил призводить, з однієї сторони, до централізації (монополізації) капіталістичної власності, щоправда, з одночасним фізичним відчуженням власників від їх же власних засобів виробництва: фабрик, заводів, рудників, пароплавів. А з іншої, – до своєрідної «дифузії» (поширення, розпорошення, розсіювання) цієї ж власності у суспільному середовищі з огляду на зростаюче акціонування бізнесу, що означає бодай формальне, але долучення простого люду до власності на засоби виробництва та реальний доступ до частки підприємницького прибутку. В наявності дві протилежно-зустрічні тенденції трансформаційного перетворення капіталістичної власності з дедалі зростаючою в перспективі перевагою другої тенденції над першою, відтак до своєрідного «розмивання» приватнокапіталістичної власності як такої. Приватна власність «розчиняється» в інтеграційному середовищі з огляду на фізичне відчуження власників від засобів виробництва та комерційне долучення до цих засобів пересічних громадян. Тобто відбувається процес поступового, по суті, усуспільнення власності на засоби виробництва в міру посилення концентрації виробництва, набуття ним суспільного характеру. Власність на засоби виробництва в такий спосіб приводиться у відповідність до суспільної сутності продуктивних сил, що формується в ході їх невинної інтеграції. – Чи не шлях до соціального прогресу?

Такими є об'єктивні тенденції соціальної еволюції на базі розвитку інтеграційних процесів в економіці. Які, здавалося б, обнадійливі перспективи на майбутнє...

На жаль, цивілізації не судилося пережити таку еволюцію.

Перша світова війна, а потім Друга – у чому їх витоки?

Витоки цивілізаційної катастрофи столітньої давності у збої на той час формаційної еволюції через несумісність базису і надбудови. Бо на початку ХХ століття виявилось, що економічний базис повсюдно вже цей, глобалізаційно-капіталістичний, а державно-політична надбудова ряду країн ще та, монархо-авторитарна – автократичний пережиток феодального середньовіччя з його генетичним інстинктом територіальної експансії у боротьбі за виживання в межах максимально розширеної і, водночас, автаркічної імперії. В час розгорнутої у глобальному просторі інтернаціоналізації всього і вся з повною силою виразився агонізуючий оскал феодального імперіалізму проти капіталістичної глобалізації. Ось тут то і спалахнуло... Пожежа Першої світової була запалена монархо-автократичною гідрою споріднених династій Гогенцолернів, Романових, Габсбургів, Віндзорів... які в потугах боротьби за власне виживання увергли світ у міжімперіалістичну сутичку за його територіальний переділ. Під натиском лавини світових інтеграційних процесів, що загрожували руйнуванням економічних підвалин авторитаризму, та розгортання дедалі масштабнішого революційного руху у світі європейські монархо-династії спрямувались до світової війни.

Фатальна неминучість грандіозної катастрофи була від самого початку запрограмована, про що застерігали деякі видатні на той час мислителі. «Всесвітню війну небаченого раніше масштабу, небаченої сили», – передрік Ф. Енгельс ще 1887 р., маючи на увазі імперські замах

Пруссії-Німеччини, і навіть заздалегідь передбачив її результат: «Спустошення Тридцятилітньої війни, – стиснуте до трьох-чотирьох років і поширене на увесь континент, голод, епідемії, загальне здичавіння як військ, так і народних мас, викликане злиднями, безнадійна плутанина в торгівлі, промисловості та кредиті; усе це закінчиться загальним банкрутством; крах старих держав та їх рутинної державної мудрості, – крах такий, що корони дюжинами валятимуться мостовими... Ось куди, панове королі та державні мужі, привела ваша мудрість стару Європу!» [4].

Як могло так статися, що феодално-монархічний архаїзм дожив до XX століття і привніс до нього цивілізаційну катастрофу?

Трагедія в тому, що вчасно не був повалений ще в XIX столітті європейський монархо-авторитаризм і, як результат, повсюдно не перемогла республіканська демократія. Свою роль тут зіграв «Священний Союз» імператорів на чолі з «жандармом Європи» царською Росією (наслідок наполеонівських війн), який нещадно гасив осередки революційних заворушень, зокрема, придушив європейську революцію 1848 р. Та й марксизм, що у ті часи ідейно спрямовував європейську соціал-демократію, об'єктом пролетарської ненависті визначив капіталізм, замість того, щоб пролетаріату в союзі з буржуазією спочатку повалити залишки феодалного авторитаризму, повсюдно утвердивши царство республіканської свободи. Натомість Марксів «привид бродить по Європі – привид комунізму»... замість реальної демократії. «Комунізм» так і залишився примарою, а реальна потреба республіканської демократії лишилась не реалізована. – Сумний підсумок політекономічної недосконалості марксистської теорії: цілком закономірне явище циклічних «криз надвиробництва» [1] було на той час сприйнято класиками марксизму як симптом невідповідності капіталістичних виробничих відносин рівню продуктивних сил. Звідси висновок про необхідність «експропріювати експропріаторів», тобто знищити капіталізм. Пролетарські низи були дезорієнтовані, час втрачено. А тим часом, починаючи з 1880-х, нарастають колоніальні амбіції «Другого Рейху» – кайзерівської Німеччини, яка щойно возз'єдналася під проводом «залізного канцлера». За оцінкою Дж. Гобсона: «Справжня імперіалістична політика Німеччини починається з 1884 р.» [5]. Саме вона спровокувала імперіалістичну лихоманку, втягнувши в неї увесь світ, що і призвело, врешті-решт, до Першої світової.

Марксистські джерела схильні звалювати провину за імперіалістичну війну на капіталізм, мовляв, «боротьба за ринки збуту, сировинні ресурси тощо». Питання: а чи не занадто велика ціна витрат для капіталізму, який, вміючи рахувати гроші, щосили прагне мінімізації витрат? Навіть вождь більшовизму В.І. Ленін змушений був визнати: «В епоху найбільшого процвітання вільної конкуренції в Англії, в 1840–1860 роках, керівні буржуазні політики були проти колоніальної політики, вважали звільнення колоній, повне відокремлення їх від Англії неминучою і корисною справою» [6].

Буржуазні політики мали підстави так вважати, бо *капіталізм несумісний з імперіалізмом*. Капіталізм прагне глобалізації, не вдаючись до насильницьких методів територіальної експансії (радіше вдатись до підкупу місцевих племінних вождів задля, наприклад, доступу до сировинних ресурсів). Бо в умовах індустріального виробництва на перше місце виходить людський інтелект, що дає куди більш масований приріст живої праці, відповідно, матеріальних благ, аніж експлуатація анексованих територій з величезною масою злиденного та неосвіченого населення. Цінність кількісного показника робочої сили поступається місцем її якості: інтелектуальна компонента живої праці витісняє компоненту праці фізичної. А це набагато вища продуктивність праці. Відтак для капіталістичної держави втрачає сенс боротьба за чисельний приріст населення шляхом територіальних придбань. – Через свою нерентабельність. Куди ефективніше отримати приріст маси живої = уречевленої праці за рахунок підвищення інтелектуального потенціалу працездатних. Боротьба за територію, зрештою, змінюється боротьбою за людські мізки, за вищий інтелект-потенціал робочої сили як набагато масштабніший приріст маси живої праці, відповідно, приріст сукупного суспільного продукту.

Водночас загальна інтелектуалізація продуктивних сил диктує процес їх інтеграції... спочатку в національних кордонах, а потім, вирвавшись за межі цих кордонів, у регіональному і, далі, глобальному масштабі. Транснаціональні корпоративно-виробничі утворення розповзаються

по всьому світу і заповнюють його. Капіталізм інтернаціоналізується сам собою з розвитком інтеграційних процесів, без єдиного гарматного пострілу руйнуючи кордони, розмиваючи економічне підґрунтя автаркічних залишків периферійного авторитаризму, змітаючи його з історичної арени. – Гряде торжество демократичної глобалізації. Такий перебіг еволюції об'єктивно, здавалося, був неминучим. На жаль, соціальна еволюція зазнала насильницької деформації зі сторони агонізуючої монархо-автократії.

Формаційній еволюції не судилося реалізувати себе як до, так і за підсумками Першої світової. А мало б... Бо Лютнева революція 1917 р. в Росії та Листопадова революція 1918 р. в Німеччині повинні були назавжди покінчити з авторитаризмом і стерти з лиця Землі його залишки, відкривши простір для глобальної демократизації, зокрема, омріяним в ті часи демократичним за своєю суттю Сполученим Штатам Європи [7]. Природний хід соціального прогресу мав перемогти. Проте свавільне втручання особистості В.І. Ульянова (Леніна) у перебіг подій – підступний удар в спину Лютневій революції – зірвав цей благотворний революційний процес, перенаправивши хід історичних подій у русло ще більш зловісного розвитку. «Корони на мостових Європи» були хутко підібрані лукавими авантюристами від розореного екс-дворянства [8], охопленого сатанинською ненавистю до капіталізму, що в свій час позбавив його станових привілеїв, і які не найшли собі місця в нових реаліях постфеодального життя. – Такий собі неофеодальний реванш на пролетарському підґрунті під личиною «диктатури пролетаріату». Монархічний авторитаризм поступився своїм «троном» ідейно-корпоративному (партійному) тоталітаризму: більшовицькому і, як відповідна захисна реакція на нього, фашистському. Європа щільно вкрилася антикомуністичними диктаторськими режимами, починаючи з Угорщини 1919 р. (диктатура Хорті); 7 серпня 1920 р. перший з'їзд НСДАП Гітлера у Німеччині; жовтень 1922 р. – фашистський путч Муссоліні в Італії; 30 січня 1933 р. триумфальний прихід Гітлера до влади. Світ поринув у стан тоталітарної багатополарності. І знову територіальна експансія – Світовий СРСР та Третій Рейх у протистоянні за переділ світу. В результаті – Друга світова війна, що стала логічним продовженням Першої світової.

Не перемогла демократична глобалізація і за підсумками Другої світової війни. На зміну довоєнному багатополарному світу прийшов світ біполарний з його «Холодною війною». Примусово впроваджена блоком соціалістичних країн протиприродна система виробничих відносин деградувала продуктивні сили і привела їх економіку до занепаду. Проіснувавши ще півстоліття, комуністичний проект згинув.

Здавалося б, з розпадом соціалістичного табору на чолі з СРСР кануть у минуле залишки авторитаризму і глобальна демократія, нарешті, тріумфує. Цивілізаційний розвиток, як і належить, спрямується у напрямі моноцілісного світу на демократичних засадах, настане фукуямівський «кінець історії» [9]. Але... Поки Захід умлівав від перемоги у «холодній війні», деградована компартійна аристократія, скориставшись моментом, вправно мутувала у мафіозно-кланову автократію на ґрунті знову ж таки, як і в середньовіччі, позаекономічно-узурпованої власності – феодальної, по суті, власності на природні ресурси та засоби виробництва. На економічному базисі злодійського фальш-капіталізму тут же проросла нуворишо-автократична надбудова – третє на цей раз покоління авторитаризму, головним ідейним мотивом якого є вберегти та примножити вкрадене, а використовуючи награваний ресурс, утриматися при владі.

Отже... Замість демократичної глобалізації та глобальної демократії, яка мала перемогти ще в XIX столітті, сучасна цивілізація пережила подвійну мутацію авторитаризму (тоталітаризму), отримавши три його покоління:

1. Досі ще не зжитий феодальний монархо-династичний авторитаризм на ґрунті позаекономічно-узурпованої власності на землю і надра;
2. Ідейно-корпоративний тоталітаризм на ґрунті узурпованої (експропрійованої) партноменклатурою власності на всі наявні ресурси;
3. Мафіозно-клановий авторитаризм на ґрунті позаекономічно-узурпованої (краденої) власності нуворишів на доходні галузі економіки.

Наразі ми живемо в умовах авторитарно-мультиполярного світу. Сучасний світ кишить авторитаризмом. Тут представлені всі покоління, увесь спектр авторитарних режимів: і монархічні автократії (Близького сходу, насамперед) поряд з партійними автократіями (Китаю, КНДР, Ірану, Куби...), і олігархо-мафіозні автократії (Росії та деяких її пострадянських сателітів). Об'єднуючим моментом для них є патологічна ненависть до глобалізації і страх перед нею, оскільки глобал-інтеграційні процеси вимивають економічне підґрунтя автократичних режимів, обмежуючи їх владу, несучи їм неминучу кончину. Звідси геополітичний ізоляціонізм авторитарних режимів – спрямованість до автаркії, з одного боку, а з іншого, – успадкований від феодальних пращурів середньовічний інстинкт територіальної експансії. І те, і друге – задля економічного і політичного виживання автократичного архаїзму у глобалізованому світі методами мілітарного шантажу і агресії. Відтак поділ світу на зони впливу – деглобалізація, утворення геополітичної і геоекономічної фрагментації[10], розбудова світової багатополарності. На наших очах відбувається передсмертний ренесанс імперіалізму. Російська агресія в Україну є лише початок неоавторитарного реваншу, такий собі агонізуючий, як і століття тому, оскал автократичного імперіалізму проти демократичної глобалізації.

Нинішня протидія глобалізаційним процесам на тлі зростаючої територіальної експансії сучасного авторитаризму занадто нагадує ситуацію передодня Першої світової війни. Історія повторюється на тій же формаційно-спотвореній передумові – несумісність базису і надбудови: наразі базис повсюдно модерно-капіталістичний, а надбудова подекуди все ще та – авторитарно-архаїчна. Знову, як і тоді, *імперіалізм проти глобалізації*. Збій формаційної еволюції суспільного розвитку триває. Переживши дві світові війни, цивілізація стоїть на порозі третьої. Що далі?..

Відповідь спонукає повернутися до формаційної концепції суспільного розвитку і звернути увагу на *інтеграційну характеристику продуктивних сил*. Що нам вона прогнозує? Подобається комусь чи не подобається, хочеться чи ні, процес економічної інтеграції об'єктивно зумовлений розвитком продуктивних сил незалежно від суспільної свідомості, настроїв і волі. Відтак є невідворотним. Об'єктивний процес формування моноцілісного світу на ґрунті глобальної економічної інтеграції є неблаганний, як неблаганний в його основі науково-технічний прогрес, інстинктивно продиктований боротьбою соціуму за кращі умови свого виживання у цьому світі [11]. І взагалі: жива природа, невід'ємною складовою якої є соціум, аж ніяк не може розвиватись на шкоду собі, на самознищення. Спрямованість до виживання будь-якої популяції, в т.ч. людської, як біологічного виду є неодмінний закон природи. Щодалі людство схильне все тісніше згуртовуватися в монолітну у глобальному просторі демократичну мегаспільноту як цивілізаційний стан самозбереження. Принаймні, такою є об'єктивна тенденція соціального прогресу на основі інтеграційних процесів в економіці. За мирних умов ніяким авторитарним антиглобалістам цей об'єктивний процес не здолати і за високими бар'єрами своїх автаркій не уберегтись. Лавина інтеграційних процесів неминуче змете авторитаризм з історичної арени. Це однозначно. Але не варто розслаблятися. Протидіючи на даний момент дезінтеграційні процеси зайшли занадто далеко. Наразі цивілізований світ, усвідомлюючи вектор еволюційного поступу сучасності та загрози, що стоять перед ним, має об'єднатися на єдиній економічній платформі, долучивши до неї Україну, перед лицем автократичного реваншу задля подолання сучасної цивілізаційної кризи.

Висновки. Отже, сучасні процеси деглобалізації не випадковість. Вони є аномальним наслідком збою формаційної еволюції глобального соціуму з огляду на несумісність сучасного капіталістичного базису і архаїчно-авторитарної надбудови, що спотворює природний хід історичного розвитку ось уже понад століття. Тож процеси геоекономічної фрагментації в основі своїй є патогенними, що відбуваються всупереч об'єктивним тенденціям суспільного розвитку, продиктованих інтеграційними процесами у напрямі формування моноцілісного світу – глобалізації. На заваді доцентрових тенденцій світового розвитку стоять авторитарні режими Росії та її сателітів як автократичні пережитки дикого середньовіччя, що, нажаль, дожили до наших часів, поставивши цивілізацію на межу апокаліпсису. Наразі надії покладаються на Україну, на її спроможність вистояти проти російської агресії при підтримці коаліції цивілізованих країн. На кону стоїть перемога демократичної глобалізації над авторитарним імперіалізмом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Маркс К., Енгельс Ф. Маніфест Комуністичної партії. 1848. *Marxists*. URL: <https://www.marxists.org/ukrainian/marx-engels/1848/manifesto/index.htm> (дата звернення: 31.12.2025).
2. Engels F. The Origin of the Family, Private Property and the State. 1884. *Marxists*. URL: <https://www.marxists.org/archive/marx/works/1884/origin-family/index.htm> (дата звернення: 31.12.2025).
3. Stembridge S.R. Disraeli and the Millstones. *Cambridge*. 2024. DOI: <https://doi.org/10.1086/385513> (дата звернення: 31.12.2025).
4. Engels F. Introduction to Borkheimkc. 1887. *Marxists*. URL: <https://www.marxists.org/archive/marx/works/1887/12/15.htm> (дата звернення: 31.12.2025).
5. Hobson J. Imperialism. *George Allen & Unwin LTD*. Part 1, P. 19. 1902. URL: <http://digamo.free.fr/hobson2.pdf> (дата звернення: 31.12.2025).
6. Lenin V.I. Imperialism, the Highest Stage of Capitalism. 1916. *Marxists*. URL: <https://www.marxists.org/archive/lenin/works/1916/imp-hsc/ch06.htm> (дата звернення: 31.12.2025).
7. Hugo V. Speeches at the Peace Congress in Paris (1849). *Trove*. URL: <https://trove.nla.gov.au/newspaper/article/12914658> (дата звернення: 31.12.2025).
8. Berdyaev N. The Origins and Meaning of Russian Communism. 1937. *Books.google*. URL: <https://books.google.lk/books?id=yDQ9swEACAAJ&printsec=copyright#v=onepage&q&f=false> (дата звернення: 31.12.2025).
9. Fukuyama F. The End of History? *Pages.ucsd*. 1990. URL: <https://pages.ucsd.edu/~bslantchev/courses/pdf/Fukuyama%20-%20End%20of%20History.pdf> (дата звернення: 31.12.2025).
10. Aiyar S., Chen J., Ebeke C.H. Geoeconomic Fragmentation and the Future of Multilateralism. 2023. *IMF*. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/Staff-Discussion-Notes/Issues/2023/01/11/> (дата звернення: 31.12.2025).
11. Білорус О. Політекономічний прогноз глобального співрозвитку в ХХІ столітті: глобальний посткапіталізм чи світ-система інформаційно-мережевого глобалізму. *Економічна теорія*. № 2018/1. С. 15. DOI: <https://doi.org/10.15407/etet2018.01.005> (дата звернення: 31.12.2025).

REFERENCES

1. Marks, K., Enhel's, F. (1848). Manifest Komunistychnoyi partiyyi. *Marxists*. Retrieved from: <https://www.marxists.org/ukrainian/marx-engels/1848/manifesto/index.htm> [in Ukrainian].
2. Engels, F. (1884). The Origin of the Family, Private Property and the State. *Marxists*. Retrieved from: <https://www.marxists.org/archive/marx/works/1884/origin-family/index.htm>
3. Stembridge, S.R. (2024). Disraeli and the Millstones. *Cambridge*. DOI: <https://doi.org/10.1086/385513>
4. Engels, F. (1887). Introduction to Borkheimkc. *Marxists*. Retrieved from: <https://www.marxists.org/archive/marx/works/1887/12/15.htm>
5. Hobson, J. (1902). Imperialism. *George Allen & Unwin LTD*. Part 1, P. 19. Retrieved from: <http://digamo.free.fr/hobson2.pdf>
6. Lenin, V.I. (1916). Imperialism, the Highest Stage of Capitalism. *Marxists*. Retrieved from: <https://www.marxists.org/archive/lenin/works/1916/imp-hsc/ch06.htm>
7. Hugo, V. (1849). Speeches at the Peace Congress in Paris. *Trove*. Retrieved from: <https://trove.nla.gov.au/newspaper/article/12914658>
8. Berdyaev, N. (1937). The Origins and Meaning of Russian Communism. *Books.google*. Retrieved from: <https://books.google.lk/books?id=yDQ9swEACAAJ&printsec=copyright#v=onepage&q&f=false>
9. Fukuyama, F. (1990). The End of History? *Pages.ucsd*. Retrieved from: <https://pages.ucsd.edu/~bslantchev/courses/pdf/Fukuyama%20-%20End%20of%20History.pdf>
10. Aiyar, S., Chen, J., Ebeke, C.H. (2023). Geoeconomic Fragmentation and the Future of Multilateralism. *IMF*. Retrieved from: <https://www.imf.org/en/Publications/Staff-Discussion-Notes/Issues/2023/01/11/>
11. Bilorus, O. (2018). Politekonomichnyy prohnaz hlobal'noho spivrozvytku v XXI stolitti: hlobal'nyy postkapitalizm chy svit-systema informatsiyno-merezhevoho hlobalizmu [Political-economic forecast of global co-development in the 21st century: global post-capitalism or the world-system of information-network globalism]. *Ekonomichna teoriya*, S. 5. DOI: <https://doi.org/10.15407/etet2018.01.005> [In Ukrainian].

Ohnevyy Volodymyr Vasylovych
Cherkasy, Ukraine
orcid.org/0009-0004-0895-4156

THE CONTEMPORARY CIVILIZATION CRISIS IN THE CONTEXT OF THE FAILURE OF FORMATIVE EVOLUTION

The relevance of the problem. *The modern centrifugal processes of deglobalization are increasingly alarming. Because the multipolar world has already caused world wars twice. Is a global apocalypse a fatal inevitability? – Doubtful. After all, integration processes in the economy objectively determine the main vector of social progress in the direction of forming a monolithic world, which a priori excludes the likelihood of military conflicts. Against this background, Russian aggression against Ukraine and the formation around this drama of two poles of world confrontation – the axis of autocratic evil on the one hand, and world democracy on the other – is perceived as a civilizational anomaly: a global conflict of authoritarian imperialism with democratic globalization, tyranny with freedom, the past with the future. At the heart of this conflict are not just random aggressive-expansive whims of autocrats, but a failure of formational evolution – the incompatibility of the base and the superstructure: the economic base in the global space is currently predominantly modern-capitalist, while the state-political superstructure in some places still remains authoritarian-archaic – a mutated remnant of the feudal Middle Ages. This is the root cause of the long series of global cataclysms deliberately provoked by autocrats, starting from the First World War – the desperate opposition of authoritarianism to world integration processes that erode the economic foundation of autocratic regimes, bringing them inevitable doom.*

The purpose of the article is to give and bring to the world community an understanding of the deep essence of civilizational development in the direction of forming a monolithic human mega-community in the global space, showing against this background the unnatural essence of modern authoritarianism with its attempts at self-salvation by methods of military counteraction to globalization processes. It is from this perspective that it is worth considering the attempts of the mafia-authoritarian Russian Federation to tear Ukraine out of world integration processes by military means, forcibly drawing it into its agonizing autocratic empire.

Research method: materialist approach to the analysis of social evolution, including the state of our present, is the method of historical materialism.

Novelty of the research. For the first time, the Marxist method of materialist understanding of historical processes was used in favor of capitalist liberalization and the triumph of democratic globalization.

Research result. The root cause of the modern civilizational crisis was identified – the failure of formational evolution: the incompatibility in the global space of the modern-capitalist basis with the remnants of the archaic superstructure in the person of the authoritarian regimes of Russia and its satellites as a mutated remnant of the feudal Middle Ages.

Key words: historical materialism, formational concept, social evolution, economic integration, democratic globalization.

Дата надходження статті: 18.11.2025

Дата прийняття статті: 12.12.2025

Опубліковано: 29.12.2025

UDC 141+165.6/8

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2025.4.14>**Okorokova Vira Viktorivna**

Doctor of Sciences in Philosophy, Professor,
Professor at the Department of World History and Teaching Methods
The State Institution «South Ukrainian National Pedagogical University
named after K. D. Ushynsky»
26, Staroportofrankivska str., Odesa, Ukraine
orcid.org/0000-0003-0661-4313

HOMO DIGITALIS AS AN EXAMPLE OF AN EXISTENTIAL CRISIS OF THE INDIVIDUAL IN MODERN SOCIETY

*This article examines the fundamental mechanisms of modern human sociocultural transformation in the context of digitalization. Particular attention is paid to **the problem** of the digital human as a result of the aforementioned processes, defining its characteristic features, and the mechanisms of its formation.*

***The purpose** of the scientific work is to study the Homo Digitalis in the existential plane of the collision of his positive / negative characteristics. **Tasks:** to consider the mechanisms of transformation of the human personality in the conditions of intensive development of digital technologies; to reveal the key characteristics of the Homo Digitalis; to determine the essence of the existential crisis of the Homo Digitalis.*

*The methodological basis of the work is the following **methods**: the method of analysis and synthesis, the synergistic method, the method of structural and functional analysis.*

***Results.** The article emphasizes that the digital man is a vivid embodiment of modern social existence. The main mechanisms of transformation of the human personality, which led to the emergence of such a phenomenon as a Homo Digitalis, are virtual identification, which leads to the loss of one's individuality, alienation of the individual and the dispersion of the personal in the conditions of the formation of network authenticity. The digitalization of society transforms the ontological essence itself, generating the basis of an existential crisis – on the one hand, it makes human life easier; rapidly changing, opens up alternative options where previously a person could only dream, to a digital representation of the surrounding world, on the other – to the emergence of an «ontological void» (alienation of corporeality), changes in the value system, the problem of the relationship between the public and the personal.*

***Key words:** virtual reality, existentialism, synergetics, Homo Digitalis, digital society, digitalization of society.*

Introduction. The rapid development of digital technologies today encompasses virtually all spheres of social life, inevitably attracting the attention of researchers in various scientific fields. Particular attention is **problem** to the anthropological factor, that is, the impact on humans and the changes they experience as a result of the transformation of living conditions. Virtual reality, or virtual reality in our time, is no longer something new, but is perceived as a familiar part of everyday life, a world where people's immediate needs are met and where they spend considerable time. This “world” for people is more of an absolute reality, real life, and stands on par with other key traditional institutions of socialization—family and school—becoming, in essence, a new institution for the socialization of the modern generation. In other words, the emergence of a fundamentally new type of information society and the development of network communications are radically changing the nature of socialization, viewed as informational socialization [11, p. 145].

It is interesting that modern researchers draw attention to the fact that the era of the New Man, the advent of which was predicted by the philosophers of the Renaissance, the Enlightenment, and also F. Nietzsche, has already come. One of the decisive characteristics of the personality of the new man is called a decrease in attention, the ability to concentrate and memory loss, because thanks to the availability of information in young people, the need to retain it disappears [13, p. 140].

In this perspective, Semenenko A. notes that if during the first industrial revolution the innovative technology that changed the world was steam energy, then during the second – the conveyor, and during the third – the computer. Today we live in the era of the fourth industrial revolution, and it is digital. The Internet of Things and Big Data, machine learning and AI, analytics and robotics are the forces that force us to rethink how we do business, work, interact with customers and the world around us” [14, p. 103–104].

Ogorodniychuk Y., speaking about the fourth industrial revolution or “industry 4.0”, emphasizes that the individual is alienated, and not only from his work. A person “does not find” himself in professional activity, since the work he performs is often not in accordance with nature. Everything comes down to automation, mechanization, robotization of human life processes, most of what is created by man does not belong to him [10].

For his part, Dzyoban O. also draws attention to existential uncertainty and risks. The scientist notes that modern man has to live without stable landmarks, long-term factors of order, and generally recognized authorities. There is a growing awareness that new cultural realities are no longer unambiguously “good” or “hostile”; they are ambivalent, since they carry not only obvious benefits, but also sometimes hidden dangers and vice versa [6, p. 10].

The sphere of law regarding the issue of the Homo Digitalis has also acquired a special significance. M. Airapetov notes that in the context of international humanitarian law, a person’s digital avatar is considered as a tool for ensuring the rights and freedoms of the individual in conditions when traditional protection mechanisms are becoming less effective. During extreme situations, when the physical security of civilians is exposed to significant threats, a digital avatar can act as a regulatory carrier of human rights and freedoms – from the right to privacy to freedom of expression [1, p. 132].

Speaking about the legal foundations of the development of digitalization of society, Denisenko K. draws attention to the fact that the Committee of Ministers of the Council of Europe since 2003 has issued more than 50 recommendations and declarations that apply the lens of human rights to various problem areas related to the use of digital technologies, the Organization for Security and Cooperation in Europe has issued a number of guidelines related to freedom of expression on the Internet, such as “Freedom of the Media on the Internet: Guidance by the Organization for Security and Cooperation in Europe”; the United Nations Human Rights Council since 2012 has adopted a number of resolutions that confirm the protection of human rights on the Internet. The European Convention on Human Rights also regulates digital and information rights by enshrining such fundamental rights as the right to respect for private and family life (Article 8), freedom of expression (Article 10). It is worth noting that the European Convention provides for restrictions on these rights in the interests of national security, territorial integrity or public safety, for the prevention of disorder or crime, for the protection of health or morals, for the protection of the reputation or rights of others, to prevent the disclosure of confidential information or to maintain the authority and impartiality of the courts [7, p. 92].

Shapoval V. claims that the triumph of man in the modern information and digital era is that we have reached the level of a society of mass information consumption. But the tragedy is that people were not ready for such a rapid turn in the development of our civilization. There is a real risk of losing our humanity, turning not into spiritual beings, as the outstanding philosophers and religious thinkers of the past dreamed of, but into something like machines, homo technologicus, for whom not only higher spiritual needs disappear, but also the value of life itself. The usual state for such beings who have lost themselves is destruction, violence and war with themselves and the whole world [15, p. 56].

Thus, **the purpose** of the article is to study the Homo Digitalis in the existential plane of the collision of his positive / negative characteristics.

Tasks:

- to consider the mechanisms of transformation of the human personality in the conditions of intensive development of digital technologies;
- to reveal the key characteristics of the Homo Digitalis;
- to determine the essence of the existential crisis of the Homo Digitalis.

Research methods. The study of this problem requires the use of the following scientific methods: the method of analysis and synthesis (allowed us to reveal the main aspects of the emergence of a Homo Digitalis), the synergistic method (a Homo Digitalis is considered as a complex system that self-organizes in constant interaction with the virtual environment), the method of structural and functional analysis (allowed us to identify the key characteristics of a Homo Digitalis and determine the essence of his existential crisis).

Results and discussion. It is known that the term “digital native” was first used in 2001 by American writer Mark Prensky to refer to people born after the digital revolution, who live surrounded by computers, video games, video cameras, mobile phones (smartphones), networks, etc. and who are used to receiving information through digital channels. Observing schoolchildren and students of the 2000s, the researcher came to the conclusion that people born at the end of the last century are different from all others. M. Prensky proposed to call such people “digital natives” – speakers of their native digital language of computers, video games and the Internet. People born before this period, the scientist called “digital immigrants”. According to Prensky’s theory, no matter how hard they try, “immigrants” still have something like an “accent” – a kind of “echoes of the past”, attempts to combine the latest possibilities with the old ones (for example, when a person confirms receipt of an email by phone or, instead of editing a text on a computer, prints it out and edits it by hand) [6, p. 11].

Indeed, since a person has involved digital devices in these processes, he has changed the usual mechanisms of perception and assimilation of information. And we are not talking about the technical difference between using a pen and a touch screen, a paper book and a tablet, but about significant changes in the formation and functioning of mental and psychophysiological processes inherent in a person – perception, attention, imagination, memorization, thinking. A touch or electronic screen, a computer mouse, a keyboard require skills that are different from those that a person uses in contact with a book, notebook, pen, etc., accordingly, they educate other skills, alternative to those that a person acquired earlier in the development process, and at the same time change the operations and connections in analyzers and signaling systems. Technologies change the structures of thinking and behavior of a Homo Digitalis compared to their predecessors, and the main principle feature of Homo Digitalis is the existence of a Homo Digitalis in an inseparable ontological system “person – gadget” [2, p. 18].

Thus, an important feature of a Homo Digitalis is seen – the philosophy of a Homo Digitalis builds its essence on the interaction between people and digital technologies. At the heart of this concept is the impact of the digital age on the individual, his perception of the world around him, interaction with others and self-determination. The identity of a Homo Digitalis is formed in the online space through social networks, digital platforms and interaction with various technologies. In essence, a Homo Digitalis faces the issue of privacy and security, as personal information becomes vulnerable to digital threats. Social interaction turns into online communication and virtual communities, which affects the formation of social relationships and mutual understanding [3, p. 26].

The above allows us to argue that in our time it is already necessary to distinguish between “non-virtual” and “virtual” human personalities. The new virtual personality that is being formed is revealed through self-awareness and self-correlation within the virtual reality itself. For this virtual personality, the images of the virtual world are not disembodied or allegorical, they are quite real, because they exist with it in the same space [11, p. 147]. In the digital space, a person has special anthropic characteristics, non-trivial identification and self-identification. And this is not surprising, since in the virtual space a person has the opportunity to change appearance, age, gender, etc. As D. Wang notes, in the new space there is a fact of increased individualization and at the same

time there is a clear manifestation of the manipulative nature of the new culture. In parallel, there is a break with communities of a religious, professional, age-related nature, etc., that is, with communities already familiar to a person. This is a rather complex process, as it allows us to note two essential lines. Firstly, the personal position is becoming weaker, because a person does not have those around him who can support him in the real world, there are no those who are the bearers of those values that strengthened his faith in himself and in his “I”. Algorithms of actions, a certain behavior are imposed on a person, and therefore new intellectual efforts are required from a person and humanity in terms of defending his “I”. Secondly, such a situation realizes the manipulative potential of digital culture. Natural social ties are lost, they are replaced by artificial ones. Artificiality lies not only in the ways of organizing communication processes, but also in their essence, where cultural certainty is replaced by technological programming. Making friends on the Internet without any physical and spiritual effort, putting up “likes” in support of those like you, rather than providing real support – this simplifies not only human relationships, it simplifies the person himself. Communication is formed for oneself and does not contribute to the creation of an environment favorable for the preservation and development of humanity. Such a person turns into a monosyllabic social atomic organism [4, p. 18].

A vivid example of the implementation of this idea was the fact that in 2007 the Gartner company developed a set of technologies for the Homo Digitalis and demonstrated a number of trends in the development of digital technologies at the International Scientific Symposium “IT Expo (Emerging Trends) Symposium” in Barcelona. In the same year, American entrepreneurs Josh Spear and Aaron Dignan introduced the concept of Born Digital (“digital from birth”), which later transformed into Digital Generation (“digital generation”) [6, p. 11].

In order to understand the essence of the changes taking place in the anthropological environment, it is necessary to pay attention to the mechanisms of transformation of the human personality, which Semenenko A. cites:

1. Creating virtual avatars. In the digital environment, a person can have several identities at once, embodied in the form of avatars – characters in video games, profiles in social networks, virtual models in metaverses. This is how the so-called identity multiplication is formed, when a person receives many images, each of which performs a certain social function. In this case, identity becomes flexible, relational, adapted to a specific digital context.

2. Self-presentation in social networks. Social networks (Facebook, Instagram, TikTok or LinkedIn) offer tools for controlled self-presentation. Likes, comments, algorithmic visibility and digital popularity become not only forms of social capital, but also factors that influence self-esteem, a sense of identity and belonging.

3. Algorithmic practices of personalization. Algorithms of social platforms, search engines and marketing services personalize the user experience, creating so-called “filter bubbles” that affect what a person sees, reads, and is interested in. These algorithms not only respond to the user’s behavior, but also shape his information field, reinforcing certain elements of identity – political views, consumer preferences, aesthetic tastes, etc. A person becomes an object of algorithmic influence, which partially deprives him of autonomous control over his own identity.

4. Digital corporeality and virtual presence. With the development of augmented and virtual reality (VR/AR) technologies, a new type of corporeality is emerging – a digital body that functions virtually, but affects the emotional, psychophysiological and social state of a person.

5. Archiving and digital traceability. Every action of a user on the network – message, photo, like, viewing history – is stored and forms a digital archive of the personality, which can be accessed, analyzed and represented in the future. Thus, identity becomes a temporal process, which is not limited to the “present self”, but includes its digital past. This creates a new form of memory, where the individual appears as a product of an accumulated and structured digital history [14, p. 104–105].

Also, the synergistic aspect is important in the context of the interaction of a Homo Digitalis and a digital society, which is reflected at the level of self-organization and self-regulation of society. In this case, Voronkova V. argues that a digital society is a system that always has emergent properties

(special, unique), absent in individual elements and determined by a certain combination of a set of elements that interact with each other. From the same elements, a wide variety of systems can be formed, more or less stable (depending on the connections between them, the state of the external environment) in the context of searching for extraordinary creative solutions in the new digital era [5, p. 31].

Dzyoban O. identifies the following characteristics of a Homo Digitalis:

- a Homo Digitalis is formed as an information and knowledge carrier and an interpreter of a huge amount of information. Information is endowed with a certain subjective content in accordance with the purpose, turning into knowledge – the basis of development. Information is a resource for the realization of a person's intellectual abilities;
- in the cognitive sphere, there is a widespread increase in the value of the speed of perception and processing of information, often to the detriment of the depth of perception;
- a decrease in the need for training of working memory, which can be transferred to devices;
- mobile communication devices acquire the features of a “mental organ” taken outside: finding themselves without a gadget or mobile phone, a person feels helpless, deprived of memory and communicative function in general;
- a loss of interest in fundamental knowledge of the basics, being satisfied with superficial knowledge of problems, ignoring verification by experience and critical thinking; the formation of a special type of visual-figurative “clip” thinking, where the brightness and accessibility of the content is valued above its depth;
- the ability to obtain an almost unlimited amount of information in a relatively short period of time;
- virtualization of interpersonal contacts, which, on the one hand, facilitates communication, and on the other hand, creates the illusion of accessibility and ease of relationships;
- transformation of gadgets into an element of the subconscious, an individual external carrier of the collective unconscious;
- transfer of various types and methods of communication to the online sphere;
- increase in the number of pathologies due to envy due to a clearly expressed property stratification;
- identification of a Homo Digitalis occurs through a person's involvement in a particular sphere of information, virtual and social spaces;
- self-presentation of an individual on the Internet is carried out through a nickname, avatar, page on a social network, due to the freedom of their construction and attractiveness for users [6, p. 17-18].

In turn, Wang D., speaking about the characteristics of a Homo Digitalis, highlights the following important issues:

- the emergence of a new form of citizenship. This refers to the concept of network citizenship. And this is quite understandable, because on the one hand, the information society does not create a new society or space separate from the nation-state, but, on the other hand, in cyberspace it is difficult to distinguish the nationality and political affiliation of network users. In the network, modern national and political systems are no longer the most important reference systems for network users, and the identity of network citizens urgently needs to be defined;
- language, which has recently been in a state of transformation (syntactic and semantic shifts). Modern culture is moving from the dominance of language to the dominance of images, where people increasingly rely on images to understand and interpret the world. People are used to calling the modern era the “visual era”, where the ubiquitous visual image covers all fields and traditional rules. Only that which can fully capture people's attention has power or influence. Widespread visual images profoundly change the form of many cultural events [4, p. 18–19].

Thus, a large-scale transformation of a person, his existence, spheres of his interaction and influence takes place. Digital man becomes increasingly dependent on virtual reality and digital space, which affects his self-acceptance, worldview, worldview. The development of virtual space builds a digital civilization, where human activity, interaction, self-expression and perceived reality are transformed. On the one hand, technologies contribute to the expansion of prospects for modern man, and on the other hand, they limit his freedom. Moreover, this happens gradually, algorithmically, systematically and imperceptibly for the individual himself [10]. In other

words, the simulation of social reality, which occurs as a result of the digitalization of society, leads to the fact that the real world recedes into the background, its place is taken by a “fake” safe and therefore attractive space: there is alienation from the natural world, which saves the human nervous system. The real world with its ideals and values is devalued, at the same time the influence of the virtual world becomes limitless: the individual turns into a one-dimensional homo virtualis, inextricably linked with the computer, a person with pseudo-passions and the same feelings and moral attitudes [12, p. 209].

Conclusions. The above-mentioned characteristics of the Homo Digitalis and the mechanisms of its transformation make it possible to assert that the Homo Digitalis is a vivid embodiment of modern social existence. The main mechanisms of transformation of the human personality, which led to the emergence of such a phenomenon as the Homo Digitalis, are virtual identification, which leads to the loss of one’s individuality, alienation of the personality and dispersion in the personal in the conditions of the formation of network authenticity. To this should also be added the transformation at the cognitive level, cognition of the environment and awareness of one’s essence, role.

This statement is quite justified, since the digitalization of society transforms the very ontological essence, generating the basis of an existential crisis – on the one hand, it corresponds to modern socio-cultural transformations, making human life easier, rapidly changing, opening up alternative options where previously only a person could dream of digital representations of the surrounding world, the emergence of an “ontological void” (alienation of corporeality), the system of values changes, which entails a change in attitude to the problem of life / death, the problem of the ratio of the public and the personal (the former comes to the fore, for example, in social networks life events are covered, which is supported by likes, etc.).

BIBLIOGRAPHY

1. Айрапетов М. А. Цифрові права і свободи людини. Реальність без належного унормування. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2025. Вип. 1 (65). С. 130–137
2. Борінштейн Є. Р., Городнюк Л. С. Філософсько-антропологічний феномен НОМО DIGITALIS як онтологічної системи «Людина–Гаджет». *Studies in History and Philosophy of Science and Technology*. 2024. Vol. 33 (1). С. 15–21
3. Борисова Д. Є. Філософія цифрової людини в умовах розвитку інформаційних технологій.
4. Ванг Д. Цифрова культура: особливості та її основні характеристики. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2023. Вип. 41. С. 15–21.
5. Воронкова В. Г. Філософія цифрової людини і цифрового суспільства: теорія і практика : монографія. Львів-Торунь : Liha-Pres, 2022. 460 с.
6. Дзюбань О. П. Цифрова людина як філософська проблема. *Інформація і право*. 2021. № 2 (37). С. 9–19.
7. Денисенко К. В. Реалізація цифрових та інформаційних прав людини в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2023. Вип. 77. С. 90–94
8. Коваленко В. Цифрова особистість як нова форма субекта в американській філософії. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія*. 2025. № 1 (12). С. 70–74
9. Коляда І. Г. «Робінзони» цифрового світу. *Культурологічний альманах*. 2023. № 1. С. 121–126.
10. Огороднійчук Ю. Й. Цифрова цивілізація як середовище нових типів відчуження: соціально-філософський аналіз. *Вісник гуманітарних наук*. 2025. Вип. 12. URL: <https://h-visnyk.com.ua/index.php/home/article/view/254/246>
11. Окорочкова В. В. Образ нової соціальної реальності Постмодерну та форми його моделювання: Монографія. Одеса : ВМВ, 2018. 288 с.
12. Okorokova V. V. Cybersocialization as an Indicator of the Transformation of Personal Identity in the Conditions of Digitalization of Society. *Перспективи. Соціально-політичний журнал*. 2024. № 2. С. 206–213.
13. Сарнавська О. В., Яковишина Т. В., Шадюк Т. А. Філософське осмислення особистості цифрового покоління: Постмодерний дискурс. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філософські науки*. 2020. Вип. 2 (88). С. 135–145

14. Семененко А. А. Феномен цифрової реальності: гуманістичний вимір трансформації людської ідентичності в умовах постгуманізму. *Філософія та політологія в контексті сучасної культури*. 2025. Т. 17. С. 101–107

15. Шаповал В. Людина у цифровому суспільстві: триумф і трагедія. *Філософські обрії*. 2023. № 46. С. 50–59

REFERENCES

1. Airapetov, M. A. (2025). Tsyfrovi prava i svobody liudyny. Realnist bez nalezhnoho unormuvannya [Digital human rights and freedoms. Reality without proper regulation]. *Visnyk NTUU «KPI». Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo*, 1 (65), 130–137. [in Ukrainian].
2. Borinshtein, Ye. R., Horodniuk, L. S. (2024). Filosofska-antropolohichniy fenomen HOMO DIGITALIS yak ontolohichnoi systemy «Liudyna–Hadzheth» [Philosophical and anthropological phenomenon of HOMO DIGITALIS as an ontological system “Human-Gadget”]. *Studies in History and Philosophy of Science and Technology*, 33 (1), 15–21. [in Ukrainian].
3. Borysova, D. Ye. (2024). Filosofiia tsyfrovoy liudyny v umovakh rozvytku informatsiinykh tekhnolohii [Philosophy of the Homo Digitalis in the context of the development of information technologies]. *Radioelektronika ta molod u XXI stolitti: materialy 28-ho Mizhnar. molodizh. forumu*, 16–18 kvit. Kharkiv: KhNURE. 9, 24–26. Retrieved from: <https://openarchive.nure.ua/entities/publication/d2097657-3251-4293-ae62-ae6eaf564f1b>. [in Ukrainian].
4. Vanh, D. (2023). Tsyfrova kultura: osoblyvosti ta yii osnovni kharakterystyky [Digital culture: features and its main characteristics]. *Aktualni problemy filosofii ta sotsiolohii*, 41, 15–21. [in Ukrainian].
5. Voronkova, V. H. (2022). Filosofiia tsyfrovoy liudyny i tsyfrovoho suspilstva: teoriia i praktyka: monohrafiia [Philosophy of the Homo Digitalis and digital society: theory and practice: monograph]. Lviv-Torun: Liha-Pres, 460. [in Ukrainian].
6. Dzoban, O. P. (2021). Tsyfrova liudyna yak filosofska problema [Digital Man as a Philosophical Problem]. *Informatsiia i pravo*, 2 (37), 9–19. [in Ukrainian].
7. Denysenko, K. V. (2023). Realizatsiia tsyfrovyykh ta informatsiinykh prav liudyny v umovakh voiennoho stanu [Implementing digital and information human rights under martial law]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu*, 77, 90–94. [in Ukrainian].
8. Kovalenko, V. (2025). Tsyfrova osobystist yak nova forma subiekta v amerykanskyi filosofii [Digital identity as a new form of subject in American philosophy]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Filosofii*, 1 (12), 70–74. [in Ukrainian].
9. Koliada, I. H. (2023). «Robinzony» tsyfrovoho svitu [“Robinsons” of the digital world.]. *Kulturolohichniy almanakh*, 1, 121–126. [in Ukrainian].
10. Ohorodniichuk, Yu. Y. (2025). Tsyfrova tsyvilizatsiia yak seredovysheche novykh typiv vidchuzhennia: sotsialno-filosofskyi analiz [Digital civilization as an environment of new types of alienation: a socio-philosophical analysis]. *Visnyk humanitarnykh nauk*, 12. Retrieved from: <https://h-visnyk.com.ua/index.php/home/article/view/254/246> [in Ukrainian].
11. Okorokova, V. V. (2018). Obraz novoi sotsialnoi realnosti Postmodernu ta formy yoho modeliuвання [The image of the new social reality of Postmodernism and the form of its modeling]. Odesa: VMV, [in Ukrainian].
12. Okorokova, V. V. (2024). Cybersocialization as an Indicator of the Transformation of Personal Identity in the Conditions of Digitalization of Society. *Perspektyvy. Sotsialno-politychnyi zhurnal*, 2, 206–213.
13. Sarnavska, O. V., Yakovyshyna, T. V., Shadiuk, T. A. (2020). Filosofske osmyslennia osoby-stosti tsyfrovoho pokolinnia: Postmodernyi diskurs [Philosophical understanding of the identity of the digital generation: Postmodern discourse]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka. Filosofski nauky*, 2 (88), 135–145. [in Ukrainian].
14. Semenenko, A. A. (2025). Fenomen tsyfrovoy realnosti: humanistychnyi vymir transformatsii liudskoi identychnosti v umovakh posthumanizmu [The phenomenon of digital reality: the humanistic dimension of the transformation of human identity in the conditions of posthumanism]. *Filosofiia ta politolohiia v konteksti suchasnoi kultury*, 17, 101–107. [in Ukrainian].
15. Shapoval, V. (2023). Liudyna u tsyfrovomu suspilstvi: triumf i trahediia [Human in a digital society: triumph and tragedy]. *Filosofski obrii*, 46, 50–59. [in Ukrainian].

Окорокова Віра Вікторівна
доктор філософських наук, професор,
професор кафедри всесвітньої історії та методики її навчання
Державного закладу «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»
вул. Старопортофранківська, 26, Одеса, Україна
orcid.org/0000-0003-0661-4313

ЦИФРОВА ЛЮДИНА ЯК ПРИКЛАД ЕКЗИСТЕНЦІЙНОЇ КРИЗИ ІНДИВІДУАЛЬНОГО В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

*Стаття присвячена дослідженню головних механізмів соціокультурної трансформації сучасної людини в умовах цифровізації суспільства. Особлива увага приділяється **проблемі** цифрової людини як результату зазначених процесів, визначенню її характерних рис та механізму формування.*

***Метою** наукової роботи є дослідження цифрової людини в екзистенційній площині зіткнення позитивних / негативних її характеристик. Розкриттю мети сприяло вирішення наступних **завдань**: розглянути механізми трансформації людської особистості в умовах інтенсивного розвитку цифрових технологій; розкрити ключові характеристики цифрової людини; визначити сутність екзистенційної кризи цифрової людини.*

*Методологічною основою роботи являються наступні **методи**: метод аналізу та синтезу (дозволив розкрити основні аспекти виникнення цифрової людини), синергетичний метод (цифрова людина розглядається як складна система, що самоорганізується у постійній взаємодії з віртуальним середовищем), метод структурного та функціонального аналізу (дозволив виявити ключові характеристики цифрової людини та визначити сутність її екзистенційної кризи).*

***Результати дослідження.** У статті наголошується, що цифрова людина виступає яскравим втіленням сучасної соціальної екзистенції. Основними механізмами трансформації людської особистості, яка призвела до появи такого явища як цифрова людина, виступає віртуальна ідентифікація, яка призводить до втрати своєї індивідуальності, відчуження особистості та розсіяння особистісного в умовах формування мережевої автентичності. До зазначеного слід також додати трансформацію на когнітивному рівні, пізнанні оточуючого середовища та усвідомлення своєї сутності, ролі. Цифровізація суспільства трансформує саму онтологічну сутність, породжуючи основу екзистенційної кризи – з одного боку вона відповідає сучасним соціокультурним трансформаціям, роблячи життя людини більш легким, швидко мінливим, відкриває альтернативні варіанти там, де раніше людина лише могла мріяти, цифровим уявленням навколишнього світу, з іншого – до появи «онтологічної пустоти» (відчуження тілесності), зміни системи цінностей, що тягне за собою зміну відношення до проблеми життя / смерті, проблеми співвідношення громадського і особистого (перше виходить на перший план, наприклад, у соціальних мережах висвітлюються події життя що підкріплюється лайками тощо).*

***Key words:** віртуальна реальність, екзистенційність, синергетика, цифрова людина, цифровізація суспільства.*

Дата надходження статті: 25.11.2025

Дата прийняття статті: 17.12.2025

Опубліковано: 29.12.2025

ФІЛОСОФІЯ РЕЛІГІЇ

UDC 141.32:284

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2025.4.15>

Dankanich Artem Serhiiovych

Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor
Associate Professor at the Department of Philosophy,
Oles Honchar Dnipro National University
72, Nauky ave., Dnipro, Ukraine
orcid.org/0000-0003-0824-1936

HISTORICAL ROOTS OF PROTESTANT EXISTENTIALISM

Issue topicality. The term «Christian existentialism» has long been established in the scholarly literature; however, its internal differentiation has received little systematic analysis. For this reason, this article proposes to examine Christian existentialism at the denominational level – Catholic, Orthodox, and Protestant – each of which developed within distinct confessional and cultural contexts. The Protestant form of existentialism, in particular, underwent a long and complex process of development, emerging largely as a reaction to the theological and cultural dynamics that have shaped Protestantism since the Enlightenment.

Goal of the research. Given the specificity of the research topic, the primary objective of this article is to identify the key moments in the formation and development of Protestant existentialism.

Methods and research results. Given that the concept of Protestant existentialism remains largely unarticulated in the scholarly literature, this article adopts historicism as its primary methodological approach. This approach enables an examination of the origins and development of Protestant existentialism. Protestant existentialism passed through two principal stages of development: its formative origins in the nineteenth century and its conceptual consolidation in the 1920s. Fourth, the historical emergence of Protestant existentialism can be understood, on the one hand, as a reaction against modern rationalism and, on the other, as the result of a complex constellation of intellectual influences, among which the most significant were Schelling's German Idealism, Nietzsche's philosophy of life, neo-Kantianism, Dilthey's hermeneutics, Husserl's phenomenology, and Heidegger's fundamental ontology. Although Protestant existentialism was not a homogeneous phenomenon, it brought together thinkers from two main traditions – Lutheran and Reformed – who were actively engaged in the social and political processes of the 1920s and 1930s.

Key words: Protestant existentialism, existentialism, dialectical theology, Protestantism, Christian existentialism, Søren Kierkegaard.

The introduction. The term «Protestant existentialism» is rarely used in academic monographs – not due to its indefinability, but because religious existentialism is more commonly referred to as Christian existentialism, existential theology, or dialectical theology. For this reason, the term has not gained wide circulation in academic discourse. What, then, can we say about Protestant existentialism in this case? Is it an artificial concept, or does it have a solid historical background? It must first be noted that the definition which restricts religious existentialism exclusively to Christian existentialism is overly narrow. As a matter of fact, there were at least three branches of Christian existentialism: Catholic (Gabriel Marcel, Jacques Maritain, Étienne Gilson), Orthodox (Fyodor Dostoevsky, Nikolai Berdyaev), and Protestant (Søren Kierkegaard, Rudolf Bultmann, Paul Tillich, Karl Barth, Emil Brunner, Eduard Thurneysen, Friedrich Gogarten, Reinhold and Richard Niebuhr, Dietrich Bonhoeffer). This differentiation serves as a foundational premise of the research. Based on this assumption, we aim to emphasize that Protestant

existentialism emerged in the 1920s and 1930s, alongside its atheistic counterpart, primarily within the German-speaking world. Due to the less hierarchical structure of Protestant churches and the diminished influence of Church Tradition, Protestant thinkers made significant and often brilliant contributions to the question of human existence. Unlike their Catholic and Orthodox counterparts, they were generally more open to existentialism, despite its rebellious spirit. It is important to note that, although existentialism is often considered an introspective and even despairing philosophy, many existentialist thinkers have been actively engaged with the social and political issues of their time. For instance, Paul Tillich's involvement in the social implications of the German Revolution of 1918 stemmed from his deep concern with societal problems. Interestingly, Tillich traced the social dimension of his thought back to his grandmother, who had participated in building barricades during the Revolution of 1848. According to Tillich, he was profoundly influenced by the words of the biblical prophets who spoke out against injustice, as well as by Jesus' condemnation of the wealthy. In his «Autobiographical Reflections», he nostalgically recalls, «These were words which I learned by heart in my very early years» [15, p. 12].

Social engagement is also evident in the writings of Reinhold and H. Richard Niebuhr, as well as Dietrich Bonhoeffer. The social dimension of twentieth-century theological thought has been emphasized in numerous scholarly studies. A particularly illustrative example is the influential volume «The Modern Theologians: An Introduction to Christian Theology Since 1918», edited by David Ford. According to Ford, between the European Middle Ages and the end of the nineteenth century, there were numerous significant events and transformations in both life and thought – many of which originated in Europe but had global repercussions. Among the most notable were the Renaissance and the Reformation, the colonization of the Americas, the Enlightenment, the American and French Revolutions, the rise of nationalism, the Industrial Revolution, and the advancement of natural sciences, technology, medicine, and the human sciences. Also impactful were the emergence of bureaucracies, constitutional democracy, new means of warfare and communication, mass education, public health initiatives, and innovative movements in the arts, philosophy, and religion. Throughout this dynamic and often traumatic period, theologians remained active members of society, the church, and academic institutions. Consequently, their theological reflections were inevitably shaped by these developments. In this fundamental sense, their theology can be regarded as modern – inasmuch as it responds to, critiques, or resists these transformations [7, p. 1]. Existentialism, in this case – whether in its atheistic or non-theistic form – is, in all respects, a modern philosophy, provided that we understand modern thought to refer to the intellectual movements of the nineteenth and twentieth centuries. Based on the above points, it is important to clarify the historical, philosophical, and theological roots of Protestant existentialism, in accordance with the methodology of historical and philosophical research.

Goal and tasks. In this paper, we will focus on the historical background of Protestant existentialism, aiming to trace its key turning points in formation and development.

Research methods. Since Protestant existentialism is a highly specific and somewhat obscure term, we aim to explore its historical roots in accordance with the principle of historicism. This approach will help trace its origins and shed light on the concept itself, which may initially appear ambiguous.

Research results. Before examining the historical roots of Protestant existentialism, we will review the most authoritative and recent publications on the topic. Then, we will examine the historical roots of Protestant existentialism. Interestingly, the concept of Protestant existentialism does not appear in subsequent monographs on existentialism, such as «A Companion to Phenomenology and Existentialism» edited by Hubert L. Dreyfus and Mark A. Wrathall [1], «The Bloomsbury Companion to Existentialism» edited by Felicity Joseph, Jack Reynolds, and Ashley Woodward [17], «The Bloomsbury Handbook of Existentialism» edited by Felicity Joseph, Jack Reynolds, and Ashley Woodward [18], «The Cambridge Companion to Existentialism» edited by Steven Crowell [19], and «The Routledge Handbook of Contemporary Existentialism» edited by Kevin Aho [21]. The term «Protestant existentialism» is also not found in the following surveys: «Existentialism: A Reconstruction» by David Cooper [5], «Existentialism: A Guide for the Perplexed» by Steven Earnshaw [6] and «Existentialism» by Robert Solomon [14]. All of these studies can be labeled as historical-philosophical. Meanwhile, the historical-theological monographs also did not contain the term «Protestant existentialism». For example, the studies of the noted scholar

John Macquarrie, such as «An Existentialist Theology: A Comparison of Heidegger and Bultmann» [9], «Studies in Christian Existentialism» [11], and «Twentieth-Century Religious Thought» [12]. The latest monograph written by Hue Woodson [22] also does not use the term. After briefly analyzing the above sources, we can conclude that the concept of Protestant existentialism has not gained widespread acceptance in research circles. More commonly, we encounter the term «Christian existentialism». In this article, we propose a confessional approach, according to which the Christian version of existentialism can be examined from three perspectives: Catholic, Orthodox, and Protestant. Consequently, we intend to survey the rise and development of Protestant existentialism based on this assumption.

The next important step in our research is to distinguish the theological concept of «dialectical theology» from our proposed term, «Protestant existentialism». The concept of dialectical theology is problematic because it is difficult to categorize theologians such as Paul Tillich, Karl Barth, Rudolf Bultmann, Emil Brunner, Reinhold Niebuhr, and Dietrich Bonhoeffer under its umbrella. For example, Roger Olson identifies Karl Barth, Emil Brunner, and Rudolf Bultmann as leaders of dialectical theology [13, p. 301]. Olson also attributes Friedrich Gogarten, Eduard Thurneysen, Thomas Torrance, and Niebuhr to this movement. In our view, however, these theologians are quite distinct from one another in their methods of thought and approaches to solving theological problems. For this reason, we believe the aforementioned term, «Protestant existentialism», is more balanced. Under its banner, unifying such disparate thinkers as Bultmann and Barth does not appear as problematic as it does under dialectical theology. Secondly, dialectical theology, or neo-orthodoxy, was never strictly a theological movement. As Roger Olson mentioned, dialectical theology was influenced by Søren Kierkegaard and Martin Heidegger, drawing inspiration from them for its theological revolution [13, p. 299]. It's important to note that Christian theology has always interacted with philosophy to some extent, whether during the period of the Apostolic Fathers, the Reformation, or the publication of Karl Barth's Epistle to the Romans.

Having highlighted several controversial points regarding the use of the term «Dialectical theology» and the near absence of «Protestant existentialism» in research literature, we will now define this movement and analyze its historical development. As mentioned earlier, Protestant existentialism is one form of Christian existentialism, alongside Catholic and Orthodox versions. It unites thinkers who belonged to Lutheranism (Søren Kierkegaard, Rudolf Bultmann, Paul Tillich, Friedrich Gogarten, the Niebuhr brothers, and Dietrich Bonhoeffer) and the Reformed Church (Eduard Thurneysen, Karl Barth, and Emil Brunner).

It is important to note that Protestant existentialism was never a homogeneous movement. Karl Barth was a preacher and theologian, Rudolf Bultmann a biblical scholar, Paul Tillich, a philosopher, Emil Brunner, a theologian, Dietrich Bonhoeffer, a pastor and dissident, Friedrich Gogarten, a professor of theology at several German universities, Eduard Thurneysen, a cleric of the Reformed Church, and the Niebuhr brothers, social activists and political thinkers in the United States. Nevertheless, a number of common themes unite these thinkers. First and foremost is a critique of nineteenth-century liberal theology, with its anthropocentric orientation, as well as a broader disillusionment with the rationalism and moralism characteristic of the modern era. It is also important to note that, in its historical development, Protestant existentialism passed through two main stages:

1. A formative period associated with the work of Søren Kierkegaard (the first half of the nineteenth century);
2. A phase of conceptual development and consolidation as a distinct intellectual movement in the 1920 s.

Danish philosopher Søren Kierkegaard is widely regarded as the founder of Protestant existentialism. Although he was rooted in the Lutheran tradition, he was also one of its most uncompromising critics. The central ideas in Karl Barth's early work, for example, were formed under the direct influence of Kierkegaard. The same can be said of other representatives of Protestant existentialism.

The question thus arises as to why Kierkegaard became so profoundly influential for Protestant existentialists in the twentieth century. According to Paul Tillich, Kierkegaard combined Lutheran pietism of the revivalist type – including the orthodox doctrinal content of revivalism – with categories derived from Schelling's existential philosophy [17, s. 134]. Tillich also offers a valuable insight into the period during which Kierkegaard's thought was rediscovered in the early twentieth century. He

recalls: «I remember with pride how, as students of theology in Halle, we came into contact with Kierkegaard's thought through translations produced by an isolated individual in Württemberg. In the years 1905 – 1907, we were seized by Kierkegaard» [17, s.134]. Furthermore, Tillich identifies three reasons for Kierkegaard's enduring influence. First, Kierkegaard's religious writings, he argues, «are as valid today as they were when they were written». Second, Kierkegaard served as «an inspiration for dialectical theology, later called neo-orthodoxy». Third, he became «an inspiration for Heidegger, who gave the name existentialism to the entire movement that derives from Kierkegaard» [17, s. 135].

Another prominent Protestant existentialist, Friedrich Gogarten, explains Kierkegaard's impact in the following way. In his book «Der Mensch zwischen Gott und Welt», he writes: «Kierkegaard was, after all, a passionate thinker and possessed a passionate concern for intellectual integrity; such a disposition can also be found among theologians, and it need not harm their theology – even though, it must be admitted, it thereby becomes a dangerous undertaking. I would say that precisely because Kierkegaard took up the task just indicated, namely, of distinguishing the historical and intellectual sediments surrounding the Christian faith from the faith itself, he arrived, in contrast to the inherited philosophical tradition, at entirely new insights into human existence» [8, s. 156]. According to Gogarten, these insights were subsequently taken up by what is known as existential philosophy, which explains Kierkegaard's powerful impact on philosophy. For theologians, however, this remains philosophy – and indeed it is. Yet only a short-sighted mode of thinking would draw from this the conclusion that it is therefore irrelevant for theology [8, s. 156].

Undoubtedly, Kierkegaard's tremendous impact can be seen in Karl Barth's most renowned work, «The Epistle to the Romans». In the preface to the second edition, Barth observes: «If I have a 'system, it consists of the following: whenever possible, I always take into account what Kierkegaard called the «infinite qualitative difference» between time and eternity. «God is in heaven, and you are on earth»» [2, s.xii]. Barth further clarifies this dialectical formula as expressing the relationship of this God to this human being and the relationship of this human being to this God. According to Barth, this theme constitutes both the central subject of the Bible and the sum of philosophy. Indeed, Barth explains that philosophers refer to this crisis of human knowledge as the first cause.

Renowned American theologians Carl Braaten and Robert Jenson assess the impact of the Danish «rebel» Kierkegaard in the following way: «He minted the coins that became current in dialectical and existentialist theology: «infinite qualitative difference», «the moment», «incognito», «paradox», «encounter», and the like. They were calculated to break the Christological hold of both absolute idealism and positivistic historicism. Faith needs no external props or authorities to gain access to the living Christ of the Bible. External assurances, they argue, can at most provide only «approximate» certainty – too weak a foundation for the hope of eternal life. Faith must overcome the objective uncertainty of the brute historical fact that the God-man appeared as a particular person in the past, that the eternal God has entered historical time. That eternity has entered time without canceling it is a paradox that can be believed only in its offensiveness» [3, p. 10].

Such an appraisal is valid to a considerable extent. There is little doubt that Kierkegaard can be regarded as a founding figure of Protestant existentialism and, more broadly, of existentialism as such. That Kierkegaard was a pioneer of Christian existentialism is a common assessment of all scholars of his views. At the same time, we believe that the formation of Protestant existentialism is not limited to his influence alone. And as Roger Olson rightly notes, Neo-orthodoxy's relationship to existentialism is not absolute or monolithic, but the rediscovery of Kierkegaard's thought helped shape neo-orthodoxy, dialectical theology, at least in its beginnings in the period immediately following World War I. That was a time of tremendous pessimism, especially in Europe, about the project of modernity [13, p. 300].

As for other influences on Protestant existentialists, one may point to such thinkers as Friedrich Nietzsche, Wilhelm Dilthey, Karl Marx, Edmund Husserl, Ernst Troeltsch, Martin Heidegger, and others. This list is, of course, far from exhaustive, since tracing such lines of influence is inherently difficult; for this reason, a degree of generalization and, at times, a deductive approach is unavoidable. In this regard, the assessment of the contemporary researcher in existential theology, Hue Woodson, is particularly instructive: he notes that both Søren Kierkegaard and Friedrich Nietzsche exerted an equally

significant influence on existentialism and existential theology [22, p. 1–2]. This influence is also acknowledged by Paul Tillich, who, in his 1944 article «Existential Philosophy», traces the genesis of existential philosophy back to Schelling's winter lectures of 1841–1842 at the University of Berlin – lectures that Kierkegaard himself also attended [16, p. 355]. In the same article, Tillich does not single out a specifically Protestant form of existentialism, instead confining his discussion to the religious strand of existential philosophy, of which Søren Kierkegaard was a prominent representative. Tillich further notes that the Danish thinker did not claim to be a philosopher, even though his writings clearly reveal an implicit engagement with philosophical reflection. As a religious thinker, Kierkegaard encountered opposition from a church that had become «bourgeois» in both theory and practice. He affirmed his radical Christian faith solely in terms of absolute paradox and passionate personal commitment. As a philosophical thinker, he developed a «dialectical» psychology that made a significant contribution to anti-rationalist and anti-mechanistic approaches to the interpretation of human nature [16, p. 373].

Finally, it is worth quoting one of the most perceptive scholars of existentialism, John Macquarrie, who observes in his work «Existentialism» that «one might say that, among many of the existentialists, elements from their religious or cultural heritages coalesced with their existentialism or even supplied the initial impulse toward it. In spite of Kierkegaard's increasingly severe criticisms of Luther, his existentialism is in fact inseparable from his Protestantism. Martin Buber's philosophy is intertwined with the Hasidic tradition of Judaism. The existentialism of Dostoevsky and Berdyaev is deeply rooted in the spirit of Russian Orthodoxy. Unamuno's attachment to Don Quixote and to the quixotic more generally is as Spanish as it is existentialist. The rich diversity among these thinkers reflects the diversity of backgrounds out of which they responded to their philosophical vocations» [10, p. 7].

Roger Olson, whom we have already mentioned, offers an assessment very similar to that of John Macquarrie, noting that original existentialism was less a philosophy per se than a Christian protest against cultural Protestantism. In a certain sense, existentialism functioned as an anti-philosophy – especially if «philosophy» is defined as the rational investigation of ultimate reality (metaphysics) or as a secular account of knowledge grounded in reason alone (epistemology) [13, p. 299].

Conclusions. In summarizing our brief examination of the historical origins of Protestant existentialism, several key points may be highlighted. First, the term itself has not been sufficiently articulated in the scholarly literature and is often subsumed under the more familiar category of «Christian existentialism». Second, within theological discourse one frequently encounters the terms «Dialectical Theology» and, at times, «Neo-Orthodoxy», which, in our view, are unable to encompass adequately the highly diverse group of thinkers in question. For this reason, the term we propose – «Protestant existentialism» – appears more balanced and precise in describing the religious and philosophical movement whose leading figures included Rudolf Bultmann, Paul Tillich, Karl Barth, Friedrich Gogarten, Eduard Thurneysen, the Niebuhr brothers, and Dietrich Bonhoeffer.

Third, Protestant existentialism passed through two principal stages of development: its formative origins in the nineteenth century and its conceptual consolidation in the 1920s. Fourth, the historical emergence of Protestant existentialism can be understood, on the one hand, as a reaction against modern rationalism and, on the other, as the result of a complex constellation of intellectual influences, among which the most significant were Schelling's German Idealism, Nietzsche's philosophy of life, neo-Kantianism, Dilthey's hermeneutics, Husserl's phenomenology, and Heidegger's fundamental ontology. Overall, Protestant existentialism emerged largely as a response to the theological and cultural processes that had been unfolding within Protestantism since the Enlightenment.

BIBLIOGRAPHY

1. A companion to phenomenology and existentialism / edited by Hubert L. Dreyfus and Mark A. Wrathall. Malden, Oxford, Victoria: Blackwell Publishing, 2006. 624 p.
2. Barth K. Der Römerbrief. 2. Aufl. in neuer Bearbeitung. München: Chr. Kaiser Verlag, 1922. 523 s.
3. Braaten C., Jenson R. A map of twentieth-century theology: readings from Karl Barth to radical pluralism. Minneapolis: Fortress Press, 1995. 388 p.
4. Carter J. A Christian Perspective of Postmodern Existentialism: The New Humanism of Western Culture. Eugene: Resource Publications, 2021. 176 p.

5. Cooper D. *Existentialism: a reconstruction*. 2 edition. Oxford, Malden: Blackwell Publishers, 1999. 220 p.
6. Earnshaw S. *Existentialism: A Guide for the Perplexed*. New York: Continuum, 2006. 186 p.
7. Ford D. Introduction to the Modern Theology. *The modern theologians: an introduction to Christian theology since 1918*. 3rd ed. Malden: Blackwell Publishing, 2005. P. 1–15.
8. Gogarten F. *Der Mensch zwischen Gott und Welt*. Heidelberg: Verlag Lambert Schneider, 1952. 482 s.
9. Macquarrie J. *An Existentialist Theology: A comparison of Heidegger and Bultmann*. Harmondsworth: Penguin Books Ltd, 1973. 239 p.
10. Macquarrie J. *Existentialism*. New York: World Pub. Co., 1972. 252 p.
11. Macquarrie J. *Studies in Christian Existentialism*. Montreal: McGill University Press, 1965. 278 p.
12. Macquarrie J. *Twentieth-Century Religious Thought*. Harrisburg: Trinity Press International. 2002. 496 p.
13. Olson R. *The Journey of Modern Theology: From Reconstruction to Deconstruction*. Lisle: IVP Academic, 2013. 720 p.
14. Solomon R. *Existentialism*. 2 edition. New York, Oxford: Oxford University Press, 2005. 400 p.
15. Tillich P. Autobiographical Reflections of Paul Tillich. *The Theology of Paul Tillich* / edited by Charles W. Kegley & Robert W. Bretall. New York, 1952. P. 3–21.
16. Tillich P. *Existential Philosophy (1944)* / Paul Tillich. *Paul Tillich: Main Works = Hauptwerke* Main Works = Hauptwerke / ed. by Carl Heinz Ratschow. With the collab. of John Clayton. Paul Tillich. Berlin, New York: de Gruyter; Frankfurt am Main: Evag. Verlagswerk. 1989. Vol. 1. P. 353–380.
17. Tillich P. *Vorlesungen über die Geschichte des christlichen Denkens. Teil II: Aspekte des Protestantismus im 19. und 20. Jahrhundert. Ergänzungs – und Nachlassbände zu den Gesammelten Werken*. – I. Henel. u.a., hrsg. 16. Bde. Evangelisches Verlagswerk. Stuttgart, Berlin, 1971–2010. Bd. II. Stuttgart, Berlin, 1972. 208 S.
18. *The Bloomsbury Companion to Existentialism* / edited by Felicity Joseph, Jack Reynolds and Ashley Woodward. London, New York : Bloomsbury, 2014. 418 p.
19. *The Bloomsbury Handbook of Existentialism* 2nd edition / edited by Felicity Joseph, Jack Reynolds and Ashley Woodward. London, New York, Dublin : Bloomsbury, 2024. 432 p.
20. *The Cambridge companion to existentialism* / edited by Steven Crowell. Cambridge : Cambridge University Press, 2012. 412 p.
21. *The Routledge Handbook of Contemporary Existentialism* / edited by Kevin Aho, Megan Altman, and Hans Pedersen. London, New York : Routledge, 2024. 489 p.
22. Woodson H. *Existential Theology: An Introduction*. Eugen: Wipf & Stock, 2020. 354 p.

REFERENCES

1. Aho, K., Altman, M., & Pedersen, H. (Eds.). (2024). *The Routledge handbook of contemporary existentialism*. Routledge.
2. Barth, K. (1922). *Der Römerbrief* (2nd ed., rev.). Chr. Kaiser Verlag.
3. Braaten, C. E., & Jenson, R. W. (1995). *A map of twentieth-century theology: Readings from Karl Barth to radical pluralism*. Fortress Press.
4. Carter, J. (2021). *A Christian perspective of postmodern existentialism: The new humanism of Western culture*. Resource Publications.
5. Cooper, D. (1999). *Existentialism: A reconstruction* (2nd ed.). Blackwell Publishers.
6. Crowell, S. (Ed.). (2012). *The Cambridge companion to existentialism*. Cambridge University Press.
7. Dreyfus, H. L., & Wrathall, M. A. (Eds.). (2006). *A companion to phenomenology and existentialism*. Blackwell Publishing.
8. Earnshaw, S. (2006). *Existentialism: A guide for the perplexed*. Continuum.
9. Ford, D. (2005). Introduction to modern theology. In D. Ford (Ed.), *The modern theologians: An introduction to Christian theology since 1918* (3rd ed., pp. 1–15). Blackwell Publishing.
10. Gogarten, F. (1952). *Der Mensch zwischen Gott und Welt*. Verlag Lambert Schneider.
11. Joseph, F., Reynolds, J., & Woodward, A. (Eds.). (2014). *The Bloomsbury companion to existentialism*. Bloomsbury.
12. Joseph, F., Reynolds, J., & Woodward, A. (Eds.). (2024). *The Bloomsbury handbook of existentialism* (2nd ed.). Bloomsbury.

13. Macquarrie, J. (1965). *Studies in Christian existentialism*. McGill University Press.
14. Macquarrie, J. (1972). *Existentialism*. World Publishing Company.
15. Macquarrie, J. (1973). *An existentialist theology: A comparison of Heidegger and Bultmann*. Penguin Books.
16. Macquarrie, J. (2002). *Twentieth-century religious thought*. Trinity Press International.
17. Olson, R. E. (2013). *The journey of modern theology: From reconstruction to deconstruction*. IVP Academic.
18. Solomon, R. C. (2005). *Existentialism* (2nd ed.). Oxford University Press.
19. Tillich, P. (1952). Autobiographical reflections. In C. W. Kegley & R. W. Bretall (Eds.), *The theology of Paul Tillich* (pp. 3–21). Macmillan.
20. Tillich, P. (1989). Existential philosophy (1944). In C. H. Ratschow (Ed.), *Paul Tillich: Main works / Hauptwerke* (Vol. 1, pp. 353–380). de Gruyter; Evangelisches Verlagswerk.
21. Tillich, P. (1972). *Vorlesungen über die Geschichte des christlichen Denkens* (Teil II: Aspekte des Protestantismus im 19. und 20. Jahrhundert). Evangelisches Verlagswerk.
22. Woodson, H. (2020). *Existential theology: An introduction*. Wipf & Stock.

Данканіч Артем Сергійович

кандидат філософських наук, доцент,

доцент кафедри філософії

Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

пр. Науки, 72, Дніпро, Україна

orcid.org/0000-0003-0824-1936

ІСТОРИЧНІ ВИТОКИ ПРОТЕСТАНТСЬКОГО ЕКЗИСТЕНЦІАЛІЗМУ

Актуальність проблеми. Термін «християнський екзистенціалізм» уже тривалий час існує в науковій літературі, однак його внутрішня диференціація досі не стала предметом систематичного аналізу. У зв'язку з цим у статті пропонується розглядати християнський екзистенціалізм на рівні конфесійного поділу – католицького, православного та протестантського, кожен із яких формувався у власному конфесійному й культурному контексті. Особливої уваги потребує дослідження протестантської форми екзистенціалізму, яка пройшла тривалий і складний шлях розвитку, сформувавшись значною мірою як реакція на богословські та культурні процеси, що відбувалися в межах протестантизму, починаючи з доби Просвітництва.

Мета. З огляду на специфіку теми дослідження, основною метою статті є виявлення ключових етапів формування та розвитку протестантського екзистенціалізму.

Методи та результати дослідження. Зважаючи на те, що концепт протестантського екзистенціалізму залишається недостатньо артикульованим у науковій літературі, у статті як основний методологічний підхід застосовано принцип історизму. Це дало змогу простежити витоки та еволюцію протестантського екзистенціалізму. У своєму розвитку він пройшов два основні етапи: період формування у XIX столітті та концептуального оформлення у 1920-х роках XX століття. Історичне виникнення протестантського екзистенціалізму, з одного боку, можна розглядати як реакцію на модерний раціоналізм, а з іншого – як результат складної сукупності інтелектуальних впливів, якого він зазнав від німецького ідеалізму Ф. Шеллінга, філософії життя Ф. Ніцше, неокантіанства, герменевтики В. Дільтея, феноменології Е. Гуссерля та фундаментальної онтології М. Гайдеггера. Хоча протестантський екзистенціалізм не був однорідним явищем, він об'єднав мислителів двох основних традицій – лютеранської (Сьорен К'єркегор, Рудольф Бультман, Пауль Тілліх, Фрідріх Гогартен, брати Нібури та Дітріх Бонгеффер) та реформатської (Едуард Турнейсен, Карл Барт та Еміль Бруннер), – які брали активну участь у соціальних і політичних процесах 1920 – 1930-х років.

Ключові слова: протестантський екзистенціалізм, екзистенціалізм, діалектична теологія, протестантизм, християнський екзистенціалізм, Сьорен К'єркегор.

Дата надходження статті: 26.11.2025

Дата прийняття статті: 19.12.2025

Опубліковано: 29.12.2025

УДК 130:94(477)

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2025.4.16>

Дорош Артемій Миколайович

аспірант кафедри релігієзнавства

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

вул. Володимирська, 60, Київ, Україна

orcid.org/0009-0004-8255-7554

УКРАЇНСЬКА МОДЕЛЬ ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНИХ ВІДНОСИН ТА ЇЇ ВПЛИВ НА КУЛЬТУРНУ САМОІДЕНТИФІКАЦІЮ УКРАЇНЦІВ

У статті здійснюється комплексний політико-філософський та релігієзнавчий аналіз української моделі державно-церковних відносин у контексті її впливу на процеси формування й трансформації культурної самоідентифікації українців у сучасних суспільно-політичних умовах. Державно-церковна взаємодія осмислюється не лише як інституційно-правовий механізм регулювання релігійної сфери, але і як важливий соціокультурний чинник, що впливає на символічний простір нації, ціннісні орієнтації та моделі громадянської солідарності.

Актуальність дослідження зумовлена глибокими трансформаціями українського суспільства, спричиненими процесами європейської інтеграції, деколонізації історичної пам'яті та повномасштабною збройною агресією Російської Федерації проти України, що актуалізували питання ролі релігійних інституцій у забезпеченні культурного суверенітету, духовної безпеки та національної консолідації. Особливу увагу приділено аналізу ризиків політизації релігії та меж допустимої взаємодії держави й церкви в умовах війни.

Метою дослідження є виявлення сутнісних характеристик української моделі державно-церковних відносин, аналіз механізмів її функціонування та визначення напрямів впливу релігійного чинника на процеси культурної самоідентифікації українців. У межах дослідження розглянуто типології моделей державно-церковних відносин, специфіку українського релігійного ландшафту, а також роль релігії як чинника національної ідентичності.

Методологічну основу дослідження становлять системний, інституційний, неоінституційний, соціокультурний, цивілізаційний та аксіологічний підходи, а також історико-порівняльний і формально-юридичний методи, що дозволяють розглядати державно-церковні відносини як багатовимірний феномен у його політичному, правовому та культурному вимірах.

У **результатах дослідження** обґрунтовано, що українська модель державно-церковних відносин вирізняється інституційним плюралізмом, правовою рівністю конфесій і переважно партнерським характером взаємодії, що забезпечує участь релігійних інституцій у процесах суспільної консолідації без порушення принципу світськості держави. Доведено, що в сучасних умовах релігія в Україні постає не лише сферою приватної віри, а й важливим елементом культурного коду нації, який впливає на формування колективної ідентичності, громадянської відповідальності та культурної стійкості суспільства.

У висновках наголошується, що оптимізація державно-церковних і міжконфесійних відносин має ґрунтуватися на засадах партнерства, толерантності та взаємної автономії за умови неухильного дотримання принципу свободи совісті. Окреслено перспективи подальших досліджень ролі громадянської релігії, духовної безпеки та релігійного чинника в процесах націєтворення і розвитку громадянського суспільства в умовах воєнних і постколоніальних трансформацій.

Ключові слова: державно-церковні відносини, культурна самоідентифікація, національна ідентичність, релігійний чинник, інституційний плюралізм, свобода совісті, партнерська модель, міжконфесійний діалог, громадянське суспільство, духовна безпека, символічний простір, соціальна консолідація.

Вступ. У сучасних умовах глибоких суспільно-політичних трансформацій, спричинених процесами глобалізації, європейської інтеграції, а також повномасштабною збройною агресією Російської Федерації проти України, особливої актуальності набуває проблема взаємодії держави та релігійних інституцій у контексті формування і збереження національної та культурної ідентичності. Релігія в Україні традиційно виступає не лише як сфера духовного життя, але й як важливий соціокультурний чинник, що впливає на світоглядні орієнтації, ціннісні установки та символічні коди українського суспільства.

Українська модель державно-церковних відносин сформувалася під впливом складної історичної спадщини, що поєднує досвід Київської Русі, періоду Речі Посполитої, імперських практик Російської та Австро-Угорської імперій, радянського державного атеїзму та пострадянського релігійного відродження. В умовах незалежної України ця модель набула рис інституційного плюралізму, правової рівності конфесій та формального відокремлення церкви від держави, водночас зберігаючи елементи партнерської взаємодії у сфері культури, освіти, соціального служіння та національно-патріотичного виховання [4, с. 43].

Особливого значення дослідження державно-церковних відносин набуває у світлі процесів деколонізації свідомості та переосмислення ролі релігійних інституцій у формуванні української культурної самоідентифікації. Надання автокефалії Православній церкві України, трансформація релігійного ландшафту, зростання суспільної уваги до питань духовної безпеки, а також активна участь релігійних організацій у волонтерському русі та підтримці Збройних Сил України засвідчили здатність церкви бути важливим агентом консолідації нації.

Водночас українська модель державно-церковних відносин продовжує залишатися предметом наукових дискусій, зокрема щодо меж допустимої взаємодії держави та церкви, ризиків політизації релігії, забезпечення міжконфесійної злагоди та дотримання принципу свободи совісті. У цьому контексті актуальним є комплексний аналіз впливу зазначеної моделі на процеси формування культурної самоідентифікації українців, що дозволяє глибше осмислити роль релігійного чинника у сучасному націєтворенні.

Таким чином, дослідження української моделі державно-церковних відносин та її впливу на культурну самоідентифікацію українців є своєчасним і науково значущим, оскільки сприяє виробленню цілісного бачення взаємозв'язку між релігією, державою та культурою в умовах суспільних викликів і трансформацій [6].

Аналіз праць і публікацій. Запропонована стаття належить до системних спроб у вітчизняній політичній та релігієзнавчій науці осмислити українську модель державно-церковних відносин у контексті сучасних суспільно-політичних трансформацій та її впливу на процеси формування культурної самоідентифікації українців. Актуальність даного дослідження зумовлена необхідністю наукового переосмислення ролі релігійних інституцій у символічному та ціннісному просторі українського суспільства в умовах війни, деколонізації історичної пам'яті та переорієнтації України на європейську модель політичного й культурного розвитку. У сучасному науковому дискурсі дедалі більше уваги приділяється проблемам взаємодії держави та церкви як важливого чинника суспільної консолідації, формування національної ідентичності та зміцнення культурного суверенітету.

Дослідження є спробою комплексного аналізу взаємозв'язку між державною політикою у релігійній сфері, специфікою української моделі державно-церковних відносин і процесами культурної самоідентифікації українців. Особлива увага приділяється аналізу трансформації ролі релігійних інституцій у публічному просторі, їхньому впливу на збереження національних традицій, історичної пам'яті та символічних маркерів ідентичності. Як засвідчують сучасні дослідження, саме релігійний чинник в Україні дедалі частіше постає не лише як сфера приватної віри, але і як важливий елемент громадянської солідарності та культурного спротиву зовнішнім деструктивним впливам.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять праці українських і зарубіжних науковців, зокрема В. Войналовича, К. Говоруна, О. Горкуші, В. Єленського, С. Здіорука, А. Кобетяка [3; 4], А. Колодного [5], О. Предко [7], О. Сагана [6], Л. Филипович, Ю. Чорноморця,

а також концептуальні напрацювання Ч. Тейлора, Ю. Габермаса, Б. Андерсона та П. Бергера. Опрацювання їхніх наукових позицій дало змогу здійснити ґрунтовний міждисциплінарний аналіз української моделі державно-церковних відносин, визначити її типологічні особливості та простежити механізми впливу релігійного чинника на формування культурної самоідентифікації українців у сучасних умовах.

Метою статті є комплексний аналіз української моделі державно-церковних відносин та виявлення її впливу на процеси формування культурної самоідентифікації українців у сучасних суспільно-політичних умовах. Для досягнення поставленої мети у статті необхідно охарактеризувати основні концепції культурної самоідентифікації та визначити місце релігійного чинника у її формуванні, а також дослідити історичні передумови формування української моделі державно-церковних відносин. Для цього необхідно визначити роль релігійних інституцій у процесах збереження та трансформації культурної самоідентифікації українців та окреслити основні виклики та ризики впливу державно-церковних відносин на культурну самоідентифікацію в умовах війни та постколоніальних трансформацій.

Об'єктом дослідження є державно-церковні відносини як складова суспільно-політичної та культурної системи України. Предметом дослідження є українська модель державно-церковних відносин та механізми її впливу на формування і трансформацію культурної самоідентифікації українців.

Методологічну основу дослідження становить комплекс міждисциплінарних підходів і методів, що поєднують здобутки політичної науки, релігієзнавства, соціальної філософії та культурології, що дозволяє здійснити цілісний аналіз української моделі державно-церковних відносин та визначити механізми її впливу на процеси культурної самоідентифікації українців. Ключовим у роботі є системний підхід, який дає змогу розглядати державно-церковні відносини як багаторівневу соціальну систему, елементи якої (держава, релігійні інституції, громадянське суспільство) перебувають у постійній взаємодії та взаємозумовленості.

Застосування інституційного та неоінституційного підходів забезпечує аналіз формальних і неформальних норм, що регулюють взаємодію держави та церкви, а також дозволяє простежити еволюцію цих відносин у контексті трансформації політичних інститутів незалежної України. Історико-порівняльний метод використовується для зіставлення української моделі з іншими європейськими моделями державно-церковних відносин та для виявлення специфіки її становлення в різні історичні періоди. Соціокультурний та цивілізаційний підходи дають змогу проаналізувати релігію як складову культурного коду нації та важливий чинник формування символічного простору української ідентичності. Водночас аксіологічний підхід дозволяє зосередитися на ціннісних вимірах державно-церковної взаємодії та їхньому впливі на консолідацію суспільства.

Для аналізу нормативно-правових засад застосовано формально-юридичний метод, а для узагальнення емпіричних і теоретичних результатів – методи аналізу, синтезу, індукції та дедукції. Сукупність зазначених методів забезпечує наукову обґрунтованість, концептуальну цілісність і достовірність висновків дослідження.

Результати. Державно-церковні відносини є складним соціально-політичним феноменом, що відображає взаємодію між інститутами державної влади та релігійними організаціями в межах конкретного суспільства. У науковому дискурсі це поняття трактується як сукупність правових, інституційних, політичних і культурних механізмів регулювання ролі релігії в публічному просторі та визначення місця церкви в суспільному житті.

Залежно від історичних умов, культурних традицій і політичного режиму сформувалися різні моделі державно-церковних відносин, які типологізують за рівнем інституційної інтеграції церкви й держави, характером правового регулювання та ступенем автономії релігійних організацій. Найпоширенішою є типологія, що виділяє модель державної церкви, модель відокремлення церкви від держави, коопераційну (партнерську) модель та модель жорсткого секуляризму. Перша передбачає офіційний статус однієї конфесії та її включення у структуру влади. Друга ґрунтується на нейтральності держави щодо релігії та гарантує рівність конфесій.

Коопераційна модель поєднує формальне відокремлення з активною взаємодією у соціально значущих сферах, тоді як жорсткий секуляризм обмежує участь релігійних інституцій у публічному житті [1, с. 171].

Українська модель характеризується інституційним плюралізмом, правовою рівністю конфесій і переважно коопераційним характером взаємодії, що дозволяє церкві брати участь у суспільних процесах без порушення принципу світськості держави. Методологічно важливим є поєднання інституційного, правового та культурологічного підходів до її аналізу [5, с. 162].

Культурна самоідентифікація є ключовою категорією соціальної філософії, культурології та політичної науки, що відображає усвідомлення індивідом чи спільнотою своєї належності до певного культурного простору, системи цінностей, символів, традицій і історичних наративів. У політико-філософському вимірі вона розглядається як динамічний процес конструювання соціальної реальності, у межах якого формується колективне «ми». На відміну від етнічної чи громадянської ідентичності, культурна самоідентифікація інтегрує мовні, релігійні, історичні та символічні компоненти і трансформується під впливом соціальних змін, політичних конфліктів, глобалізаційних процесів і зовнішніх культурних впливів.

У політологічному контексті вона виступає чинником легітимації влади, формування політичної нації та забезпечення соціальної солідарності, визначаючи рамки політичної лояльності, моделі громадянської участі та ступінь суспільної згуртованості. Аналіз державно-церковних відносин неможливий без урахування їхнього впливу на символічні й ціннісні основи культурної самоідентифікації [4, с. 193].

Релігія є потужним чинником національної ідентичності, виконуючи духовну, соціально-інтегративну, комунікативну та культуротворчу функції. У багатьох суспільствах релігійні інституції зберігали мову, історичну пам'ять та культурні традиції, особливо за відсутності власної державності. Вона формує ціннісно-нормативні орієнтири, що впливають на колективну самосвідомість і моделі соціальної поведінки, здатна бути як консолідуючим, так і конфліктогенним чинником залежно від характеру державно-церковних відносин і політизації релігійного простору.

В Україні релігія історично пов'язана з національним самоствердженням та культурним опором асиміляційним практикам. Сучасні трансформації, утвердження Православної церкви України, активна позиція релігійних організацій у період війни та зростання уваги до духовної безпеки посилили її значення у формуванні національної та культурної ідентичності. Релігія постає не лише як сфера приватної віри, а й як елемент символічного простору нації.

Сьогодні в Україні сформувалася історично унікальна ситуація, коли різні конфесії отримали широкі можливості для інституційного розвитку та самореалізації. Релігійне життя визначається процесами взаємотолерування та узгодження інтересів релігійних груп, а не державною доктриною чи політикою релігійного керівництва [3, с. 117].

Оптимізація державно-конфесійних і міжконфесійних відносин належить до стратегічних завдань державної влади. Це потребує ґрунтовного аналізу моделей взаємодії держави й релігійних організацій, концептуального осмислення модернізованої моделі та визначення механізмів її практичної реалізації.

Складна соціально-політична ситуація сприяє використанню релігії як інструменту політичного впливу. Деякі дослідники, зокрема професор В. Єленський та митрополит Олександр (Драбинко) [2, с. 199], характеризують сучасну модель як «антагоністичне відокремлення» церкви від держави, на відміну від західної концепції відокремлення Церкви «і» держави, що підкреслює рівноправність сторін.

Держава прагне знайти модель державно-церковних відносин, здатну сприяти духовній і національній консолідації суспільства. Церква залишається одним із найлігітиміших інститутів із високим рівнем довіри, що зумовлює покладання на неї завдань, пов'язаних із стабілізацією країни, зокрема в умовах війни [9, р. 106].

Оптимізація міжконфесійних і державно-церковних відносин спрямована на забезпечення сталого діалогу, а не уніфікацію релігійного життя. Держава, спираючись на принципи свободи совісті та відокремлення церкви від держави, виступає гарантом та фасилітатором діалогу. Важливою правовою основою є Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» (1991 р.), який відповідає міжнародним стандартам і сприяв нормалізації відносин.

За період незалежності мали місце спроби втручання держави у діяльність релігійних інституцій. Формування нової моделі державно-церковних відносин тісно пов'язане з розвитком громадянського суспільства, яке інтегрує політичну, культурну й конфесійну плюралістичність у рамки діалогу [7, с. 316].

Спільною метою держави та релігійних організацій є гарантування свободи совісті, консолідація суспільства, збереження релігійної культури та підтримка етнокультурного розмаїття. Задля цього реалізується баланс інтересів віруючих і невіруючих, взаєморозуміння та толерантність, забезпечується міжконфесійна стабільність і запобігання конфліктам щодо сфер впливу та майна.

Модель взаємодії передбачає реалізацію спільних програм у соціально значущих сферах: здоров'я, сім'я, дитинство, соціальна інтеграція осіб з інвалідністю, подолання наслідків надзвичайних ситуацій, охорона природної та культурної спадщини, культурно-освітня діяльність і доступ до освіти для соціально незахищених груп [10, р. 87].

Партнерські відносини між державою та церквою розглядаються як ефективний механізм подолання упереджень, релігійної нетолерантності та зміцнення довіри. Вони реалізуються через взаємні права й обов'язки, державний захист релігійних святинь, символів, місць паломництва та культових споруд.

Релігійні організації мають право на вільну релігійну діяльність, господарську та благодійну роботу. Водночас партнерська модель передбачає дотримання конфесіями зобов'язань: поваги до історико-культурних традицій, толерантності, невтручання у діяльність інших організацій, недопущення пропаганди нетерпимості та визнання рівноправного статусу священнослужителів і віруючих інших конфесій.

Модель передбачає рівноправність держави й церкви, які служать одному народові. Мета обох – побудова громадянського суспільства та утвердження принципів гуманізму, демократії та толерантності. Кожна сторона має право на власну сферу діяльності та повинна поважати «паралельну структуру». Проте часто державні службовці використовують церкву як механізм впливу на суспільство, особливо під час виборчих процесів [8, с. 48].

Висновки. Отже, держава й релігійні інституції потребують такої моделі взаємодії, яка відповідала б інтересам усіх учасників суспільного діалогу. В умовах мультикультурності та поліконфесійності оптимальною формою державно-конфесійних відносин є партнерська модель, заснована на принципах толерантності. Вона передбачає визнання різноманітності без її уніфікації та спрямована на гармонізацію міжконфесійних і державно-конфесійних відносин, оскільки відмінності у релігійних переконаннях не мають перешкоджати формуванню сучасного українського громадянського суспільства.

Одним із інструментів такої взаємодії може виступати концепт громадянської релігії як чинник суспільної консолідації, незалежно від конфесійної структури населення, що поєднує релігійну віру з громадянською відповідальністю та орієнтацією на мир, стабільність і соціальний добробут.

Незалежно від обраної моделі, визначальним має залишатися принцип гарантування свободи совісті, що передбачає невизнання будь-якої релігії як обов'язкової та жодної церкви – як державної, забезпечене світським характером держави й освіти. Водночас відокремлення церкви від держави не означає її усунення з суспільного життя, а, навпаки, сприяє збереженню автономії релігійних інституцій та захисту їх від надмірного державного втручання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арістова А. Релігійні конфлікти в перехідних європейських суспільствах: природа, динаміка, вплив на релігійно-суспільні процеси: дис. на здобуття наук. ступеня д. філософ. наук спец. 09.00.11. Київ: Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України, 2008. 418 с.
2. Драбинко О., митрополит. Українська Церква: шлях до автокефалії. До дискусії навколо канонічного статусу, богослужбової мови та історії Української Церкви. Київ : Фонд пам'яті Блаженнішого Митрополита Володимира, ДУХ І ЛІТЕРА, 2018. 684 с.
3. Кобетяк А. Імперативи толерантизації міжконфесійних відносин у сучасній Україні. Дис. кан-та філос. наук. Житомир : Житомирський державний університет імені Івана Франка, 2015. 196 с.
4. Кобетяк А. Політичні детермінанти конституювання Помісної православної церкви. Дис. д-ра політ. Наук. Луцьк : Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2023. 465 с.
5. Колодний А. Релігійне сьогодення України: роздуми, оцінки і прогнози (тематична збірка вибраних статей і тез). Київ, 2009. 450 с.
6. Саган О. Уся правда про українське церковне питання. Київ, 2021. 48 с.
7. Предко О. Вступ. Висновки. *Безпека, релігія, церква в сучасному суспільстві*. Монографія. Видавництво ФОП Кушнір Ю.В., 2021. С. 6–8, 315–317.
8. Українське суспільство, держава і церква під час війни. церковно-релігійна ситуація в Україні-2024 (Інформаційні матеріали). Київ, 2024. 116 с.
9. Kuzio T. Russian Nationalism and the Russian-Ukrainian War: Autocracy-Orthodoxy-Nationality. Routledge, 2022. 225 p.
10. Sanderson C. W. Autocephaly as a function of institutional stability and organizational change in the Eastern orthodox church. University of Maryland, College Park, 2018. 196 p.

REFERENCES

1. Aristova, A. (2008). Religious conflicts in transitional European societies: nature, dynamics, impact on religious and social processes. Kyiv. [in Ukrainian].
2. Drabynko, O., Metropolitan. (2018). Ukrayins'ka Tserkva: shlyakh do avtokefaliyi. Do dyskusiyi navkolo kanonichnoho statusu, bohosluzhbovoyi movy ta istoriyi Ukrayins'koyi Tserkvy [Ukrainian Church: the path to autocephaly]. Kyiv: Memorial Fund of His Beatitude Metropolitan Volodymyr. 684 p. [in Ukrainian].
3. Kobetiak, A. (2015). Imperatyvy tolerantyzatsiyi mizhkonfesiynykh vidnosyn u suchasniy Ukraini [Imperatives of tolerance of interfaith relations in modern Ukraine]. Dissertation in candidate philosophic sciences. Zhytomyr: Ivan Franko Zhytomyr State University, 196 p. [in Ukrainian].
4. Kobetiak, A. (2023). Politychni determinanty konstytuyuvannya Pomisnoyi pravoslavnoyi tserkvy [Political determinants of the constitution of the Local Orthodox Church]. Dissertation of Dr. Pol. Sciences. Lutsk. 464 p. [in Ukrainian].
5. Kolodny, A. (2009). The Religious Present of Ukraine: Reflections, Assessments and Forecasts. Kyiv. [in Ukrainian].
6. Sagan, O. (2021). The whole truth about the Ukrainian church question. Kyiv. [in Ukrainian].
7. Predko, O.I. (2021). Introduction. Conclusions. Security, religion, church in modern society. Kyiv. [in Ukrainian].
8. Ukrayinske suspilstvo, derzhava i tserkva pid chas viyny. tserkovno-relihiyna sytuatsiya v Ukraini-2024 (Informatsiyni materialy) [Ukrainian society, state and church during the war. Church and religious situation in Ukraine-2024] (2024). Kyiv 116 p. [in Ukrainian].
9. Kuzio, T. (2022). Russian Nationalism and the Russian-Ukrainian War: Autocracy-Orthodoxy-Nationality. Routledge, 2022. 225 p.
10. Sanderson, C. W. Autocephaly as a function of institutional stability and organizational change in the Eastern orthodox church. University of Maryland, College Park, 2018. 196 p.

Dorosh Artemii Mykolaiovych

Postgraduate Student at the Department of Religious Studies
Taras Shevchenko National University of Kyiv
60 Volodymyrska str., Kyiv, Ukraine
orcid.org/0009-0004-8255-7554

THE UKRAINIAN MODEL OF STATE-CHURCH RELATIONS AND ITS IMPACT ON THE CULTURAL SELF-IDENTIFICATION OF UKRAINIANS

The article provides a comprehensive philosophical and political analysis of the Ukrainian model of state-church relations and examines its influence on the processes of cultural self-identification of Ukrainians in the context of contemporary socio-political transformations. Religion in Ukraine is interpreted not only as a sphere of individual belief, but also as a significant socio-cultural factor that shapes value orientations, symbolic meanings, and collective identities, particularly under the conditions of war, globalization, and European integration.

The relevance of the study is determined by the intensification of interactions between the state and religious institutions amid processes of decolonization of historical memory, the reconfiguration of the religious landscape, and the growing role of churches in social consolidation, civic solidarity, and cultural resistance to external destructive influences. Special attention is paid to the challenges associated with politicization of religion, the preservation of interconfessional harmony, and the safeguarding of freedom of conscience in a pluralistic society.

The aim of the study is to analyze the Ukrainian model of state–church relations and to identify the mechanisms through which it influences the formation and transformation of cultural self-identification of Ukrainians in current socio-political conditions. To achieve this aim, the article examines the conceptual foundations of cultural self-identification, explores the historical prerequisites for the formation of the Ukrainian model of state–church relations, and determines the role of religious institutions in preserving national traditions, historical memory, and symbolic markers of identity.

The methodological framework of the research is based on an interdisciplinary combination of political science, religious studies, social philosophy, and cultural studies. The study employs systemic, institutional, neo-institutional, historical-comparative, socio-cultural, civilizational, and axiological approaches, which allow for a holistic analysis of state–church relations as a multi-level social system and for the identification of their value-based and symbolic dimensions.

The research findings substantiate that the Ukrainian model of state-church relations is characterized by institutional pluralism, legal equality of religious denominations, and a predominantly partnership-based mode of interaction, which ensures the participation of religious institutions in processes of social consolidation without violating the principle of the secular state. It is demonstrated that under contemporary conditions religion in Ukraine functions not only as a sphere of private belief but also as an important element of the nation's cultural code, directly influencing the formation of collective identity, civic responsibility, and the cultural resilience of society.

The conclusions emphasize that the optimization of state–church and interconfessional relations should be based on the principles of partnership, tolerance, and mutual autonomy, with strict adherence to the principle of freedom of conscience. The prospects for further research are outlined, focusing on the role of civil religion, spiritual security, and the religious factor in the processes of nation-building and the development of civil society under conditions of wartime and postcolonial transformations.

Key words: *State-church relations, cultural self-identification, national identity, religious factor, institutional pluralism, freedom of conscience, partnership model, interconfessional dialogue, civil society, spiritual security, symbolic space, social consolidation.*

Дата надходження статті: 22.11.2025

Дата прийняття статті: 10.12.2025

Опубліковано: 29.12.2025

МЕТОДОЛОГІЯ ТА МЕТОДИ СОЦІОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

УДК 316.4:159.944.4

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2025.4.17>

Кузьмук Ольга Миколаївна

кандидат соціологічних наук,

доцент кафедри політології та публічного управління

Волинського національного університету імені Лесі Українки

вул. Шопена, 24, Луцьк, Україна

orcid.org/0000-0002-9729-1785

ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ТА ВИГОРАННЯ ГРОМАДСЬКОЇ АКТИВНОСТІ: АНАЛІЗ ВЗАЄМОВПЛИВУ ТА ЗАГРОЗ ДЛЯ ДОВГОСТРОВОЇ СТІЙКОСТІ

Актуальність проблеми. В умовах повномасштабної війни громадянське суспільство України демонструє безпрецедентний рівень мобілізації, відіграючи ключову роль у національному спротиві. Проте тривале функціонування в режимі надзвичайного напруження актуалізує проблему виснаження людського капіталу. Існує наукова потреба у подоланні розриву між макросоціологічним аналізом структурних умов діяльності третього сектору та мікрорівневим вивченням психоемоційного стану активістів. Розуміння механізмів взаємовпливу між інституційним середовищем та індивідуальним вигоранням є критично важливим для прогнозування ризиків та забезпечення довгострокової стійкості (resilience) громадянського суспільства.

Мета дослідження полягає у розробці та апробації гібридного методологічного підходу до аналізу кризових явищ у функціонуванні складних соціальних систем. Стаття має на меті продемонструвати, як синтез різнорівневих теорій дозволяє пояснити динаміку виснаження громадянського сектору через призму інституційних дисфункцій.

Методи дослідження. Методологічним ядром роботи є міждисциплінарна інтеграція теоретичних концепцій. Застосовано неоінституційну теорію Дугласа Норта для аналізу макрорівня («правила гри», формальні та неформальні обмеження) та трикомпонентну модель професійного вигорання Крістіни Маслач для аналізу мікрорівня. Концепція «інституційних пасток» Д. Норта використана для операціоналізації системних проблем (правова невизначеність, дефіцит ресурсів), тоді як інструментарій К. Маслач дозволив виміряти їхні наслідки для акторів (емоційне виснаження, деперсоналізація, редукція досягнень).

Результати дослідження. У результаті дослідження сконструйовано пояснювальну модель самопідсилюваного циклу «низька інституціоналізація – високе вигорання». Доведено, що патогенне інституційне середовище виступає не лише фоном, а й активним тригером вигорання активістів. Визначено, що втрата людського капіталу внаслідок вигорання блокує можливості для розвитку сталих інституцій, замикаючи коло дисфункцій. Робота підтверджує високий евристичний потенціал запропонованого синтезу для діагностики загроз довгостроковій стійкості соціальних систем, де структурні чинники та людський ресурс є нерозривно пов'язаними.

Ключові слова: громадянське суспільство, інституціоналізація, професійне вигорання, неоінституціоналізм, соціальна стійкість, методологічний синтез.

Вступ. Одним із ключових методологічних викликів сучасної соціології є аналіз складних соціальних феноменів, у яких нерозривно переплетені структурні фактори макрорівня та індивідуальні психологічні стани мікрорівня. Традиційні підходи часто обмежуються одним із цих вимірів, що призводить до фрагментарного розуміння проблеми. Особливо гостро ця методологічна лакуна проявляється при вивченні соціальних систем в екстремальних умовах, де

інституційні дисфункції безпосередньо впливають на людський капітал. Яскравим емпіричним полем для розробки та апробації нового підходу до вирішення цієї проблеми є функціонування громадянського суспільства України в умовах повномасштабної війни.

Актуальність дослідження з методологічної точки зору зумовлена необхідністю створення інструментарію, здатного системно аналізувати взаємозв'язок між інституційною спроможністю соціальних систем та виснаженням їхніх людських ресурсів. Парадоксальна ситуація в українському громадському секторі – безпрецедентний сплеск активності на тлі інституційної слабкості та масового вигорання – слугує ідеальним кейсом для розробки та тестування інтегративної дослідницької моделі.

Наукова новизна дослідження полягає у розробці та обґрунтуванні гібридної методологічної рамки, що синтезує концептуальні апарати різних наукових парадигм:

1. На макрорівні – неоінституційної теорії Д. Норта [4; 7] для аналізу формальних та неформальних «правил гри», що визначають функціонування громадського сектору.

2. На мікрорівні – трикомпонентної моделі професійного вигорання К. Маслач [2; 3] для вимірювання та аналізу психологічних наслідків для індивідів, що діють у цьому інституційному середовищі.

На відміну від дисциплінарно обмежених підходів, запропонована рамка дозволяє не лише констатувати наявність двох окремих проблем, а й концептуалізувати та емпірично верифікувати механізм їхнього взаємовпливу. Наукова новизна полягає у побудові на основі цього синтезу пояснювальної моделі самопідсилюваного циклу «низька інституціоналізація – високе вигорання», яка розглядається як системна «пастка стійкості».

Таким чином, метою даної статті є не стільки опис конкретної соціальної ситуації, скільки розробка, обґрунтування та апробація методологічного підходу, здатного аналізувати складні багаторівневі соціальні процеси та його застосування для вивчення загроз довгостроковій стійкості громадянського суспільства України.

Мета та завдання. Метою дослідження є розробка та апробація інтегративної соціологічної моделі для аналізу взаємозв'язку між інституційною спроможністю та людським капіталом у соціальних системах, що перебувають в екстремальних умовах, на прикладі громадянського суспільства України.

Відповідно до мети, основними завданнями дослідження є:

1. Теоретично обґрунтувати та розробити інтегративну методологічну рамку для аналізу взаємозв'язку інституційних та соціально-психологічних факторів у громадському секторі, синтезуючи для цього положення неоінституційної теорії та концепції професійного вигорання.

2. Апробувати розроблену рамку на прикладі громадянського суспільства України в умовах війни, емпірично дослідивши прояви інституційних дисфункцій та вигорання, та на основі аналізу концептуалізувати модель їхнього циклічного взаємовпливу як системної «пастки стійкості».

3. На основі ідентифікованої моделі розробити комплексну стратегію та практичні рекомендації, спрямовані на розрив негативного циклу та підвищення довгострокової стійкості громадського сектору.

Методи дослідження. Методологічним ядром даного дослідження є теоретичний синтез, що ґрунтується на вторинному аналізі існуючих соціологічних даних. Такий підхід є оптимальним для вирішення поставлених завдань, оскільки дозволяє інтегрувати та переосмислити наявне знання для побудови нової пояснювальної моделі складного соціального явища. Ключовими методами виступили концептуальне моделювання та вторинний аналіз даних.

На теоретичному рівні було проведено компаративний аналіз та синтез положень неоінституційної теорії та концепцій професійного вигорання, що дозволило сформулювати гібридну дослідницьку рамку. Для апробації та наповнення цієї рамки емпіричним змістом було здійснено вторинний аналіз соціологічних даних. Джерельною базою виступив масив наявних якісних та кількісних соціологічних досліджень, проведених провідними українськими та міжнародними інституціями протягом 2022–2025 років. Аналізу підлягали дані, що відображають динаміку громадської активності, рівень довіри до соціальних інститутів, а також звіти, які фіксують проблеми та виклики, з якими стикається громадський сектор.

Таким чином, методологія дослідження полягає у побудові нової концептуальної моделі шляхом теоретичного синтезу, верифікованого та деталізованого через глибокий вторинний аналіз релевантних емпіричних соціологічних даних.

Результати дослідження. Проведений аналіз наукових джерел засвідчив, що попри значну кількість досліджень інституціоналізації та професійного вигорання окремо, ключова наукова проблема полягає у відсутності системного аналізу їхнього взаємовпливу. Відповідно, центральним завданням даного дослідження є представлення цих феноменів не як паралельних процесів, а як елементів єдиної системи.

Проблематика дослідження є міждисциплінарною та спирається на напрацювання в галузі соціології інститутів, політичної соціології та психології праці. Аналіз наявних наукових джерел доцільно провести за двома ключовими напрямками, що відповідають теоретичній рамці статті.

Перший напрям охоплює дослідження інституціоналізації. Теоретичні основи цього феномену закладені у працях представників неоінституціоналізму. Соціологічний неоінституціоналізм, зокрема у версії П. ДіМаджіо та В. Пауелла, акцентує увагу на тому, як культурні норми та організаційні поля через механізми ізоморфізму обмежують та формують дії акторів [1]. Водночас економічний та історичний неоінституціоналізм, представлений працями Д. Норта, розглядає інститути як формальні та неформальні «правила гри», що структурують людську взаємодію [4; 7]. Ключовою для нашого аналізу є його концепція «інституційних пасток» – стійких, але неефективних норм, що блокують розвиток. В українському контексті питання інституціоналізації громадських організацій досліджували К. Петренко (аналіз інституційної спроможності та взаємодії з державою) [8], О. Калиняк (Бень) (етапи інституціоналізації молодіжних організацій) [9], С. Сорока та С. Лізаковська (форми взаємодії з органами публічного управління) [10], загальні питання розвитку громадянського суспільства висвітлені у працях В. Степаненка [11].

Другий напрям стосується вивчення професійного вигорання. Цей феномен концептуалізований у трикомпонентній моделі К. Маслач та С. Джексона, що включає емоційне виснаження, деперсоналізацію та редукцію особистих досягнень і є домінуючою в сучасних дослідженнях [2]. Існують також інші підходи, як-от однофакторна модель А. Пайнса та Е. Аронсона, що розглядають вигорання передусім як стан фізичного, емоційного та когнітивного виснаження [5]. В Україні, особливо після 2022 року, з'явилася низка емпіричних досліджень, що фіксують масштаби проблеми. Зокрема, дослідження «Індекс сталості розвитку організацій громадянського суспільства в Україні у 2024 році» показало, що 90% представників громадського сектору стикалися з професійним вигоранням через надмірне навантаження та ненормований графік [6].

Незважаючи на значну кількість праць з обох тем окремо, наукова проблема полягає у відсутності системного аналізу взаємозв'язку та взаємовпливу інституційної слабкості та вигорання в українському громадському секторі. Ця фрагментарність не дозволяє побачити повну картину та зрозуміти механізм їхнього циклічного самопідсилення.

Проведений аналіз наукових джерел засвідчив, що попри значну кількість досліджень інституціоналізації та професійного вигорання окремо, ключова наукова проблема полягає у відсутності системного аналізу їхнього взаємовпливу. Відповідно, центральним завданням даного дослідження є представлення цих феноменів не як паралельних процесів, а як елементів єдиної системи, що утворюють «пастку стійкості».

Процес інституціоналізації громадського сектору в Україні відбувається в умовах системних викликів, що створюють несприятливе, патогенне середовище для його сталого розвитку. По-перше, взаємодія з державою є глибоко амбівалентною: громадські об'єднання змушені одночасно виконувати ролі партнерів, рушіїв реформ та критичних контролерів, що породжує конфлікт інтересів та нестабільність. Ця ситуація ускладнюється кризою взаємної довіри та відсутністю спадкоємності у державній політиці, через що сектор існує в умовах постійної невизначеності «правил гри». По-друге, гострою проблемою є функціонування «інституційних пасток» – стійких, але неефективних норм, що виникають через розрив між формально задекларованими стандартами та реальними неформальними практиками. Для громадського активіста, діяльність якого мотивована прагненням до справедливості, така подвійна реальність

стає джерелом постійної фрустрації, а ситуація, коли зусилля розбиваються об стіну бюрократії, породжує відчуття «вивченої безпорадності», що запускає механізми виснаження.

Наслідком такого середовища є феномен професійного вигорання, що набуває в українському громадському секторі особливої гостроти. Відповідно до класичної моделі К. Маслач та С. Джексона, він діагностується через триаду симптомів: емоційне виснаження, деперсоналізацію та редукцію професійних досягнень [2]. Емпіричні дані підтверджують загрозливі масштаби явища: до 90% українських активістів та волонтерів зазначають, що стикалися з професійним вигоранням [6]. Ключові драйвери цього процесу мають системний характер: організаційна дисфункція (відсутність чітких обов'язків та стратегії), дефіцит ресурсів (хронічна фінансова незахищеність) та психологічне навантаження (робота з травмою, ідеологічна самопожертва). Повномасштабна війна виступила каталізатором, який гіперболізував ці фактори, перетворивши вигорання на системний процес, що загрожує втратою найціннішого капіталу сектору – його людей.

Центральним результатом дослідження є обґрунтування існування деструктивного, самопідсилюваного циклічного зв'язку між інституційною слабкістю громадського сектору та професійним вигоранням його акторів. На першому етапі циклу інституційна крихкість функціонує як системний генератор стресорів. Розмитість ролей, нестабільність фінансування та необхідність функціонувати в умовах «інституційних пасток» не лише виснажують, а й породжують глибоку фрустрацію, підриваючи віру в сенс власної діяльності та провокуючи класичні компоненти синдрому вигорання. На другому етапі цикл замикається, оскільки масове вигорання, своєю чергою, стає потужним чинником, що консервує слабкість сектору. Вигорання веде до високої плинності кадрів, а разом із людьми сектор втрачає інституційну пам'ять, досвід та соціальний капітал. Виснажені команди переходять у режим «гасіння пожеж», втрачаючи ресурс для стратегічного планування та організаційної розбудови, а також спроможність до ефективної адвокаційної діяльності, спрямованої на зміну інституційних умов. Таким чином, формується небезпечна спіраль занепаду: інституційна слабкість створює умови для вигорання, масове вигорання спричиняє деградацію людського капіталу, а ця деградація унеможливорює посилення інституцій.

Висновки. Проведений соціологічний аналіз доводить, що довгострокова стійкість українського громадянського суспільства, яка є критично важливою для національної безпеки та повоєнного відновлення, перебуває під системною загрозою. Ця загроза зумовлена деструктивною синергією двох взаємопов'язаних процесів: недостатнього рівня інституціоналізації громадського сектору та масового професійного вигорання серед активістів. Ключовий висновок дослідження полягає в тому, що ці явища не є паралельними, а утворюють замкнуте коло («пастку стійкості»): структурні вади інституційного середовища систематично створюють патогенні умови для психологічного виснаження людського капіталу, а масове вигорання, у свою чергу, унеможливорює розбудову сильних інституцій, консервуючи первинну слабкість сектору.

Теоретико-методологічна значущість дослідження полягає у розробці та обґрунтуванні інтегративної аналітичної рамки, що дозволяє вивчати цей циклічний зв'язок. Шляхом синтезу неоінституційної теорії та трикомпонентної моделі професійного вигорання було створено методологічний інструмент, здатний долати розрив між макрорівневим аналізом (інститути) та мікрорівневим аналізом (психологічні стани), що дозволяє перейти від лінійного аналізу «причина-наслідок» до системного розуміння складних соціальних процесів. Практичне значення роботи полягає в обґрунтуванні необхідності переходу до комплексного, двовекторного підходу до підтримки громадського сектору. Результати аналізу чітко демонструють, що будь-які стратегії, які фокусуються лише на одному з елементів циклу, апріорі будуть малоефективними.

Для розриву цього замкнутого кола необхідна цілісна та багаторівнева стратегія. На макрорівні це вимагає створення сприятливого інституційного середовища через завершення ключових реформ та перехід до довгострокових моделей інституційної підтримки. На мезорівні зусилля мають бути спрямовані на інвестування в інституційну спроможність ОГС, впровадження ефективних систем управління та формування підтримуючої корпоративної культури. Нарешті, на мікрорівні необхідна цілеспрямована підтримка індивідів через забезпечення доступу до якісних послуг із психічного здоров'я та професійного розвитку.

Перспективи подальших наукових розвідок лежать у площині емпіричної верифікації запропонованої у статті теоретичної моделі. Актуальним є проведення лонгітюдних досліджень для відстеження в динаміці взаємозв'язку між інституційним розвитком та рівнем вигорання, а також компаративний аналіз досвіду інших країн, що проходили через періоди глибоких суспільних криз. Такі дослідження допоможуть не лише вдосконалити запропоновану модель, а й розробити більш ефективні, науково обґрунтовані рекомендації для зміцнення українського громадянського суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. DiMaggio P. J., Powell W. W. The Iron Cage Revisited: Institutional Isomorphism and Collective Rationality in Organizational Fields. *American Sociological Review*. 1983. Vol. 48, No. 2. P. 147–160.
2. Maslach C., Jackson S. E. The measurement of experienced burnout. *Journal of Occupational Behaviour*. 1981. Vol. 2, no. 2. P. 99–113.
3. Maslach C., Leiter M. P. The Truth About Burnout: How Organizations Cause Personal Stress and What to Do About It. San Francisco : Jossey-Bass, 1997. 208 p.
4. North D. C. Institutions, Institutional Change and Economic Performance. Cambridge : Cambridge University Press, 1990. 152 p.
5. Pines A. M., Aronson E., Kafry D. Burnout: From Tedium to Personal Growth. New York : The Free Press, 1981. 229 p.
6. Дослідження безпекових потреб громадського сектору: 90% опитаних зазначили про професійне вигорання / Центр демократії та верховенства права. 21 червня 2024. URL: <https://cs.detector.media/community/texts/186189/2024-06-21-doslidzhennya-bezpekovykh-potreb-gromsektoru-90-opytanykh-zaznachyly-pro-profesiynne-vygorannya/>
7. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / пер. з англ. І. Дзюб. Київ : Основи, 2000. 198 с.
8. Петренко К. Особливості інституційної спроможності громадських об'єднань в Україні. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2018. Вип. 2. С. 227–241. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzipiend_2018_2_16
9. Калиняк (Бень) О. Т. Етапи інституціоналізації молодіжних громадських організацій. *Український соціум*, 2006, №. 3-4(14-15), pp. 77–86. <https://doi.org/10.15407/socium2006.03-04.077>.
10. Сорока С., Лізаковська С. Особливості інституціоналізації співпраці органів публічного управління з організаціями громадянського суспільства. *Вісник Херсонського національного технічного університету*. 2021. № 2 (77). С. 161–169.
11. Степаненко В. Громадянське суспільство і держава після виборів 2019 р. *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін*. 2019. Вип. 6 (20). С. 25–34.

REFERENCES

1. DiMaggio, P. J., & Powell, W. W. (1983). The Iron Cage Revisited: Institutional Isomorphism and Collective Rationality in Organizational Fields. *American Sociological Review*, 48(2), 147–160.
2. Maslach, C., & Jackson, S. E. (1981). The measurement of experienced burnout. *Journal of Occupational Behaviour*, 2(2), 99–113.
3. Maslach, C., & Leiter, M. P. (1997). *The Truth About Burnout: How Organizations Cause Personal Stress and What to Do About It*. San Francisco, CA: Jossey-Bass.
4. Nort, D. (2000). *Instytutsi, instytutsiina zmina ta funktsionuvannia ekonomiky* [Institutions, institutional change and economic performance]. Kyiv: Osnovy. [in Ukrainian].
5. North, D. C. (1990). *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
6. Tsentr demokratii ta verkhovenstva prava. (2024, June 21). *Doslidzhennia bezpekovykh potreb hromsektoru: 90% opytanykh zaznachyly pro profesiine vyhorannya* [Research on the security needs of the civil society sector: 90% of respondents noted professional burnout]. Detector Media. Retrieved from <https://cs.detector.media/community/texts/186189/2024-06-21-doslidzhennya-bezpekovykh-potreb-gromsektoru-90-opytanykh-zaznachyly-pro-profesiynne-vygorannya/> [in Ukrainian].
7. Petrenko, K. (2018). Osoblyvosti instytutsiinoi spromozhnosti hromadskykh obiednan v Ukraini [Features of the institutional capacity of public associations in Ukraine]. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy*, 2, 227–241. [in Ukrainian].

8. Pines, A. M., Aronson, E., & Kafry, D. (1981). *Burnout: From Tedium to Personal Growth*. New York, NY: The Free Press.
9. Kalyniak (Ben) O. T. (2006). Etapy instytutsionalizatsii molodizhnykh hromadskykh orhanizatsii [Stages of the institutionalization of youth non-governmental organizations]. *Ukrainskyi soium*, 3–4(14–15), 77–86. <https://doi.org/10.15407/socium2006.03-04.077>. [in Ukrainian].
10. Soroka, S., & Lizakovska, S. (2021). Osoblyvosti instytutsionalizatsii spivpratsi orhaniv publichnoho upravlinnia z orhanizatsiiamy hromadianskoho suspilstva [Features of institutionalization of cooperation of public administration bodies with civil society organizations]. *Visnyk Khersonskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu*, 2(77), 161–169. [in Ukrainian].
11. Stepanenko, V. (2019). Hromadianske suspilstvo i derzhava pislia vyboriv 2019 r. [Civil society and the state after the 2019 elections]. *Ukrainske suspilstvo: monitorynh sotsialnykh zmin*, 6(20), 25–34 [in Ukrainian].

Kuzmuk Olga Mykolaivna

Candidate of Sociological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Political Science and Public Administration
Lesya Ukrainka Volyn National University
24, Shopena str., Lutsk, Ukraine
orcid.org/0000-0002-9729-1785

INSTITUTIONALIZATION AND BURNOUT OF CIVIC ACTIVISM: ANALYSIS OF INTERACTION AND THREATS TO LONG-TERM RESILIENCE

Problem. *In the context of the full-scale war, civil society in Ukraine demonstrates an unprecedented level of mobilization, serving as a cornerstone of national resistance. However, functioning in a prolonged mode of emergency and extreme stress increasingly actualizes the critical issue of human capital depletion. There is a pressing scientific necessity to overcome the analytical disconnect between macro-sociological studies of the third sector's structural conditions and micro-level examinations of the psycho-emotional states of individual activists. Comprehending the reciprocal mechanisms between the institutional environment and individual burnout is essential for predicting potential risks and securing the long-term resilience of civil society.*

Purpose. *The primary objective of this study is to develop and validate a hybrid methodological approach designed to analyze crisis phenomena within the functioning of complex social systems. Specifically, the article aims to demonstrate how a synthesis of theoretical concepts from distinct levels of analysis can effectively explain the dynamics of exhaustion within the civic sector through the perspective of institutional dysfunctions.*

Methods. *The methodological core of this research rests on interdisciplinary theoretical integration. It employs Douglas North's neo-institutional theory to analyze the macro-level structure – specifically the formal and informal «rules of the game». Simultaneously, Christina Maslach's three-component model of professional burnout is utilized to analyze the micro-level. The concept of «institutional traps» is applied to operationalize systemic dysfunctions such as legal uncertainty and resource deficits, while Maslach's validated instruments measure their specific consequences for actors: emotional exhaustion, depersonalization, and the reduction of professional achievements.*

Results. *The application of this hybrid approach facilitated the construction of an explanatory model depicting a self-reinforcing cycle of «low institutionalization – high burnout». The findings demonstrate that a pathogenic institutional environment acts not merely as a passive context but as an active trigger for activist burnout. Furthermore, the study identifies that the loss of human capital resulting from burnout subsequently blocks opportunities for strengthening and developing sustainable institutions. This work confirms the significant heuristic potential of such interdisciplinary synthesis for diagnosing threats to the resilience of social systems where structural factors and human capital are inextricably intertwined.*

Key words: *civil society, institutionalization, professional burnout, neoinstitutionalism, social resilience, methodological synthesis.*

Дата надходження статті: 15.11.2025

Дата прийняття статті: 04.12.2025

Опубліковано: 29.12.2025

СПЕЦІАЛЬНІ ТА ГАЛУЗЕВІ СОЦІОЛОГІЇ

УДК 316.74:2+316.4+316.32

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2025.4.18>**Борінштейн Євген Руславович**

доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри філософських і соціологічних
студій та соціокультурних практик
Державного закладу «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»
вул. Старопортофранківська, 26, Одеса, Україна
orcid.org/0000-0002-0323-4457

ВПЛИВ РЕЛІГІЇ НА СОЦІОКУЛЬТУРНУ ТРАНСФОРМАЦІЮ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА: ПРОБЛЕМНЕ ПОЛЕ СОЦІОЛОГІЇ МОРАЛІ

Актуальність дослідження. Релігія як система світогляду і спосіб життя зберігає свою роль одного з провідних регуляторів соціальних відносин в сучасному світі. Дослідники відзначають факти все зростаючого тяжіння до релігії з боку різних соціальних і культурних груп людей.

Сучасна соціокультурна ситуація на планеті дозволяє зробити висновок, що релігія буде зберігати у всеосяжному майбутньому свою роль фундаменту універсальних етичних приписів, необхідність звернення до яких буде постійно наростати. Релігійна мораль як система норм, що обмежують матеріальні потреби людини і переорієнтують її на гуманітарну складову життя-забезпечення, цілком може бути використана з певними корективами в сучасній ситуації.

Релігія зберігає своє значення в даний час і як спосіб знаходження окремою людиною стійких основ свого існування. Все це свідчить про значний потенціал сучасних релігій впливати на культуру сучасної людини і, отже, про збереження ними ролі витоків і провідників соціокультурних трансформацій.

Метою роботи є вплив релігії на соціокультурну трансформацію сучасного суспільства в контексті значущості моральної складової. **Об'єкт і предмет дослідження.** Об'єкт дослідження – релігія як елемент соціальної системи. Предмет дослідження – вплив релігії на соціокультурну трансформацію сучасного суспільства.

В якості **теоретико-методологічної основи дослідження** можемо виділити: аналіз наукової літератури; порівняльний метод; системний підхід; історичний метод; метод вторинного аналізу соціологічних досліджень.

Результати. Особливість релігійного світогляду полягає в тому, що будь-яка окрема подія має сенс в силу її зв'язку із загальною картиною світу, в його трансцендентальному значенні. Релігія транслює культуру вибірково, зводячи її до такого загального фактору, який виражає єдність всієї конкретної культури. Сучасний світ характеризується посиленням ролі впливу релігії на ідентичність особистості, соціальних і культурних груп. У фокусі уваги сучасного наукового знання знаходиться вплив релігійного чинника на цивілізаційні процеси в суспільстві, зокрема на соціокультурну трансформацію. Дана ситуація в сукупності з видозміною функціонування моралі як соціального інституту вимагає перегляду концептуально-понятійного континууму, інтерпретативного потенціалу і методів пропаганди системи загальнолюдських цінностей.

Ключові слова: релігія, мораль, соціологія релігії, соціологія моралі, соціокультурна трансформація, загальнолюдські цінності, система цінностей, гуманізм, сучасне суспільство, суспільство метамодерну.

Вступ. Соціологічні та соціально-філософські проблеми релігії привертають увагу багатьох сучасних мислителів. Віра в надприродні істоти, яка супроводжує людину на протязі всього її буття з давнини, часто ставала об'єктом аналізу. Багато з найбільших філософів, істориків, соціологів, культурологів, педагогів, психологів зачіпали тим чи іншим чином проблеми віри, пропонуючи свою інтерпретацію, але все ж актуальність сучасного осмислення релігійних відносин не падає, а зростає.

Нам здається, що причини цього кореняться в стані сучасного людства, яке знаходиться на порозі так званої «антропогенної катастрофи», і це носить у своїх глибинних витоках соціокультурний характер. Її ознаки все більш видимі – розпад цілих суспільств і атомізація індивідів, страх перед ядерною війною і фобія «іншого», наростання протиріч між економічно розвиненими і нестабільними державами, триваюча нігілізація цінностей і становлення нових, часто потворних утворень антикультури, квазірелігії, фундаменталізму. Ми практично повертаємося до «темних віків» людської історії з загрозою омнециду, яка є все більш реальною. Регрес до «нової» епохи язичництва вже зараз визначається як важливий соціокультурний фактор майбутнього розвитку людства. Зараз ми присутні при унікальному явищі народження сотень і тисяч так званих «нових релігій» («штучний інтелект», «цифрове суспільство», «криптовалюта» і так далі), що дає дослідникам можливість наочно уявити ситуації, що дійшли до нас з міфології і древніх ідолів. Завдяки знеціненню системи загальнолюдських цінностей, позбавленню пріоритету моралі, ми поступово повертаємося в період «осьового часу», який заклав майже три тисячоліття тому основні координати для подальшого руху людей.

Саме соціокультурна трансформація сучасного суспільства і релігії сьогодення створюють фундамент соціоматриці розвитку культури на майбутнє, осмислити дані перетворення – фундаментальне завдання людської думки».

Досвід минулих епох, повинен допомогти нам повніше задіяти гуманістичний потенціал релігії в сьогоденні і майбутньому. Для цього необхідно переосмислити вплив, який чиниться на суспільство, з боку релігії і визначити перспективи його зростання або зниження в майбутньому, причому ці суперечливі процеси в різних умовах і системах можуть проходити одночасно.

Мета і завдання дослідження. Мета дослідження – показати вплив релігії на соціокультурну трансформацію сучасного суспільства в контексті значущості моральної складової.

Зазначена мета послідовно розкривається в наступних завданнях дослідження:

- виявити значущість релігійної свідомості на основі аналізу предмета релігійної віри, дослідити основні компоненти релігійного комплексу, що забезпечують виконання релігією її соціальних функцій;
- проаналізувати теоретичну базу, що концептуалізує проблему впливу релігії на соціокультурну трансформацію сучасного суспільства;
- виявити зміст соціокультурної трансформації сучасного суспільства, спираючись на систему загальнолюдських цінностей;
- обґрунтувати авторське розуміння механізму впливу релігії на соціокультурну трансформацію сучасного суспільства;
- дослідити сучасну роль соціології моралі як базису гуманістичних відносин.

Об'єкт і предмет дослідження. Об'єктом дослідження є релігія як елемент соціальної системи. Предметом дослідження виділяємо вплив релігії на соціокультурну трансформацію сучасного суспільства, систему загальнолюдських цінностей на основі пріоритету моралі.

Теоретико-методологічні основи дослідження. Вивчення ролі релігії в контексті соціокультурної трансформації сучасного суспільства передбачає розгляд суті цього феномену життя людини, дослідження характеру закономірностей цілісного соціального процесу, а також виявлення значення системи загальнолюдських цінностей і розвитку соціології моралі як важливої системи життєзабезпечення продовження життя людства.

Релігія стає справжнім об'єктом теоретичного розгляду тільки з появою філософського мислення в Стародавній Греції. Релігійно-філософські трактати Китаю та Індії ще не виходять повною мірою за межі релігійного світогляду. Однак і в них можна знайти досить цікаві міркування щодо соціального буття релігії, її впливу на суспільні структури.

Повною мірою рефлексія стосовно релігії здійснюється в грецькій думці. Ксенофан, Демокріт, Епікур вказували на зв'язок релігії з соціальними умовами людського буття. З інших позицій цей факт відзначав і Платон.

Багатопланові дослідження релігії проводяться в Новий час: можна виділити гносеологічне, аксіологічне, соціологічне, етнографічне напрямки у вивченні релігії.

Мислителі епохи Просвітництва акцентували свою увагу на гносеологічному (Гольбах, Дідро, Вольтер) і соціологічному (Мельє, Руссо, Гольбах) дослідженні релігії. Тоді ж була висунута теза про те, що релігія – помилкове знання, яке використовується як знаряддя гноблення.

Німецькі вчені, а потім корифеї німецької класичної філософії усувають трансцендентність розуміння Абсолюту, виявляючи ті умови, які забезпечують його вираження в духовному досвіді реальної історичної особистості. У роботах Канта і Гегеля релігія осмислюється як моральна ідея, що забезпечує гуманістичний характер міжособистісних відносин. Ця тенденція знайшла своє логічне завершення в роботах Л. Фейєрбаха, який прийшов до розуміння Абсолюту як об'єктивізації сутності людини. К. Маркс, спираючись на роботи французьких мислителів епохи Просвітництва, вперше дав аналіз релігії як перетвореної форми свідомості, ґрунтуючись на вивченні суспільної структури. Ці ідеї Маркса знайшли розвиток в роботах Ф. Енгельса. Релігія, з точки зору ряду вчених, втрачає свій власний зміст (як і інші способи мироосмислення людини) і стає неадекватною формою усвідомлення людиною своїх виробничих відносин.

Ідеї Маркса щодо соціального буття релігії мали евристичне значення, ставши стимулом для вивчення впливу релігії на суспільні відносини, розпочате М. Вебером і В. Зомбартом. Ці дослідження були підготовлені розвитком конкретних релігієзнавчих досліджень і позитивної соціальної науки в другій половині XIX століття. Зокрема, провідний представник соціологічного інституціоналізму другої половини XIX століття Е. Дюркгейм на основі емпіричних досліджень суспільства став розглядати релігію як соціальний інститут, що забезпечує цілісність суспільної системи. Він виходить з розуміння релігійного обряду як такого способу об'єднання людей, основною функцією якого є продукування сильних позитивних почуттів. В обряді, вважав Дюркгейм, людина відчуває підтримку з боку інших, яка для нього дуже важлива. Сильне позитивне емоційний зміст забезпечує прагнення індивідуума постійно відтворювати його. Тут відзначається та обставина, що людина знаходить своє здійснення тільки в процесі спілкування, його справжнє існування – це буття в інших і через інших, а релігія є вираженням певного способу спілкування людей.

Фундаментальна теоретична база для вивчення впливу релігії на соціокультурні трансформації виникає з появи соціології Т. Парсонса, яка пропонує модель суспільства як цілісної сукупності різних сфер, кожна з яких не втрачає своєї специфіки у взаємодії один з одним. З 20-х років XX століття провідним стає підхід до релігії як перетвореної форми свідомості, який розробляється в гносеологічному, культурологічному та соціологічному аспектах.

Необхідно зазначити, що в сучасному науковому знанні значний внесок в розуміння соціокультурної трансформації внесли українські вчені В.Ю. Антонова [1], Ф.М. Канак [2], С.Л. Катаєв [3], І.С. Копера [4], В.В. Танчер [5] та інші. Також багато робіт з контексту даної роботи у її автора [6–10].

У роботі використана слідкуюча методологія: аналіз наукової літератури, порівняльний метод для зіставлення різних теоретичних підходів, системний підхід для розгляду релігії як цілісного соціального інституту, а також історичний метод для аналізу конкретних випадків впливу релігії на суспільство. Для узагальнення емпіричних даних застосовано метод вторинного аналізу соціологічних досліджень релігійності населення України.

Результати дослідження. Сучасне розуміння релігії як окремої галузі соціологічного знання почало формуватися наприкінці XIX – на початку XX століття. Еміль Дюркгейм, Макс Вебер та Карл Маркс по-різному розуміли суть релігії, але всі вони визнавали її центральне місце в житті суспільства [11]. Їхні концепції заклали фундамент для подальшого розвитку соціологічного аналізу релігійних явищ.

Еміль Дюркгейм визначав релігію як систему вірувань та практик, пов'язаних зі священними речами [12, с. 34]. Для нього релігія була насамперед засобом підтримання соціальної згуртованості. Дюркгейм стверджував, що релігія допомагає об'єднати членів суспільства через спільні

ритуали та символи. Священні об'єкти та церемонії створюють колективну свідомість, яка зміцнює соціальний порядок [12, с. 34–51]. У своїй найвідомішій праці «Елементарні форми релігійного життя» він проаналізував тотемізм австралійських аборигенів і дійшов висновку, що в релігії суспільство насправді поклоняється самому собі. Релігійні символи втілюють соціальні цінності, а ритуали підтримують соціальну солідарність [12, с. 141–145]. Дюркгейм розрізняв священне і профанне як дві протилежні категорії людського досвіду. Священне – це те, що відокремлене, заборонене, гідне особливої пошани. Профанне – це звичайне, повсякденне, доступне. Релігія виникає там, де проводиться чітке розмежування між цими сферами [12, с. 33–48]. Колективні обряди та ритуали періодично відновлюють зв'язок зі священним, що зміцнює соціальні зв'язки між членами спільноти.

Макс Вебер, на відміну від Дюркгейма, розглядав релігію як чинник соціальних змін. У своїй праці «Протестантська етика і дух капіталізму» він показав, як певні релігійні переконання сприяли розвитку капіталізму в Європі. Вебер доводив, що ідеї кальвінізму про покликання та аскетизм у поєднанні з активною діяльністю створили культурні передумови для економічного розвитку. Протестантська етика заохочувала працьовитість, ощадливість, раціональну організацію праці – якості, необхідні для капіталістичного підприємництва [13, с. 53–92]. Для Вебера релігія була насамперед типом мотивації соціальної поведінки. Він аналізував, як релігійні ідеї впливають на економічну діяльність, соціальну стратифікацію, політичну владу [14, с. 19–41]. Вебер розробив концепцію «ідеальних типів» релігійних організацій (церква, секта, культ) та типологію релігійного лідерства (пророк, жрець, маг). Його порівняльний аналіз світових релігій показав, що кожна з них формує специфічний етос, який впливає на всі аспекти життя суспільства [14, с. 42–64].

Карл Маркс мав критичний погляд на релігію. Він бачив у ній інструмент підтримки соціальної нерівності, називаючи релігію опіумом для народу [15]. З точки зору Маркса, релігія примушує знедолених миритися зі своїм становищем, обіцяючи винагороду в потойбічному житті. Таким чином релігія служить інтересам правлячих класів, заважаючи соціальним перетворенням. Маркс розглядав релігію як форму відчуженої свідомості, яка виникає через те, що люди не контролюють умови свого існування [15].

Сучасна наукова думка спирається на класичні теорії, але розвиває нові підходи до вивчення релігійних явищ. Методологічною основою соціологічного вивчення релігії є кілька теоретичних підходів, кожен з яких пропонує свій погляд на роль релігії в суспільстві.

Функціоналістський підхід, започаткований Дюркгеймом, розглядає релігію через призму тих функцій, які вона виконує для суспільства [14, с. 66–89]. Сучасні функціоналісти, зокрема Толкотт Парсонс і Роберт Мертон, розвинули ці ідеї, показавши, як релігія сприяє соціальній інтеграції, підтримує моральний порядок, надає сенс людському існуванню. Функціоналісти підкреслюють, що релігія виконує важливі латентні функції – непередбачені наслідки релігійної діяльності, які можуть бути як позитивними, так і негативними [14, с. 90–107].

Конфліктний підхід, що спирається на ідеї Маркса, акцентує увагу на тому, як релігія може підтримувати нерівність та провокувати протистояння. Сучасні теоретики конфлікту аналізують, як релігійні організації використовують владу, як релігія легітимізує соціальні привілеї певних груп. Цей підхід допомагає зрозуміти релігійні конфлікти, боротьбу між різними конфесіями за вплив у суспільстві.

Інтераціоналістський підхід вивчає релігійний досвід на рівні повсякденних взаємодій між людьми. Представники цього напрямку, зокрема Пітер Бергер і Томас Лукман, розглядають релігію як соціальну конструкцію, що виникає через символічну взаємодію. Вони досліджують, як люди інтерпретують релігійні символи, як формується релігійна ідентичність, як релігійні смисли передаються від покоління до покоління.

Важливим напрямком сучасних досліджень є теорія секуляризації. Вона стверджує, що в сучасному світі відбувається процес зменшення впливу релігії на різні сфери суспільного життя. Проте останні десятиліття показали, що секуляризація не є лінійним і однозначним процесом. У багатьох регіонах світу спостерігається релігійне відродження, виникають нові форми

релігійності. Це спонукало соціологів переглянути теорію секуляризації та розробити концепції десекуляризації та постсекулярного суспільства.

Особливу увагу приділяють вивченню нових релігійних рухів, що масово з'являються в другій половині XX століття. Соціологи аналізують причини їхньої популярності, механізми залучення послідовників, соціальні наслідки діяльності цих організацій. Актуальною є проблема релігійного фундаменталізму та його впливу на політичну стабільність у різних регіонах світу.

В українській науці релігія довгий час досліджувалася крізь матеріалістичну парадигму радянського періоду, яка спотворювала суть релігійних явищ. Релігію подавали як ворожу ідеологію, що підлягає викоріненню. Це відірвало нашу науку від світових досягнень у цій сфері. Лише після здобуття незалежності в Україні почали розвиватися об'єктивні соціологічні дослідження релігії, які враховують її справжню роль у житті суспільства.

Важливим напрямком є вивчення релігійної ситуації в сучасній Україні. Згідно з дослідженнями, рівень релігійності населення становить близько 70 відсотків. При цьому спостерігається значна регіональна диференціація: на Заході країни релігійність досягає майже 90 відсотків, тоді як на Півдні і Сході – близько 50–60 відсотків. Більшість громадян ідентифікують себе з православ'ям, помітною є також частка греко-католиків, особливо в західних областях. Протестантські конфесії, хоча й менш численні, демонструють стійке зростання кількості послідовників.

Характерною особливістю релігійної ситуації в Україні є те, що для багатьох громадян релігійна ідентичність має більше культурне, ніж власне релігійне значення [16]. Люди вважають себе віруючими, але при цьому не дотримуються релігійних практик, рідко відвідують церкву, не знають основ віровчення. Соціологи називають це «номінальною релігійністю». Такий тип релігійності є наслідком радянського періоду, коли релігійні традиції були перервані.

Після здобуття незалежності в Україні відбулося значне збільшення кількості релігійних організацій. Якщо в 1991 році їх налічувалося близько 9 тисяч, то на початку XXI століття – понад 30 тисяч. Зросла чисельність духовенства, відкрилися духовні навчальні заклади, активізувалася видавнича діяльність церков. Водночас це призвело до загострення міжконфесійних відносин, особливо між різними гілками православ'я.

Важливою подією в релігійному житті України стало надання Томосу про автокефалію Православної Церкви України в 2019 році [17, с. 6–7]. Це рішення мало не лише релігійне, а й політичне значення, оскільки відображало прагнення України до повної незалежності від росії. Водночас воно викликало нові конфлікти, пов'язані з перереєстрацією парафій та переходом громад з однієї церкви до іншої.

Соціологічні дослідження показують, що релігія в Україні відіграє неоднозначну роль. З одного боку, церкви користуються високим рівнем довіри населення, вищим за довіру до державних інституцій. Релігійні організації активно займаються благодійністю, підтримують соціально незахищені верстви населення, сприяють збереженню культурної спадщини. З іншого боку, релігійні конфлікти поглиблюють суспільні розколи, а діяльність деструктивних сект становить загрозу для психологічного здоров'я громадян.

Дослідження соціальної ролі релігії має практичне значення для розуміння процесів, що відбуваються в українському суспільстві. Релігія може виступати як чинником згуртування нації, так і джерелом соціальних протиріч. Це особливо важливо в умовах, коли Україна переживає складний період російської агресії. У сьогоденні релігійні організації беруть активну участь у громадському житті, впливають на формування морально-етичних норм, розвиток культури, займаються благодійною діяльністю.

Взагалі, з нашої точки зору, найважливіше соціальне значення релігії потребує переосмислення у контексті розуміння її трансцендентальної абстракції, яка набуває характеру вищої цінності і мети соціального буття, трансформується в систему загальнолюдських цінностей, забезпечуючи цілісне функціонування сучасного суспільства.

Уявлення про мораль повинні мати для людства як глобальний, так і локальний характер. Їх прояв в повсякденних практиках дозволяє відзначати загальні уявлення про мораль. Вибір, який робить людина кожен день, визначає, які норми і цінності будуть керувати її рішеннями в майбутньому.

Для людства мораль хороша як імператив, але, на жаль, значна частина індивідів, соціальних груп, країн не користується мораллю як практичним інструментом поведінки. Це означає, що всім відомі і загальноприйняті норми моралі в даний час втрачають свою абсолютну значимість. Трансформуються норми і підвалини допустимого або неприпустимого, істинного і помилкового, розширюються як особисті, так і соціальні, культурні межі прийнятної поведінки і мислення. Це означає зміну парадигм мислення, способу життя, світогляду та цінностей. І саме тому значення моралі як категоричного імперативу і соціології моралі як форми суспільної свідомості, сукупності норм і принципів, якими люди керуються в своїй поведінці сьогодні настільки велике і визначальне для майбутнього людства.

Висновки. Релігія є суттєвим елементом суспільної системи. У традиційному суспільстві релігія підпорядковує собі соціокультурні інститути, в сучасному суспільстві метамодерну вона конкурує зі світськими ціннісними ідеологемами. Будь-яка соціокультурна система являє собою різні способи взаємодії окремих суб'єктів за допомогою спеціально створених засобів – артефактів. Способи взаємодії залежать від характеру використовуваних артефактів. Залежно від переважання того чи іншого способу взаємодії індивідів в соціокультурній системі виділяються різні сфери життєдіяльності. Ці сфери відіграють важливу роль в соціокультурних трансформаціях, найбільш повно виражається в переході від однієї стадії розвитку системи до іншої. В рамках нашого дослідження ми розглядаємо історичні стадії становлення суспільної системи в її русі від традиційного суспільства до все більш проступаючого глобального співтовариства метамодерну.

Соціокультурна трансформація. обумовлює перехід від його традиційного стану до стану метамодерну, ґрунтується на глобальних змінах соціальної організації і відтворення культури та уявляє собою глобально-інноваційне перетворення суспільства, засноване на змінах системи цінностей, світогляду, розуміння моральних складових буття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонова Ю.В. Соціокультурна трансформація буття українського етносу в умовах європейської інтеграції та сучасної глобалізації. *Філософія. Культура. Життя*. 2016. Вип. 43. С. 5–17.
2. Канак Ф.М. Перехідний стан буття: поняття і місце в трансформаціях. *Філософська думка*. 2001. № 4. С. 14–36.
3. Катаєв С.Л. Консервативні та модернізаційні компоненти соціокультурної трансформації. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2000. № 1. С. 76–81.
4. Копера І.С. Соціокультурна трансформація молодіжного середовища в Україні в епоху глобалізації: дис. ... канд. філософ. наук : 09.00.03. Київ, 2013. 182 с.
5. Танчер В.В. Соціальні трансформації та виклики соціології ХХІ століття. Суспільна трансформація: концептуалізація, тенденції, український досвід / за ред. В.В. Танчера, В.П. Степаненка. Київ : Інститут соціології НАН України, 2004. С. 13–26.
6. Борінштейн Є.Р. Духовність, мораль і освіта як складові нової соціокультурної реальності. *Наукове пізнання: методологія та технологія*. 2004. №2 (14). С. 23–29.
7. Борінштейн Є.Р. Особливості соціокультурної трансформації сучасного українського суспільства: Монографія. Одеса : Астропринт, 2006. 400 с.
8. Борінштейн Є.Р. Релігійна складова соціокультурної трансформації. *Актуальні проблеми політики*. Вип. 16. Одеса : Юрид. л-ра, 2003. С. 577–587.
9. Борінштейн Є.Р. Соціокультурна трансформація в Україні. Культурна політика в Україні у контексті світових трансформаційних процесів: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Київ : ДАККіМ, 2001. С. 58–61.
10. Борінштейн Є.Р. Трансформаційні процеси в суспільстві: навчально-методичний посібник. Одеса : «ВМВ», 2014. 48 с.
11. Перегуда Є. В., Авдєєнко О. Д., Дьомкін П. О. та інші. Соціологія : навчальний посібник. Київ : КНУБА, 2012. 140 с.
12. Durkheim Émile. The Elementary Forms of Religious Life. New York : Free Press, 1995. 464 p.
13. Weber M. The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism / transl. by Talcott Parsons ; with an introduction by Anthony Giddens. London and New York : Routledge, 2001. 272 p.
14. Emerson M. O., Monahan S. C., Mirola W. A. Religion Matters: What Sociology Teaches Us about Religion in Our World. Boston : Pearson, 2011. 352 p.

15. Papke D. R. Karl Marx on Religion. Marquette University Faculty Blog, 2015. URL: <http://www.law.marquette.edu/facultyblog/2015/01/karl-marx-on-religion/comment-page-1> (дата звернення: 15.11.2025).

16. Вербець В. В., Субот О. А., Христюк Т. А. Соціологія : навчальний посібник. Київ : Кондор, 2009. 550 с.

17. Здіорук С. І., Токман В. В. Державно-церковні та суспільно-релігійні відносини в умовах війни Росії проти України : аналітична доповідь. Київ : Національний інститут стратегічних досліджень, 2023. 44 с.

REFERENCES

1. Antonova, Yu.V. (2016). Sotsiokulturna transformatsiia buttia ukrainskoho etnosu v umovakh yevropeiskoi intehratsii ta suchasnoi hlobalizatsii [Sociocultural transformation of the existence of the Ukrainian ethnic group in the context of European integration and modern globalization]. *Filosofia. Kultura. Zhyttia*. Vyp. 43. S. 5–17. [in Ukrainian].

2. Kanak, F.M. (2001). Perekhidnyi stan buttia: poniattia i mistse v transformatsiiakh [Transitional state of being: concept and place in transformations]. *Filosofska dumka*. № 4. S. 14–36. [in Ukrainian].

3. Kataiev, S.L. (2000). Konservatyvni ta modernizatsiini komponenty sotsiokulturnoi transformatsii [Conservative and modernizing components of socio-cultural transformation]. *Sotsiologhiia: teoriia, metody, marketynh*. № 1. S. 76–81. [in Ukrainian].

4. Kopera, I.S. (2013). Sotsiokulturna transformatsiia molodizhnogo seredovyscha v Ukraini v epokhu hlobalizatsii [Sociocultural transformation of the youth environment in Ukraine in the era of globalization] : dys. ... kand. filosof. nauk : 09.00.03. Kyiv. 182 s. [in Ukrainian].

5. Tancher, V.V. (2004). Sotsialni transformatsii ta vyklyky sotsiologhii XXI stolittia. Suspilna transformatsiia: kontseptualizatsiia, tendentsii, ukrainskyi dosvid [Social transformations and challenges of sociology of the XXI century] / za red. V.V. Tanchera, V.P. Stepanenka. Kyiv: Instytut sotsiologhii NAN Ukrainy. S. 13–26. [in Ukrainian].

6. Borinshtein, Ye.R. (2004). Dukhovnist, moral i osvita yak skladovi novoi sotsiokulturnoi realnosti [Spirituality, morality and education as components of a new socio-cultural reality]. *Naukove piznannia: metodolohiia ta tekhnolohiia*. № 2 (14). S. 23–29. [in Ukrainian].

7. Borinshtein, Ye.R. (2006). Osoblyvosti sotsiokulturnoi transformatsii suchasnoho ukrainskoho suspilstva [Features of sociocultural transformation of modern Ukrainian society]: Monohrafiia. Odesa : Astroprynt. 400 s. [in Ukrainian].

8. Borinshtein, Ye.R. (2003). Relihiina skladova sotsiokulturnoi transformatsii [Religious component of sociocultural transformation]. *Aktualni problemy polityky*. Vyp. 16. Odesa: Yuryd. l-ra, S. 577–587. [in Ukrainian].

9. Borinshtein, Ye.R. (2001). Sotsiokulturna transformatsiia v Ukraini [Sociocultural transformation in Ukraine]. *Kulturna polityka v Ukraini u konteksti svitovykh transformatsiinykh protsesiv: Materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii*. Kyiv: DAKKiM. S. 58–61. [in Ukrainian].

10. Borinshtein, Ye.R. (2014). Transformatsiini protsesy v suspilstvi [Transformation processes in society]: navchalno-metodychnyi posibnyk. Odesa: «VMV». 48 s. [in Ukrainian].

11. Perehuda, Ye. V., Avdieienko, O. D., Domkin, P. O. et al. (2012). Sotsiologhiia [Sociology] : navchalnyi posibnyk. Kyiv : KNUBA. 140 s. [in Ukrainian].

12. Durkheim Émile. (1995). The Elementary Forms of Religious Life. New York : Free Press. 464 p.

13. Weber, M. (2001). The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism / transl. by Talcott Parsons ; with an introduction by Anthony Giddens. London and New York : Routledge. 272 p.

14. Emerson, M. O., Monahan, S. C., & Mirola, W. A. (2011). Religion Matters: What Sociology Teaches Us about Religion in Our World. Boston : Pearson. 352 p.

15. Papke, D. R. Karl Marx on Religion. Marquette University Faculty Blog, 2015. Retrieved from: <http://www.law.marquette.edu/facultyblog/2015/01/karl-marx-on-religion/comment-page-1> (date of request: 15.11.2025).

16. Verbets, V. V., Subot, O. A., & Khrystiuk, T. A. (2009). Sotsiologhiia [Sociology] : navchalnyi posibnyk. Kyiv : Kondor. 550 s. [in Ukrainian].

17. Zdiuruk, S. I., & Tokman, V. V. (2023). Derzhavno tserkovni ta suspilno relihiini vidnosyny v umovakh viiny Rosii proty Ukrainy [State-church and socio-religious relations in the context of Russia's war against Ukraine]: analitychna dopovid. Kyiv : Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen. 44 s. [in Ukrainian].

Borinshtein Yevgen RuslavovychDoctor of Philosophical Sciences, Professor,
Head of the Department of Philosophical and

Sociological Studies and Sociocultural Practices

The State Institution «South Ukrainian National Pedagogical University
named after K. D. Ushynsky»

26, Staroportofrankivska str., Odesa, Ukraine

orcid.org/0000-0002-0323-4457

**THE INFLUENCE OF RELIGION ON THE SOCIOCULTURAL
TRANSFORMATION OF MODERN SOCIETY:
A PROBLEMATIC FIELD IN THE SOCIOLOGY OF MORALITY**

Relevance of the study. Religion as a system of worldview and way of life retains its role as one of the leading regulators of social relations in the modern world. Researchers note the facts of increasing attraction to religion on the part of various social and cultural groups of people.

The current sociocultural situation on the planet allows us to conclude that religion will retain its role as the foundation of universal ethical prescriptions in the comprehensive future, the need to appeal to which will constantly increase. Religious morality as a system of norms that limit the material needs of a person and reorient him to the humanitarian component of life support may well be used with certain adjustments in the current situation.

Religion retains its significance at the present time and as a way for an individual to find stable foundations for his existence. All this testifies to the significant potential of modern religions to influence the culture of modern man and, consequently, to preserve their role as the origins and conductors of sociocultural transformations.

The aim of the work is the influence of religion on the sociocultural transformation of modern society in the context of the significance of the moral component. The **object of research** is religion as an element of the social system. The **subject of the research** is the influence of religion on the socio – cultural transformation of modern society.

The theoretical and methodological foundations of the research, we can distinguish: analysis of scientific literature; comparative method; system approach; historical method; method of secondary analysis of sociological research.

Results. The peculiarity of the religious worldview is that any individual event has meaning due to its connection with the general picture of the world, in its transcendental meaning. Religion translates culture selectively, reducing it to a general factor that expresses the unity of the entire particular culture. The modern world is characterized by an increasing role of the influence of religion on the identity of individuals, social and cultural groups. The focus of modern scientific knowledge is the influence of the religious factor on civilizational processes in society, in particular on sociocultural transformation. This situation, together with the modification of the functioning of morality as a social institution, requires a revision of the conceptual and conceptual continuum, interpretive potential and methods of promoting the system of universal values.

Key words: religion, morality, sociology of religion, sociology of morality, sociocultural transformation, universal values, value system, humanism, modern society, metamodern society.

Дата надходження статті: 15.10.2025

Дата прийняття статті: 07.11.2025

Опубліковано: 29.12.2025

ЗМІСТ

ГНОСЕОЛОГІЯ

Izuita Petro Oleksandrovysh, Zhenzhera Serhij Volodymyrovych PHILOSOPHY AS A TECHNIQUE OF THINKING.....	4
---	---

ФІЛОСОФСЬКА АНТРОПОЛОГІЯ

Іванова Наталія Володимирівна, Панасюк Олександр Петрович ЕНЕРГІЯ ЛЮБОВІ ЯК «ТРИСОНЯЧНА ЄДНІСТЬ» У ПРОТИДІЇ ГЕНОЦИДАМ ХХ–ХХІ СТ.....	13
Пальчинська Мар'яна Вікторівна, Кокорєв Олексій Вікторович, Арапакі Марина Володимирівна АНТРОПОЛОГІЧНІ ВИМІРИ ВІРТУАЛЬНОГО ПРОСТОРУ.....	22

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ

Blikhar Viacheslav Stepanovych THE INTERRELATIONSHIP BETWEEN SOCIAL PHILOSOPHY, PHILOSOPHY OF LAW, AND RELIGIOUS ASPECTS IN CONTEMPORARY SOCIETY.....	30
Данканіч Римма Іванівна ФІЛОСОФІЯ І ЕТИКА ТОМАСА ГОББСА В КУЛЬТУРНІЙ ПАРАДИГМІ НОВОГО ЧАСУ.....	37
Добролюбська Юлія Андріївна ОСНОВНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКОЇ РЕФЛЕКСІЇ ЦИФРОВОЇ ЛЮДИНИ.....	45
Кадієвська Ірина Аркадіївна, Остапчук Тарас Степанович ПРОФІЛАКТИКА ТА УПРАВЛІННЯ ПСИХОЛОГІЧНИМ СТРЕСОМ В ВІЙСЬКОВІЙ ОСВІТІ (СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ).....	53
Кобетяк Андрій Романович ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ КОГНІТИВНОЇ ЕКСПАНСІЇ УКРАЇНСЬКОГО СОЦІУМУ В УМОВАХ ІНТЕНСИВНОГО РОЗВИТКУ КІБЕРПРОСТОРУ.....	60
Матяш Сергій Вікторович ПРОДЮСЕРСЬКИЙ МЕНЕДЖМЕНТ В СУЧАСНИХ КРЕАТИВНИХ ІНДУСТРИЯХ: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ.....	67
Стадник Борис Миколайович СПРАВЕДЛИВІСТЬ В КРИЗОВОМУ СУСПІЛЬСТВІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕНЬ.....	73
Фальковський Андрій Олександрович, Каракаш Олексій Романович ВІЛЬНА КОМУНІКАЦІЯ ЯК АЛЬТЕРНАТИВА ПРОЯВАМ АГРЕСІЇ У СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖАХ: ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ.....	80
Черненко Володимир Олександрович ГЛОСАРІЙ ЕПІСТЕМОЛОГІЇ В СОЦІАЛЬНОМУ ПРОСТОРІ.....	88

ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

Огневий Володимир Васильович

СУЧАСНА ЦИВІЛІЗАЦІЙНА КРИЗА
В КОНТЕКСТІ ЗБОЮ ФОРМАЦІЙНОЇ ЕВОЛЮЦІЇ.....95

Okorokova Vira Viktorivna

HOMO DIGITALIS AS AN EXAMPLE OF AN EXISTENTIAL CRISIS
OF THE INDIVIDUAL IN MODERN SOCIETY.....107

ФІЛОСОФІЯ РЕЛІГІЇ

Dankanich Artem Serhiiovych

HISTORICAL ROOTS OF PROTESTANT EXISTENTIALISM.....115

Дорош Артемій Миколайович

УКРАЇНСЬКА МОДЕЛЬ ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНИХ ВІДНОСИН
ТА ЇЇ ВПЛИВ НА КУЛЬТУРНУ САМОІДЕНТИФІКАЦІЮ УКРАЇНЦІВ.....122

МЕТОДОЛОГІЯ ТА МЕТОДИ СОЦІОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Кузьмук Ольга Миколаївна

ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ТА ВИГОРАННЯ ГРОМАДСЬКОЇ АКТИВНОСТІ:
АНАЛІЗ ВЗАЄМОВПЛИВУ ТА ЗАГРОЗ ДЛЯ ДОВГОСТРОВОЇ СТІЙКОСТІ.....129

СПЕЦІАЛЬНІ ТА ГАЛУЗЕВІ СОЦІОЛОГІЇ

Борінштейн Євген Русланович

ВПЛИВ РЕЛІГІЇ НА СОЦІОКУЛЬТУРНУ ТРАНСФОРМАЦІЮ
СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА:
ПРОБЛЕМНЕ ПОЛЕ СОЦІОЛОГІЇ МОРАЛІ.....135

CONTENTS

GNOSEOLOGY

Izuita Petro Oleksandrovyh, Zhenzhera Serhij Volodymyrovych PHILOSOPHY AS A TECHNIQUE OF THINKING.....	4
--	---

PHILOSOPHICAL ANTHROPOLOGY

Ivanova Nataliia Volodymyrivna, Panasyuk Oleksandr Petrovych THE ENERGY OF LOVE AS «TRIPLE-SOLAR UNITY» IN COUNTERACTING GENOCIDES OF THE 20 TH – 21 ST CENTURIES.....	13
Palchynska Mariana Viktorivna, Kokoriev Oleksii Viktorovych, Arapaki Maryna Volodymyrivna ANTHROPOLOGICAL DIMENSIONS OF VIRTUAL SPACE.....	22

SOCIAL PHILOSOPHY

Blikhar Viacheslav Stepanovych THE INTERRELATIONSHIP BETWEEN SOCIAL PHILOSOPHY, PHILOSOPHY OF LAW, AND RELIGIOUS ASPECTS IN CONTEMPORARY SOCIETY.....	30
Dankanich Rymma Ivanivna THOMAS HOBBS'S PHILOSOPHY AND ETHICS IN THE CULTURAL PARADIGM OF THE MODERN ERA.....	37
Dobrolyubska Yulia Andriivna THE MAIN ASPECTS OF THE SOCIO-PHILOSOPHICAL REFLECTION OF THE HOMO DIGITALIS.....	45
Kadievska Irina Arkadiivna, Ostapchuk Taras Stepanovych PREVENTION AND MANAGEMENT OF PSYCHOLOGICAL STRESS IN MILITARY EDUCATION (SOCIO-PHILOSOPHICAL ASPECT).....	53
Kobetiak Andrii Romanovych PHILOSOPHICAL REFLECTION ON THE COGNITIVE EXPANSION OF UKRAINIAN SOCIETY UNDER CONDITIONS OF INTENSIVE CYBERSPACE DEVELOPMENT.....	60
Matiasz Serhii Viktorovych PRODUCER MANAGEMENT IN CONTEMPORARY CREATIVE INDUSTRIES: A SOCIO-PHILOSOPHICAL INTERPRETATION.....	67
Stadnyk Borys Mykolayovych JUSTICE IN A SOCIETY IN CRISIS: THEORETICAL ANALYSIS OF RESEARCH.....	73
Falkovsky Andriy Oleksandrovyh, Karakash Oleksiy Romanovych FREE COMMUNICATION AS AN ALTERNATIVE TO MANIFESTATIONS OF AGGRESSION IN SOCIAL NETWORKS: PHILOSOPHICAL AND LEGAL ASPECT.....	80
Chernenko Volodymyr Oleksandrovyh GLOSSARY OF EPISTEMOLOGY IN SOCIAL SPACE.....	88

PHILOSOPHY OF HISTORY

Ohnevyy Volodymyr Vasylovych

THE CONTEMPORARY CIVILIZATION CRISISIN THE CONTEXT OF THE FAILURE OF FORMATIVE EVOLUTION.....	95
--	----

Okorokova Vira Viktorivna

HOMO DIGITALIS AS AN EXAMPLE OF AN EXISTENTIAL CRISIS OF THE INDIVIDUAL IN MODERN SOCIETY.....	107
---	-----

PHILOSOPHY OF RELIGION

Dankanich Artem Serhiiovych

HISTORICAL ROOTS OF PROTESTANT EXISTENTIALISM.....	115
--	-----

Dorosh Artemii Mykolaiovych

THE UKRAINIAN MODEL OF STATE-CHURCH RELATIONS AND ITS IMPACT ON THE CULTURAL SELF-IDENTIFICATION OF UKRAINIANS.....	122
--	-----

METHODOLOGY AND METHODS OF SOCIOLOGICAL RESEARCH

Kuzmuk Olga Mykolaivna

INSTITUTIONALIZATION AND BURNOUT OF CIVIC ACTIVISM: ANALYSIS OF INTERACTION AND THREATS TO LONG-TERM RESILIENCE.....	129
---	-----

SPECIAL AND BRANCH SOCIOLOGY

Borinshtein Yevgen Ruslavovych

THE INFLUENCE OF RELIGION ON THE SOCIOCULTURAL TRANSFORMATION OF MODERN SOCIETY: A PROBLEMATIC FIELD IN THE SOCIOLOGY OF MORALITY.....	135
--	-----

НОТАТКИ

Наукове видання

ПЕРСПЕКТИВИ. СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

ВИПУСК № 4, 2025

Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman. Папір офсетний. Цифровий друк.

Обл. вид. арк. 18,13. Ум. друк. арк. 17,21. Зам. № 0226/140.

Підписано до друку 29.12.2025. Наклад 100 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1

Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 7623 від 22.06.2022 р.